

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ფილოსოფიის ინსტიტუტი

K 1689
1a

თ. კუკავა

ნაკვეთები

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული
საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის
ისტორიიდან

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

თბილისი

1956

1(47.922)

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ფილოსოფიის ინსტიტუტი

თ. კუკავა

ნაკვეთები

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული
საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის
ისტორიიდან

K1689
1a

შპ2019.21564

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

თბილისი

1956

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

XIX საუკუნის დამდეგი ქართველი ხალხის ისტორიაში ახალი ერის დასაწყისი იყო: საქართველო რუსეთს შეუერთდა, რითაც თავი იხსნა ფიზიკური განადგურებისაგან. ცნობილია, რომ XIII საუკუნიდან მოყოლებული XVIII საუკუნის ბოლომდე საქართველო თითქმის განუწყვეტელი ომებისა, ძარცვა-გლეჯისა და აოხრების ასპარეზი იყო. XIII საუკუნეში იგი მონღოლებმა დაიპყრეს. საქართველოში ისინი მთელი ორი საუკუნის მანძილზე თარეშობდნენ, რითაც დიდად დააქვეითეს ქვეყნის ეკონომიკისა და კულტურის დონე. დროთა ვითარებაში საქართველოს მდგომარეობა სულ უფრო უარესდებოდა, ფიზიკური არსებობის შენარჩუნება სულ უფრო და უფრო ძნელი ხდებოდა. XV საუკუნეში რუსეთთან და ევროპასთან ურთიერთობის გზა თურქებმა გადაკეტეს და ამიერკავკასია ორ ძლიერ, აგრესიულ მეზობელს შორის, ირანსა და თურქეთს შორის დაუსრულებელი ომების ასპარეზი გახდა. ამიტომაც საქართველოში ყოველთვის არსებობდა ამ გარემოცვის გარღვევის ძლიერი ტენდენცია.

XVI საუკუნის შუა წლებში რუსეთმა ვოლგის აუზში თათართა სახანოები გაანადგურა და ჩრდილოეთ კავკასიაში მოიკიდა ფეხი. საქართველოს მისწრაფებას — გაერღვია ირან-თურქეთის გარემოცვა — სავსებით შეესატყვისებოდა რუსეთის პოლიტიკა, რომელიც ირან-თურქეთის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ამის შემდეგ საქართველომ თავისი იმედიანი თვალი რუსეთს მიაპყრო. საქართველოსათვის ამიერიდან ნათელი გახდა, რომ ერთადერთი რეალური ძალა, რომელსაც შეეძლო დაპირისპირებოდა თურქეთს, ეს რუსეთი იყო, რომ

თათართა ურდოებისაგან განმათავისუფლებელი, ძალა შეიძლება მოსულიყო არა კონსტანტინეპოლიდან, არამედ ჩრდილოეთიდან, რუსეთის გზით.

უკვე XVI საუკუნის ბოლოს გადადგმულ იქნა რეალური ნაბიჯები საქართველოს რუსეთთან დაახლოებისათვის. გადამწყვეტი ღონისძიებანი ამ მხრივ ერეკლე II გაატარა. ამიტომაც საქართველოს რუსეთთან საბოლოოდ დაახლოების საუკუნედ XVIII საუკუნე ითვლება. ამ დროს საბოლოოდ გაირკვა „ქართველი ხალხის მომავალი განვითარების გეზი: რუსეთის გზით ევროპასთან“¹.

ერეკლე II 1798 წლის იანვარში გარდაიცვალა. ტახტზე მისი შვილი გიორგი ავიდა, რომელმაც მამის მიერ დაწყებული პოლიტიკა განაგრძო. გიორგის პოლიტიკის მიმართულება განსაზღვრა არა მარტო სპარსეთისა და თურქეთის განუწყვეტელი თავდასხმების საფრთხემ, არამედ შინაგანმა არეულობამაც. ერეკლესა და გიორგის თითქმის ყველა მემკვიდრე საქართველოს ტახტზე პრეტენზიას აცხადებდა. ეს ტენდენციები განსაკუთრებით ერეკლეს სიკვდილის შემდეგ გაძლიერდა. მეფე გიორგი საკმაოდ წინდახედული და შორსმჭვრეტელი იყო. იგი გრძნობდა, რომ ისე მყარად ვერ იჯდა ტახტზე, როგორც მამამისი და განუწყვეტლივ მოელოდა ფეხქვეშ ნიადაგის გამოცლას. მას კარგად ესმოდა, რომ თუ საქართველო დროზე არ შეათარებდა თავს რუსეთის კალთას, დაქუცმაცება და ფიზიკური განადგურება არ აცდებოდა. ამით აიხსნება ის, რომ მთელი მონღოლებით გაჰყვა მამისაგან აღებულ გეზს და ცდილობდა, შეძლებისდაგვარად, დაეჩქარებინა საქართველოს შეერთება რუსეთთან. ამიტომაც მეფე გიორგი XII-ის მეფობის დროს საბოლოოდ გაფორმდა ის, რაც უკვე დიდი ხნით ადრე იყო გადაწყვეტილი — საქართველო რუსეთს შეუერთდა.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, 1950, გვ. 410.

რუსეთის ჯარის შემოსვლით დაცხრა საქართველოს ფიზიკური და ეკონომიური განადგურების ძირითადი კერები. თურქეთი და სპარსეთი ახლა ისე იოლად ვეღარ გაბედავდნენ ხმლის შემართვას საქართველოზე. სამთავროებად დაქუცმაცებული საქართველო რუსეთის ერთმმართველობის ქვეშ გაერთიანდა და შინაგან ქიშპსა და მტრობასაც ჩქარა ბოლო მოეღო. ძირითადად ამ აქტით დასრულდა ბატონიშვილების დაუსრულებელი შფოთი და ბრძოლა სამეფო ტახტისათვის.

ქართველმა ხალხმა ამოისუნთქა განუწყვეტელი ბრძოლებისაგან და მყუდრო ცხოვრებას მოჰკიდა ხელი. დამკვიდრდა მშვიდობა, მოისპო გარეშე მტრების თავდასხმების საფრთხე. საქართველომ მოიშუშა საუკუნოვანი რბევითა და აოხრებით მიღებული ჭრილობები და მტრისგან მიტაცებული მიწების ნაწილიც კი დაიბრუნა. დაიწყო ეკონომიკის აღმავლობა, მოსახლეობის რიცხოზრდოვი ზრდა. ქვეყნის ფეოდალური და ნატურალურ-კარჩაკეტილი მეურნეობა კაპიტალისტური განვითარების გზას დაადგა. განვითარდა ვაჭრობა-მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა, საქალაქო ცხოვრება. ამავე დროს ფართოდ გავიდა კარი სწავლა-განათლებას, კულტურის აღმავლობას, გაძლიერდა რუსული და რუსეთის გზით ევროპული კულტურისა და აზროვნების ზეგავლენა. ქართველი ახალგაზრდობა მიემგზავრება რუსეთში სწავლა-განათლების მისაღებად და იქიდან ნერგავს საქართველოში როგორც მოწინავე რუსულ, ისე ევროპულ კულტურას.

რუსეთთან შეერთების შემდგომ პერიოდში თარგმნა ძირითადად რუსულიდან წარმოებდა, და თვით უცხოური ფილოსოფიური ლიტერატურა შემოდიოდა არა უშუალოდ, არამედ რუსეთის გზით.

„XI—XII საუკუნეებში, — წერს სერგი გორგაძე, — ქართველებს საფილოსოფიო თხზულებანი, როგორც ჩანს, მხოლოდ ბერძნულიდან უთარგმნიათ, XVIII — XIX საუკუნეებში კი, ბერძნულს გარდა, კიდევ სომხურიდან, ლათინურიდან და რუსულიდან... არ დარჩენილა ფილოსოფიის არც ერთი დარგი, რომელშიც ქართველ მთარგმნელებს არ

ევარჯიშნოსთ. ამ მხრივ მათი ღვაწლი დიდი და დაუფასებელია: მათ ჩვენ გვიანდერძეს მდიდარი საფილოსოფიო ენა, რომელიც საფუძვლად დაედება და უნდა დაედოს ქართულ სამეცნიერო და საფილოსოფიო მუშაობას ახლო მომავალში¹.

მართლაც, ამ პერიოდში ფართოდ გაიშალა მთარგმნელობითი მუშაობა. მიზანი ამ მუშაობისა პატრიოტული იყო — თანამემამულეთა კულტურისა და განათლების დონის ამაღლება, მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან მათთვის ცოდნის მიწოდება და მათი ყურადღების გადატანა ზმლიდან წიგნზე. ამ მხრივ განსაკუთრებულ აქტივობას ბატონიშვილები იჩენდნენ, რომლებიც თვითონაც თარგმნიდნენ და ზშირად სხვებს ხელმძღვანელობდნენ ამ სასარგებლო საქმიანობაში.

1817 წელს ივანე ბაზლიძემ რუსულიდან ქართულად თარგმნა ციცერონის „ლელი ანუ მეგობრისათვის“².

ამავე წელს არქიმანდრიტმა ბენედიქტემ რუსულიდან ქართულად თარგმნა „საპოლიტიკო თეატრონი ანუ საყოფაქცეო სახილველობა“³, რომელიც ლათინურიდან ბერძნულად იყო თარგმნილი და ბერძნულიდან კი რუსულად.

1818 წელს გიორგი XII-ის ძემ თეიმურაზმა თარგმნა „განსჯანი არისტოტელისანი“⁴, რომელიც იმავე წელს მთარგმნელისავე საფასურით დაიბეჭდა პეტერბურგში იოსებ იოვანესოვის სტამბაში.

ფარნაოზ ბატონიშვილს უთარგმნია რუსულიდან ჟან-ჟაკ რუსოს „ჰაზრნი სხუა და სხუათა საგანთათვის“⁵.

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. Q — 788; ს. გორგაძის შრომა — ფილოსოფიის მთავარი დარგები ქართულ მწერლობაში, გვ. 86.

² ხელნაწ. S — 289.

³ ხელნაწ. H — 164, 1015; S — 205, 365, 554, 3075, 3694, 4737.

⁴ ხელნაწ. S — 142, 3272.

⁵ ხელნაწ. H — 216.

1819 წელს დაიბეჭდა რუსულიდან ქართულად თარგმნილი ძეგლი „სხვა სიტყვაობითი მოთხრობა“, რომელიც რუსულ ენაზე სომხურიდან ყოფილა თარგმნილი¹.

1823 წელს გიორგი ჩუგუნოვს უთარგმნია იმავე წელს პეტერბურგში რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული „ენციკლოპედია“, რომელიც რუსულ ენაზე ფრანგულიდან იყო თარგმნილი პრიკლონსკის მიერ.

ამავე წელს სიმონ ვაჩნაძეს, იოანე ბაგრატიონის ხელმძღვანელობით, უთარგმნია რუსულიდან „ჰსწავლა ზნეობითი და კანონი პატიოსნისა კაცისა“².

1835 წელს ინანაშვილს უთარგმნია რუსულიდან პლუტარხის „ყრმათათვის ანუ ცხოვრება უდიდებულესთა გჰამთა“...³

1847 წელს იოსებ მამაცაშვილმა თარგმნა სნელეს „ჰსწავლა ზნეობითი და სამართალი ბუნებითი“, მისივე „ესტეტიკა ანუ კრიტიკა გემოისა“ და „მიმოხილვა ისტორიის ფილოსოფიისა“⁴.

1849 წელს დავით ციციშვილმა რუსულიდან თარგმნა ჟან-ჟაკ რუსოს „ჰსჯა“⁵.

ამას უნდა დავუმატოთ დავით ბაგრატიონის თარგმანები რუსულიდან: მონტესკიეს „სჯულთათვის“⁶, ანსილიონის „ესტეტიკური განსჯანი“⁷, „თეოფილაქტეს და ფილარეტის პაქრობა ანსილიონის შეხედულებების შესახებ“⁸; აგრეთვე—

¹ საქ საზ მუზეუმის ხელნაწ. H—1013

² ხელნაწ. H—851, 1197, 2196; S—304.

³ მუხ. ხელნაწ. S—275.

⁴ ხელნაწ. H—217.

⁵ ხელნაწ. S—1260, 1445.

⁶ ხელნაწ. H—1424; S—183, 370, 371.

⁷ ხელნაწ. H—198, 201, 333, 2181, 3043. ხელნაწ. H—2173 და H—243, რომელიც ორწიგინაღური ნაშრომი ეგონათ, წარმოადგენს აგრეთვე ბაგრატიონის ამ თარგმანს.

⁸ ხელნაწ. H—2250, 2254.

იოანე ბაგრატიონის მიერ კონდილიაკის „ლოგიკისა“¹ და ფერგიუსონის „ზნეობითი ფილოსოფიის მოძღვრების“² თარგმნა.

დიდი პოპულარობით სარგებლობენ XVIII საუკუნისა და უფრო ადრინდელი ძეგლები, რომელთა მრავალგზისი გადაწერა წარმოებს ამ დროს. ფართოდ იყო გავრცელებული ანტონ კათალიკოსის ორიგინალური და ნათარგმნი შრომები. აგრეთვე ისეთი თარგმანები, როგორიცაა „მოკლედ სიტყვისგება სოგრატისა“, ანუ „აპოფთეგმატა“³, რომელიც 1745 წელს რუსულიდან ქართულად თარგმნა ერასტი თურქესტანიშვილმა. რუსულ ენაზე კი ეს ძეგლი პოლონურიდან იყო თარგმნილი.

აგრეთვე გავრცელებული იყო არქიერი გაიოზის თარგმანი რუსულიდან „საყოფაქცეო ჰსჯა მარკოზ ავრელიუს ჰრომის ტეისრიასა“⁴, სვიმონ ჯულაეცის (ჯულფელის) „დიალექტიკა“⁵, სომხურიდან თარგმნილი ანტონ კათალიკოსისა და სომეხი მღვდლის ფილიპეს მიერ, რომელიც დიალოგის ფორმაში გადაკეთა და შემოკლა დავით ბაგრატიონმა⁶, ხოლო იოანე ბაგრატიონმა კი თავის „ქალმასობაში“⁷ შეიტანა. მრავალჯერ გადაიწერა მიხითარ სევასტიელის „რიტორიკა“⁸.

უნდა აღინიშნოს აგრეთვე „სადმართო ფილოსოფიური მსჯელობა“ მთავარ-დიაკონი ეგნატეს თარგმანი, სომხურიდან⁹, დავით უძლეველის „საზღვართა წიგნი“¹⁰ და „პერი

¹ საქ. საზ. მუხ. ხელნაწ. H—195, 196; S—1151. აგრეთვე ლენინგრადის აღმ. მცოდნ. ინსტ. ხელნაწ. N 35. ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის საზ. საჯარო ბიბლიოთეკის № 75, 250 და 252 ხელნაწერი; ხელნაწ. H—2177, რომელიც იოანე ბაგრატიონის ორიგინალური ნაშრომი ეგონაო, აბატ კონდილიაკის „ლოგიკისა“ I-ლი წიგნის I—III ნაწილს წარმოადგენს.

² ხელნაწ. H—214, 2202.

³ ხელნაწ. S—29, 47, 524, 1269, 1625, 524, 1364, 1625, 2583, 3359, 3369, 4014, 4624.

⁴ ხელნაწ. H—428 „ბ“. 2313.

⁵ ხელნაწ. S—43, 131, 255, 271, 1593, 4807, H—1751.

⁶ ხელნაწ. H—2246; S—253, 4951.

⁷ ხელნაწ. O—720, გვ. 112—125.

⁸ ხელნაწ. II 768 S—8, 48, 295, 304?.

⁹ ხელნაწ. S—1143.

¹⁰ ხელნაწ. S—1180, 2564; H—63, H—3125.

არმენია¹ სომხურიდან თარგმნილი სომეხი მღვდლის ფილიპესა და დოსითეოზ ნეკრესელის მიერ, ამმონიოს ერმესელის „ქუთთა კმათვისის პორფირი ფილოსოფოსისა“², „თვის ზიარებისა ხუთთა ხმათა“ და „მოსახსენებელი ათთა კატილორიათადმი არისტოტელისათა“³ და „კიტაის სიბრძნე“, რომელიც 1777 წელს არქიდიაკონ გაიოზს უთარგმნია რუსულადან⁴.

სკოლებში სახელმძღვანელოდ იყო შემოღებული და განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა ფრედრიკ ბაუმეისტერის „დასაბამნი ფილოსოფიისა ახლისა“, ანტონ კათოლიკოსის თარგმანი რუსულიდან ქართულად.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში მოიპოვება ამ თარგმანის მრავალი ეგზემპლარი⁵.

ამრიგად, XIX საუკუნის პირველი ნახევრიდან რუსეთი იქცა ევროპასთან საქართველოს დამაკავშირებელ ძირითად რგოლად. თურქულ-სპარსულმა წყაროებმა დაჰკარგეს ქართული კულტურისათვის ის მნიშვნელობა, რაც მათ ადრე ჰქონდათ. ახლა წინა პლანზე რუსულმა კულტურამ და აზროვნებამ წამოიწია.

¹ საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწ. S—2563.

² ხელნაწ. S—266, 399, 2562.

³ ხელნაწ. H—2170, S—145, 1132, 1451, 2562, რომელშიც დამასკელის „კატილორიის“ შემდეგ მოთავსებულია „თვის ხუთთა მარტივთა ხმათა პორფირისათა“ და „მოსახსენებელი ათთა კატილორიათა არისტოტელისათა“. აგრეთვე ხელნაწ. A—408, სადაც დ. ბაგრატიონის „გრამატიკის“ შემდეგ არის მოთავსებული „თვის ხუთთა მარტივთა ხმათა პორფირისათა“.

⁴ ხელნაწ. S—176, 525, 4957.

⁵ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S—42, 86, 112, 261, 280, 293, 351, 521, 1089, 1146, 1154, 1169, 1176, 1226, 1455, 1456, 1588, 1734, 2584, 2596, 2605, 3663, 3726, 4550, 4783, 4801, 4805, 5066. H—205, 212, 623, 793, 806, 853, 928, 2356. აგრეთვე ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწ. N—160, 252. (S—56, რომელიც ს. გორგაძის და ზოგიერთი თანამედროვე მკვლევარის აზრით, „უენოზი ქართველი“ ავტორის „ლოგიკა“, სინამდვილეში ბაუმეისტერის ფილოსოფიის ანტონისეული თარგმანის ფრაგმენტია).

მაგრამ ყოველივე ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ თითქოს ორიგინალური ამ დროს არ იქმნებოდა. პირიქით, ამ პერიოდის უმრავლეს ქართველ მოღვაწეებს თარგმანების გვერდით თავისი ორიგინალური ნაშრომებიც გააჩნდათ. გარდა ამისა, ამ პერიოდში ისევ ცოცხლობდნენ და მოქმედებდნენ წინამორბედ საუკუნეებში შემუშავებული აზროვნებითი და მთარგმნელობითი ტრადიციები. ამიტომაც XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული ორიგინალური, თუ ნათარგმნი ლიტერატურა წინამორბედი საუკუნეებიდან მემკვიდრეობით მიღებული მდიდარი ტრადიციების გაგრძელებასა და განვითარებას წარმოადგენდა, რომელიც ამავე დროს არ იყო თავისუფალი რუსული და რუსეთის გზით ევროპული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის გავლენისაგან.

წინამდებარე ნაშრომი ამ პერიოდის ქართველ მოღვაწეთა ორიგინალური ნააზრევის დასაგების ცდას წარმოადგენს.

თავი პირველი

I იოანე ბაგრატიონი

ი. ბაგრატიონის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მისი მსოფლმხედველობა („კალმასობის“ მიხედვით); არსებული ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური სინამდვილის კრიტიკა; იოანე ბაგრატიონის პატრიოტიზმი, განმანათლებლობა; ი. ბაგრატიონი—გაბატონებული არისტოკრატიული კლასის იდეოლოგი; ამ კლასის წოდებრივი და ქონებრივი პრივილეგიების დაცვა; ბრძოლა მატერიალიზმის, კერძოდ, ვოლტერის წინააღმდეგ.

„კალმასობის“ წყაროებისა და სათაურის შესახებ.

ი. ბაგრატიონის ორიგინალური ფსიქოლოგიური ტრაქტატი—
„ძალნი სულისანი“ (ხელნაწ. H—2226).

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, მართალია, მკვეთრად გამოკვეთილად არა, მაგრამ, მაინც შეიმჩნევა ის ორი ძირითადი ზაზი, ტენდენცია, ანუ მიმართულება, რაზედაც მიგვი-თითებდნენ მარქსიზმის კლასიკოსები, — მატერიალისტური და იდეალისტური მსოფლმხედველობა. წინააღმდეგობა და დაპირისპირება ამ ორ მსოფლმხედველობას შორის შეიმჩნე-ვა არა მხოლოდ სხვადასხვა მოაზროვნეთა შორის, არამედ თითოეულ მოაზროვნეშიაც.

ვხვდებით ისეთ მოაზროვნეებს, რომლებიც იმდენად არიან შებოკილი თავისი კლასობრივი წარმოშობითა და მდგომარეობით, რომ ვერ დაუძლევიათ ოფიციალურად მი-ღებული, გაბატონებული მსოფლმხედველობა. თუმცა, ცალ-კეულ საკითხებში პროგრესულ შეხედულებებს გამოთქვამენ.

არიან ისეთებიც, რომლებიც თავიდანვე თავისუფალნი არიან ქრისტიანულ-ეკლესიური მსოფლმხედველობის ტყვეობისაგან და, მიუხედავად იდეალისტური ფილოსოფიური სისტემების ზეგავლენისა, მატერიალისტური ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის პოზიციებზე დგანან.

პირველ ჯგუფს მიეკუთვნებიან იონა ხელაშვილი, იოანე ბაგრატიონი, ბარამ გერმანოზიშვილი, ფილადელფოს კიკნაძე, გაბრიელ ქიქოძე. ამავე დროს უნდა შევნიშნათ, რომ ის თეოლოგიურ-იდეალისტური მსოფლმხედველობა, რომელსაც ისინი ატარებენ, არაა ბოლომდე თანმიმდევრული და წინააღმდეგობებიდან თავისუფალი.

მეორე ჯგუფს, პროგრესული მსოფლმხედველობის მატარებლებს, მიეკუთვნებიან დავით ბაგრატიონი და სოლომონ ღოდაშვილი. ესენი ისევე როგორც პირველი ჯგუფის წარმომადგენლები, არ არიან სავსებით თანმიმდევრულნი და, საერთოდ, სრული თანმიმდევრობის მოთხოვნა მათგან არც იქნებოდა მართებული.

რადგანაც, მოაზროვნენი დაჯგუფებულნი არიან მათი მსოფლმხედველობათა ნათესაობის პრინციპით, ამიტომაც ჩვენს შრომაში ჯერ განხილულია პირველი და შემდეგ — მეორე ჯგუფის წარმომადგენლები; თუმცა ქრონოლოგიურად შეიძლება მეორე ჯგუფის, რომელიმე მოაზროვნე უფრო ადრე მოღვაწეობდა, ვიდრე პირველი ჯგუფისა.

*
*
*

იოანე ბაგრატიონი ჩვენ მიეკუთვნეთ იმ მოაზროვნეთა ჯგუფს, რომლებიც გაბატონებული იდეალისტურ-თეოლოგიური მსოფლმხედველობის მატარებელნი იყვნენ, მაგრამ, რომელთაც ამავე დროს ცალკეულ თეორიულ საკითხებში პროგრესული შეხედულებებიც გააჩნდათ. იოანე ბაგრატიონი ფე-

ოდალური არისტოკრატის იდეოლოგი იყო, ფილოსოფიაში თანაუგრძნობდა იდეალიზმს, მაგრამ სოციალურ-პოლიტიკურ საკითხებში გააჩნდა რიგი პროგრესული შეხედულებებისა.

ი. ბაგრატიონი თავისი დროისათვის კარგად განათლებული ადამიანი იყო, დაჯილდოებული ბუნებრივი ნიჭით. მასი მოქმედების ყოველი ნაბიჯი შთაგონებული იყო სამშობლოსადმი უანგარო სიყვარულისა და თავდადების გრძნობით. მან მთელი თავისი ცხოვრება ქვეყნის კეთილდღეობისათვის სამსახურს მოახმარა: რუსეთში გადასახლებამდე ხმლით იცავდა თავისი სამშობლოსა და ხალხის დამოუკიდებლობას, გადასახლების შემდეგ კი მთელ დროს წიგნების წერასა და თარგმნას ანდომებდა, რომ თანამემამულეებში ცოდნისადმი ინტერესი გაეღვიძებინა და აემაღლებინა მათი კულტურის დონე.

ი. ბაგრატიონი საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის შვილი იყო. დაიბადა 1768 წლის 16 მაისს¹. ი. ბაგრატიონმა თავისი ცხოვრების პირველი ნახევარი საქართველოში გაატარა, მეორე ნახევარი კი რუსეთში. ი. ბაგრატიონის ბიოგრაფია, რუსეთში გადასახლებამდე, ესაა საქართველოს გარეშე მტრების წინააღმდეგ გამართული და თავგანწირული ბრძოლების ბიოგრაფია: ი. ბაგრატიონი 1789 წელს მონაწილეობს ბრძოლაში ქარელთა წინააღმდეგ, 1795 წელს — ალა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ. იგი შეაჩერებს მას თბილისის აბანოებთან და ამით თავის პაპას — ერეკლე II-ს მისცემს საშუალებას თბილისი დატოვოს. 1796 — 1800 წწ. მონაწილეობს ბრძოლებში ომარ ხანის წინააღმდეგ, ამარცხებს და მუსრავს მის ჯარებს. იმპერატორმა პავლემ სათანადოდ დააფასა მისი გმირობა: „იმპერატორი პავლე, რომელ-

¹ ი. ბაგრატიონის დაბადებისა და გარდაცვალების თარიღი მოყვანილი გვაქვს პროფ. ა. ბარამიძის „ნარკვევებიდან“, ტ. III. გვ. 372.

თანაც წარგზავნილ იქმნა ორი ნატყვევი დროშა, დაჯილდოებს ორთავე ძმათა, იოანეს და ბაგრატს, წმინდის იოანეს კომანდორის ორდენითა¹.

1798 წელს მას და მის ძმას დავითს მამამ, საქართველოს მეფემ გიორგი XII-ემ, ქართლ-კახეთის მოსახლეობის აღწერა დაავალა, რაც მამის მხრივ დიდ ნდობას ნიშნავდა. საინტერესოა ამ მხრივ ბუტკოვის ცნობაც: «Царь Георгій, будучи болен и не зная мер на обращение свое в сих критических обстоятельствах, возложил все распоряжения ко благу царства его на российский министра и на сына своего, царевича Иоанна».²

იოანე ბაგრატიონი მეფის მთავრობის მხრივ სათანადო ნდობითა და მხარდაჭერით სარგებლობდა. ამას მოწმობს ის რომ, როდესაც გუბერნატორის არჩევის საკითხი დადგა, ყველაზე ღირსეულ და შესაფერ კანდიდატად ი. ბაგრატიონი იქნა მიჩნეული.

საქართველოში ყოფნისას იოანე ბაგრატიონი ბევრს ფიქრობდა საქართველოს მართვა-გამგეობის გაუმჯობესებაზე, რასაც მოწმობს მის მიერ მეფისადმი, 1799 წელს, წარდგენილი პროექტი (ხელნაწ. H—2155), რომელიც ამ მხრივ მრავალ საინტერესო მოსაზრებას შეიცავს. პროექტი მეფეს მოუწონებია და ცხოვრებაში გატარებაც გადაუწყვეტია, მაგრამ სიკვდილმა მოუსწრო.

გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ ი. ბაგრატიონი, სხვა ბატონიშვილებთან ერთად, რუსეთში გადასახლეს, სადაც მან ფართო მთარგმნელობითი და შემოქმედებითი მუშაობა გააჩაღა. მისი ორიგინალური ნაწარმოებია „კალმასობა“, პატარა მოცულობის ფსიქოლოგიური ხასიათის ტრაქტიტი „ძალნი სულისანი“ (ხელნაწ. H—2226), „პროექტი“ საქართველოს მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად (ხელნაწ. H —

¹ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, 1895, გვ. VII.

² П. Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, II СПб, 1869, гв. 453.

2155). მან თარგმნა ადამ ფერგიუსონის „ზნეობითი ფილოსოფიის მოძღვრება“, კონდილიაკის „ლოგიკა“. ი. ბაგრატიონი თარგმანებს კომენტარიებს უკეთებდა, რაც სინამდვილეში უცხო სიტყვების განმარტებას წარმოადგენდა. ასე რომ, ეს კომენტარიები ი. ბაგრატიონის მსოფლმხედველობას არაფერს არ მატებს. გარდა ამისა, მას შეუდგენია ენციკლოპედია, ანუ „სხუათა და სხუათა ჰსწავლათა შეკრებილებანი“ (ხელნაწ. H—2196), საბუნებისმეტყველო ენციკლოპედია (ხელნაწ. S—3986), დაუწერია ქართული ენის გრამატიკა (ხელნაწ. H—2249, 2288), „ისტორიული უბნობა სხვადასხვა ხალხისა“, „მიბაძვა სინელის კიბისა“, „საქართველოს ისტორია“, შეუდგენია რამდენიმე ლექსიკონი, უთარგმნია „სეილანიანი“, დერეფინის „For“ და სხვა. ი. ბაგრატიონი გარდაიცვალა რუსეთში 1830 წელს.

*
*
*

„კალმასობა“ იოანე ბაგრატიონის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია, რომელიც თავისებური ენციკლოპედიაა და მიზნად ისახავს, საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობის აღწერის გარდა, მკითხველს მიაწოდოს ცნობები ცოდნის თითქმის ყველა დარგიდან. ამიტომაც იგი საინტერესოა არა მხოლოდ როგორც ლიტერატურული მოვლენა, არამედ როგორც ფილოსოფიური და, საერთოდ, მეცნიერული.

წიგნმა თავის დროზე საკმაოდ მაღალი შეფასება მიიღო. დ. ბაქრაძე, რომელმაც აღმოაჩინა ეს წიგნი და გამოსცა კიდევ, წერდა: „სხვათა საქართველოს ძველთა და ახალთა მწერლობათა შორის ისე განსხვავდება „კალმასობის“ ავტორი, როგორათაც განსხვავდება მზე პლანეტთა და ვარსკვლავთა შორის. იოანე არის ჩვენი ჰომერი, ჩვენი ღანტე, ჩვენი შექსპირი“¹...

¹ დ. ბაქრაძე, ი. ბატონიშვილი დამისი „კალმასობა“, „ცისკარი“, 1861. აპრილი, გვ. 549—550; იხ. აგრეთვე „კალმასობა“ ი. ბატონიშვილისა, ზ. კიკინაძის გამოცემა, 1896, დ. ბაქრაძის წინასიტყვაობა, გვ. XVII.

დ. ბაქრაძე, ცხადია, აქარბებს „კალმასობის“ შეფასებაში, მაგრამ იმის უარყოფა არ შეიძლება, რომ „კალმასობა“ ღირსშესანიშნავი მოვლენაა ქართული მწერლობისა და საზოგადოებრივი აზრის განვითარების ისტორიაში, მიუხედავად იმისა, რომ მისი საკმაოდ მოზრდილი ნაწილი, განსაკუთრებით მეცნიერულ-ფილოსოფიური, ორიგინალური არ არის.

ამჟამად უკვე დადგენილად ითვლება, რომ „კალმასობის“ ავტორი იოანე ბაგრატიონია. ამას ადასტურებს 1825 წლის 4 სექტემბერს იონა ხელაშვილის მიერ პეტერბურგიდან საქართველოში, ნათესავებთან მიწერილი წერილი, სადაც იგი აღნიშნავს, რომ იოანე ბაგრატიონი უკვე მეთორმეტე წელია, რაც „დაბადების ოდენა წიგნს წერს“ და სადაც მას, იონას, „აღაპარაკებს ყოველსავე ჰსწავლასა, სულიერსა და ხორციელსა“¹.

ამვე ხელნაწერში (S—1532), სადაც იონას წერილია მოთავსებული, 99-ე გვერდზე არის პ. უმიკაშვილის მინაწერი, რომელიც შეიცავს ცნობას „კალმასობის“ ავტორის შესახებ და იონა ხელაშვილის ბიოგრაფიულ მონაცემებს.

საინტერესოა აგრეთვე გიორგი ხელაშვილის წერილი მიწერილი იონასადმი, რაც აადვილებს „კალმასობის“ ავტორის დადგენას: «Ты мне никогда никаких денег не должен был. Только царевич Иоанн, видно ради смеха и шутки писал шиворот навыворот то, о чем я говорил; он же писал о размере долга,—будто бы ты мне должен что-нибудь».²

ამ დოკუმენტალური საბუთების მიგნებამდე, იოანე ბაგრატიონის ავტორობის სასარგებლოდ, საინტერესო მოსაზრებები ჰქონდა გამოთქმული დ. კარიჭაშვილს, რომელთაგან ერთ-ერთი მოსაზრება, რომ „არ შეიძლებოდა... რომელიმე

¹ საქ. საზ. მუზ. ხელნაწ. S—1532, გვ. 98.

² წერილი ამოღებული გვაქვს წიგნიდან: «Калмаса или хождения по снору». в. დ. о. н. д. უ. ა. ს. წინასიტყვაობა, გვ. XXIII.

ავტორს თავი ჩაეყენებინა ისეთ სასაცილო მდგომარეობაში, როგორშიც არის იონა ხელაშვილი“... გაიზიარა პროფესორმა გ. ჯავახიშვილმა¹.

ი. ბაგრატიონის ავტორობის სასარგებლოდ ნაკლებს ლაპარაკობს ის გარემოება, რომ მისი ზოგიერთი ორიგინალური ნაშრომი შეტანილია „კალმასობაში“: მაგ., „გრამატიკა“ (ხელნაწ. H — 2249, 2288), ფსიქოლოგიური ტრაქტატი „ძალნი სულისანი“ (ხელნაწ. H — 2226), „პროექტი“ სახელმწიფო მართვა-გამგეობის რეორგანიზაციის საკითხებზე (ხელნაწ. H — 2155), რადგანაც ამავე მოტივით ადვილად შეიძლება „კალმასობის“ ავტორად მიგვეჩინა სხვა მრავალი პირი, რომელთა თხზულებანიც გამოყენებულია ამ ნაწარმოებში.

„კალმასობის“ ავტორის დასადგენად გაცილებით უფრო საყურადღებოა, და შეიძლება გადამწყვეტიც იყოს, თვით „კალმასობის“ ერთ-ერთი ხელნაწერის (H — 2134) თავფურცელი, სადაც ვკითხულობთ: „იონა იერომონახის მოგზაურობა, გინა მიმოსვლა, ქმნილი საქართუშლოს მეათცამეტის მეფის იოანესითა, ფრიად მშვენიერ საამოს და სასარგებლოს უბნობითა შეწყობილ“.

მართალია, ხელნაწერის თავფურცელზე ზემოაღნიშნული წარწერა არაა იოანე ბაგრატიონის ხელით დაწერილი, მაგრამ ექვს არ იწვევს, რომ იგი ეკუთვნის პირს, რომელიც, თუ ი. ბაგრატიონთან ერთდროულად, არა, ყოველ შემთხვევაში, მის ახლო პერიოდში მაინც ცხოვრობდა და, მაშასადამე, კარგად იცოდა ვინ იყო „კალმასობის“ ავტორი².

თხზულებას სახელი „კალმასობა“ პირველმა გამომცემლებმა დ. ბაქრაძემ და, ზ. ჰაქინაშვილმა შეარქვეს, როცა ჯერ კიდევ არ იყო ცნობილი „კალმასობის“ გავრძელება,

¹ პროფ. გ. ჯავახიშვილი, კალმასობა, 1936, გვ. 6.

² უნდა შევნიშნოთ, რომ H—2134-ის თავფურცლის წარწერის ხელი ძალიან ჰგავს H—851 ხელნაწერის გადამწერის პეტრე ხელაშვილს ხელს. H—851 პ. ხელაშვიის მიერ 1844 წელს არის გადაწერილი სადღივრებელი, რომ H—2134-ის მინაწერით მას ეკუთვნოდნენ.

კერძოდ, H — 2134 ხელნაწერი. მეტი ყურადღება ამ ხელნაწერის თავფურცლისადმი — „კალმასობის“ ავტორის დადგენას ნაკლებ თავსატეხ პრობლემად აქცევდა და ნაწარმოების დასათაურებაშიც აზრთა სხვაობას ბოლოს მოუღებდა.

რაც შეეხება სათაურს „კალმასობას“, უნდა ითქვას, რომ იგი არაა გამართლებული არც ტექსტის შინაარსით, არც ფაქტობრივი და დოკუმენტალური მონაცემებით. ამ სათაურის მართებულობაზე ეპვი გამოთქმული ჰქონდა ჯერ კიდევ დ. კარიჭაშვილს. იგი წერდა: „კალმასობა“ არის სახელი მხოლოდ თხზულების დასაწყისისა, სადაც მოთხრობილია, მართლაც, საკალმასოდ მოგზაურობა იოანე ხელაშვილისა და არ შეიძლება დაერქვას მთელს თხზულებას, მეტადრე მის მესამე ნაწილს, სადაც ბერი იოანე სრულიადაც არ კალმასობს“¹.

ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე დ. კარიჭაშვილი ფიქრობდა, რომ ნაწარმოების სათაური უფრო „ხუმარსწავლა“ უნდა ყოფილიყო.

თხზულების სახელი „კალმასობა“ საეჭვოდ მიაჩნიათ აკად. კ. კეკელიძეს და პროფ. ა. ბარამიძეს, როცა წერენ: „არსებითად ასეთი სახელი თხზულებისათვის ზუსტი და ამომწურავი არაა... ყოველ შემთხვევაში ასეთი სახელი ავტორს არ მიუცია თავისი ნაწარმოებისათვის“².

მართლაც, უნდა ითქვას, რომ სათაური „კალმასობა“ ეიწროა და ვერ ასახავს ნაწარმოების მთელ შინაარსს. ნაწარმოების დიდ ნაწილში არაფერია მოთხრობილი იოანეს კალმასობის შესახებ და ნაწარმოების იმ ნაწილშიც, სადაც იონა საკალმასოდ დადის, ავტორს უფრო სერიოზული შიზანი აქვს, ვიდრე იონას კალმასობის ფაქტი. სახელდობრ, საქართველოს ეკონომიური და სოციალურ-პოლიტიკური ვითარე-

¹ დ. კარიჭაშვილი, ვინ არის „კალმასობის“, ანუ ხუმარსწავლადა წოდებული ქართული ენციკლოპედიის ავტორი, ძვრნ. „საქართველოს არქივი“, II, 1927, გვ. 37

² ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, 1936, წინასიტყვაობა, გვ. II.

ბის აღწერა, აგრეთვე საქართველოს უკეთესი მომავლის ჩვენება და მასთან მისასვლელი გზების დასახვა. ასე რომ, სახელი „კალმასობა“ არაფრის ან ძალიან ცოტას მთქმელია ნაწარმოების იმ ნაწილისთვისაც კი, სადაც იონა ბერი მართლაც საკალმასოდ დადის.

მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ სიტყვა კალმასობა სომხურია¹ და ძალიან საეჭვოა, რომ ი. ბაგრატიონს თავისი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ნაწარმოებისათვის შეერქვა არაქართული სახელი.

ნაწარმოების სათაური არც „ხუმარსწავლა“ უნდა იყოს, ჯერ ერთი, იმავე მოსაზრებით, რომ ნაწარმოების ძირითადი მიზანია საქართველოს სინამდვილის აღწერა და კრიტიკა, მისი უკეთესი მომავლის ჩვენების მიზნით. რაც შეეხება „სწავლას“, ე. ი. მკითხველისათვის ცოდნის მიწოდებას, ეს ავტორისათვის ამ მიზნის მისაღწევი ერთ-ერთი საშუალებათაგანია. გარდა ამისა, სათაური „ხუმარსწავლა“ აგრეთვე არ მოიცავს ნაწარმოების მთელ შინაარსს, მის ძირითად ნაწილს, განსაკუთრებით კი მის ორიგინალურ ნაწილს. აქ წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ „კალმასობის“ ის ნაწილი, რაც „სწავლას“ ან მეცნიერული ცოდნის გადაცემას ემსახურება, ორიგინალური არაა და ი. ბაგრატიონს არ შეიძლება ნაწარმოები დაესათაურებინა თავისი ნაწარმოების იმ ნაწილის მიხედვით, რაც მის საკუთარ შემოქმედებას არ წარმოადგენდა.

ნაწარმოების სამდვილ სათაურს უფრო H — 2134 ხელნაწერის თავფურცლის წარწერა უნდა წარმოადგენდეს, ე. ი. „იონა იერომონახის მოგზაურობა, გინა მიმოსვლა“. უფრო სწორად: „იონა იერომონახის მოგზაურობა“. ეს სა-

¹ სულ ხან-საბა ამ სიტყვას თავის ლექსიკონში ასე განმარტავს. „კალმასი—სომხურად კალოზე პურის მოშობა“. პრაფ. ე. დონდუას სიტყვა „კალმასობა“ აგრეთვე სომხურად მიაჩნია; „კალ“—სომხურად კალო, „მას“—სომხურად წილი, ე. ი. „წილი კალოდან“. რ. ვ. დონდუა, კალმასობა, როგორც ყოფაცხოვრებითი მოვლენა ძველ საქართველოში 1949, გვ. 2.

ხელის მნიშვნელოვარ მოვლების მთელ შინაარსს, მისი როგორც
რეგულაციური, ისე არაორიგინალური ნაწილის შინაარსს
დოკუმენტური მხრივად მიზანსაც ასახავს, რადგანაც საქარ-
თველომზრუნველთა ვითარების აღწერა და მისი უკეთესი მო-
მავლის დახატვა იონა იერომონახის მოგზაურობით არის
განმარტებული.

როგორც ცნობილია, „კალმასობის“ წერა ი. ბაგრატიონს
დაეწყო 1813 წელს და დაუმთავრებია 1828 წელს. პირვე-
ლი თარიღის დადგენაში იონა ხელაშვილის 1825 წლის 4
სექტემბრის წერილი გვეხმარება. რადგანაც, თუ 1825 წელს
მეთორმეტე წელი იყო „კალმასობის“ წერის დაწყებიდან,
შეიძლება ვთქვათ, რომ ი. ბაგრატიონს მისი წერა 1813 წელს
უნდა დაეწყო. ნაწარმოების დასრულების თარიღის შესახებ
კი, თვით ი. ბაგრატიონი გვამცნობს: „დასრულდა წიგნი ესე
ხუთმარსავე წელსა 1828-სა, თვესა ივნისსა 30-სა, სანკტე-
ტრებურსა შინა“¹. ამრიგად, ნაწარმოების წერა გრძელ-
დებოდა თხუთმეტი წლის მანძილზე.

ძეგლის ნაწილი ეხება მოვლენებს, რომლებიც ვითარ-
დება საქართველოში 1798 — 1800 წლებში, ნაწარმოების
მეორე ნაწილი კი ეხება ბატონიშვილების რუსეთში გადა-
სახლების პერიოდს, 1800-დან 1828 წლამდე. ამრიგად,
„კალმასობას“ საფუძვლად უდევს საქართველოს ისტორიუ-
ლი სინამდებლე. ნაწარმოების გმირებიც ისტორიული პი-
როვნებანი არიან. ნაწარმოების მთავარი გმირი იონა ხელა-
შვილი იონა ბაგრატიონის თანამედროვეა, გამოჩენილი ქარ-
თველი მოღვაწე, ფილოსოფოსი, ავტორი მრავალი ორიგინალ-
ური როგორც ეკლესიურ-დოგმატიკური, ისე ფილოსო-
ფიური ტრაქტატისა. იონა ხელაშვილი ბატონიშვილების
კარის მოძღვარი იყო, რომელიც გადასახლებისას წაჰყვა მათ
რუსეთში.

იონა ბაგრატიონმა თავისი ნაწარმოების გმირად იონა
ხელაშვილი აიღო, იმიტომ აირჩია, რომ საქართველოს ეკლ-
ესიური მართლმადიდებლობის

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, 1936, გვ. II—III.

ნომიური და სოციალურ-პოლიტიკური ვითარებების შესაფუძვლიანი ანალიზი და ის ფართო ცოდნა მეცნიერებების მიერ მის ყველა დარგისა, რომელსაც „კალმასობაში“ ვხვდებით, მხოლოდ ისეთ განათლებულ პიროვნებას შეიძლება, ჰქონოდა, როგორიც ი. ხელაშვილი იყო. ავტორი ფიქს ხელაშვილს ხშირად სასაცილო მდგომარეობაში აყენებს, რათა ამით გვთავაზობდეს შემსუბუქოს აღწერილი ეპიზოდების ტრაგიკულუ-ბა და მკითხველის ჯანსაღი სიცილი გამოიწვიოს. ამრიგად, ავტორი არა მარტო მოაზროვნეა, მწერალიცაა. მსახურობს იუმორით იგი ღრმად გააზრებულსა და ნაგებობს, მკითხველსათვის ადვილად მისაწვდომსა ხდის. ნაწარმოების ყოველი ფურცლიდან საქართველოს მოყვარულისა და გულ-შემატყეარის ცრემლნარევი სიცილი გვესმის. ნაწარმოების კითხვისას ყოველთვის შეიგრძნობა ავტორის უდიდესი სიყვარული თავისი ქვეყნისადმი. შორეულ პეტერბურგში მყოფი მაინც საქართველოს უკეთეს მომავალზე ოცნებობს. ამიტომაც იგი არა მარტო აკრიტიკებს თანამედროვე საქარ-ველოს, არამედ ცდილობს, თავისი შესაძლებლობის ფარგ-ლებში, დაგვიხატოს, თუ როგორი უნდა იყოს უკეთესი საქართველო. ამრიგად, ნეგატიურის გვერდით პოზიტიურსაც იძლევა. რა თქმა უნდა, მისი იდეალები შორსა დას ჩვენე იდეალებისაგან, მაგრამ იმ დროისა და იმ პირობებისათვის, რომელშიაც ცხოვრობდა იოანე ბაგრატიონი, მას მეტს ვერ მოვთხოვთ.

ნაწარმოების ერთ ნაწილში მოთხრობილია იოანე ბერძეს საკალმასო მოგზაურობის ამბები. კალმასობა ფართოდ ყოფილა გავრცელებული სამონასტრო პრაქტიკაში საკალმასოდ, ჩვეულებრივად, ირჩევდნენ ჯანმრთელ, ღონიერ და მოხერხებულ ბერებს, რომლებიც შესძლებდნენ მონასტრისათვის საჭმელ-სასმელის, სურსათ-სანოვაგის არა მხოლოდ შეგროვებას, არამედ დანიშნულ ადგილას გადაზიდვასაც. შემდგომში კალმასობაში მონაწილეობდნენ არა მარტო სასულიერო, არამედ საერო პირებიც. კალმასობა შედეგად იყო იმ ეკონომიური სიდუხჭირისა, რაც თურქეთ-სპარსეთისა და

ლევთა მხრიდან საქართველოს განუწყვეტელ რბევას მოჰყვა შედეგად.

იონა ბერის მოგზაურობა ის ქარგაა, რომელზედაც ააგო იონანე ბაგრატიონმა თავისი ნაწარმოები. იონა თავისი მოგზაურობის დროს ხედება სხვადასხვა კლასისა და სოციალური ფენის წარმომადგენლებს, ესაუბრება მათ, ამყარებს მათთან გარკვეულ დამოკიდებულებას და¹ ამ ფონზე ავტორი გვამცნობს იმდროინდელი საქართველოს მდგომარეობას, თავის დამოკიდებულებას მასთან და აყალიბებს თავის მსოფლმხედველობას საერთოდ.

როგორია XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისის საქართველო, აღწერილი იონანე ბაგრატიონის მიერ? იგი ეკონომიურად ჩამორჩენილია და გაპარტახებული. იმდროინდელ საქართველოში, ავტორის აღწერით, ვერ ნახავდით წესიერად ნაგებ სახლებს: „სახლები შეძლებულთა აქვნდათ ქვიტიკირისა, გარნა ცუდად ნაშენნი, სიპისა ქვითა; მდაბალთა — მიწის სახლები და ფაცხები ჩალით დახურვილი, ხოლო საქონლისათვის გომურები“¹. თავად დადიანსაც კი იატაკი ტალახიანი ჰქონდა და „წვიმაცა შთამოსდოდა სახლსა შინა“². აქედან ადვილი წარმოსადგენია, როგორ ეკონომიურ სიღატაკში უნდა ყოფილიყვნენ იმდროინდელი საქართველოს დაბალი ფენების წარმომადგენელი, თუ თავად დადიანსაც კი არ ჰქონდა წესიერი საცხოვრებელი ბინა.

ავტორი ეძებს ქართველი ხალხის სიღატაკის მიზეზს და ამ მიზეზს გარეშე მტრებთან განუწყვეტელ ბრძოლებში და ქვეყნის შიგნით ტახტის პრეტენდენტთა ქიშპსა და ურთიერთმტრობაში ხედავს. ავტორი თავის შეხედულებას დადიანის პირით გამოთქვამს: „მტრიათა ქვეყანა გვაქვს და ყოველთვის ბრძოლა, და მაგვარებისათვის ვერღა მოგვიცლია“³. რათა უფრო ნათელი გახადოს ეს აზრი, ი. ბაგრატიონ-

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 232.

² იქვე, გვ. 46.

³ იქვე, გვ. 47.

ნი აღწერს ლეკების თავდასხმის ერთ-ერთ ეპიზოდს¹. ამავე დროს ნაწარმოებში გარკვევით მოჩანს ავტორის გულსიტყვი-
ვალი იმის გამო, რომ საქართველოში არაა ორგანიზებული
თავდაცვა შემოსეული მტრის წინააღმდეგ, რადგანაც არაა
ცენტრალიზებული მმართველობა².

„კალმასობის“ მიხედვით, საქართველოში იმ დროს და-
ციმული იყო არა მარტო ეკონომიკა, არამედ კულტურაც.
საინტერესოა, თუ როგორ უყურებს სწავლა-განათლების სა-
კითხს თვით თავადაზნაურობა, რომელიც მოწოდებულია
სწორედ იმისათვის, რომ ეს საკითხი მოაწესრიგოს: „ქართლ-
ში სხვაგან სად ყოფილა სწავლა და ხელოვნება, რომ აქ
იყოს? ...ასეა თქმული: „ცოდნამ დააქცია ქვეყანა“³ — აზ-
ბობს თავადი ამილახვარი. გასაგებია, რომ ვინაიდან თავად-
აზნაურობა ეოდნას „ქვეყნის დამქცევად“ თვლიდა, ზედ-
მეტე იყო ლაპარაკი კულტურისა და ცოდნის ამაღლებაზედ.
ძართლაც, „კალმასობაში“ ჩვენ ვხედავთ თითქმის დაღუპვის
პირად მისულ საქართველოს, სადაც ძალიან სუსტადღა
მოისმის XII საუკუნის ქართული კულტურის მაჩისცემა.

სრულიად მივიწყებულია და უყურადღებოდაა მიტოვე-
ბული საქართველოში ბავშვებისა და ახალგაზრდობის აღზრ-
დის საკითხი. იონას აკვირებს, რომ ამირეჯიბს ცხენები უფ-
რო მოვლილი ჰყავს, ვიდრე შეილები. იონამ შეამჩნია
ამირეჯიბის შეილები „...ნეხესა ზედა მსხდომარენი, ტა-
ლახით⁴ შესვრილნი, ნაგავ-გარდაყრილნი, გარნა სახითა კარგ-
ნი, უკაცოდ მოთამაშენი ურთიერთისადმი...“ განცვიფრებუ-
ლი და აღშფოთებული იოანე დაასკვნის: „უი ჩემს თავს!
ამ ქვეყანაში პირუტყვთ უფრო პატივი სდებიან პირმეტყ-
ველზედ“⁴.

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 204—205.

² ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 53.

³ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 41.

⁴ იქვე, გვ. 31.

ავტორის დაკვირვებით „როგორც რიგია, ისე ვერა იზრდება სწავლითა მეფის ძენიცა და თავადნიცა“¹. ეს მხილება მარტო იონას მხილება კი არაა, იონასიცაა და მასში მოჩანს არა მხოლოდ აღშფოთება, არამედ მოწოდებაც სწავლავანათლებისაკენ, საქართველოს კულტურული განვითარებისაკენ.

ავტორის კრიტიკული თვალი ამჩნევს იმასაც, რომ შერნალობენ ისეთი მკურნალნი, რომელთაც მკურნალობისა არა გაეგებათ რა. ავადმყოფნი ხშირად შემთხვევით პირთა და ექიმბაშთა მსხვერპლნი ხდებიან².

უვიცნი და გაუნათლებელნი არიან სახელმწიფო მოხელენი: წერა-კითხვის უცოდინარია დავით ბატონიშვილის ეშკალაში³. უვიცობის შედეგია ის, რომ მოურავს ვერ გაუგია, რომ ჭოღრაყის თანამდებობის მზითევში მიცემა არ შეიძლება⁴. საქართველოში გაბატონებულია ანარქია, თვითნებობა, უსამართლობა, ძალადობა სახელმწიფო მოხელეთა მხრიდან. „კალმასობის“ ერთ-ერთი გმირი ეუბნება იონას: „ქართლში სად არის სწორე სამართალი? როგორც იყოს უნდა გავაჩანჩალოთ საქმე!“⁵ იონას თანამგზავრი ზურაბა ღამბარაშვილი, ნაწარმოების მიხედვით, მოხელეთა ამ უსამართლობისა და თვითნებობის მსხვერპლი ხდება. მას უკანონოდ ტაცებენ მიწის ნაკვეთს და ულუკმაპუროდ ტოვებენ. ზურაბა ღამბარაშვილი თვითმკვლელობით ამთავრებს სიცოცხლეს.

ჯანსაყუთრებით საინტერესოა ის გარემოება, რომ ი. ბაგრატიონი არ ერიდება დაბალი კლასების აუტანელი სოციალური და ეკონომიური მდგომარეობის აღწერას და თავდაზნაურობის, როგორც ამის მიზეზის, მხილებასა და გამართლებას. ავტორი პირდაპირ და მოურიდებლად ამბობს, რომ გლეხობის გაღატაკების მიზეზი არის ის მძიმე ექსპლოატა-

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 244.

² იქვე, გვ. 272.

³ იქვე, გვ. 136.

⁴ იქვე, ტ. II, გვ. 24.

⁵ იქვე, ტ. I, გვ. 93.

ცია; რომელსაც თავადაზნაურობა უწევს მას. ყოველივე ამას იოანე ბაგრატიონი იძლევა არა ზოგადი ფრაზებით, არამედ ფაქტებით, სახეებით, ეპიზოდებით.

აი, გლეხობის არაადამიანური ექსპლოატაციის ერთ-ერთი ეპიზოდი „კალმასობიდან“: „ამ სოფელში ორი კვირა იდგნენ, ყოველ-დღე გლეხნი თვისთა მოსადგურეთა უმასპინძლდებოდნენ თხითა, ღორითა, ქათმითა, კარავითა, მკვერების მოხდით და ღვინოებით, ღომით, სიმინდით. და ცხენთა თვისთა აუხდიდნენ ღომის ჩალით დაფარებულს სახლებს და აკმევდნენ ცხენთ, სწვემდენ ჭიგოთა სართა, და აქცევდნენ ვენახთა და ბაღებთა ღობეებსა, და ბევრჯელ სახლებსაც გვერდებს გამოუქცევდნენ დასაწვავად. რა ესენი იხილა ბერმან, ჰრქვა: ხუცესო, ამ სოფელს რა შეცოდება აქვსო, რომ ამ ყოფაში გყავთო?“

ხუცესი: არაფერი, სტუმრებს უნდა ასე დახვდნენო!¹ ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა მძიმე უნდა ყოფილიყო გლეხობის მდგომარეობა, რომელიც ვალდებული იყო თავადის ყველა სტუმარს ასე დახვედროდა.

გლეხობას ექსპლოატაციას უწევს არა მარტო თავადაზნაურობა, არამედ მათი მოურავებიც. მოურავს უფლება აქვს „გლეხობას ახვნევიოს, ათესინოს, ბაღი, ვენახი აკეთებინოს“. გარდა ამისა, გლეხთა მოსავლიდან „წაიღოს ათისთავი, აგრეთვე მუშა ეკლესიის ყმისა, რადგან მოურავია“², და სხვა. ერთ-ერთ ეპიზოდში ავტორი უფრო სრულად გადმოგვცემს მოურავების თავგასულობისა და თვითნებობის ფაქტებს. გზად მიმავალი ბერი იონა შეხვდება ნახირს, რომელსაც მწყემსები მიერეკებიან. იონა გაიგებს, რომ ეს ნახირი მოურავს სოფელში მოუგროვებია თავისთვის მას შემდეგ, რაც ლეკებმა გლეხობა დაარბიეს. ამ ამბით შეწუხებული იონა ამბობს:

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 49.

² ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 39.

„მაშ, რაც ლეკებს გადარჩომა, მოუტრავს სისრულე მიუცია“, რაზედაც მწყემსნი პასუხობენ: „მართლად, რაც გადავარჩინეთ, მოუტრავმან მიგვიღო“¹.

ამრიგად, თუ წინათ გლეხკაცობას არბევდნენ და აწიოკებდნენ თურქები და სპარსელები, ამჟამად ლეკები, თავადაზნაურობა და მათი მოხელენი, ლეკთა თავდასხმებით დაზარალებული თავადაზნაურობა დაბალი კლასების ექსპლოატაციით და ძარცვით ცდილობს ჯიბის ამოვსებას.

„ესე ძნელი სჯულდებაა საბრალოს გლეხთ-კაცთა ზედა, — ასე აღვილად და თითქმის შეუძლებელად დარბევა... სულ ცუდის მოხელეებისაგან არის ქვეყანა ნაკლულოვანებაში“². ამ სიტყვებით ავტორი გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას ამ აღმაშფოთებელი მოვლენებისადმი. ძნელია იმ პირობებში ვინმეს უფრო ძლიერი პროტესტი გამოეთქვა არსებული უსამართლობის წინააღმდეგ. მაგრამ ავტორი არა მარტო აგვიწერს ასეთ ეპიზოდებსა და ფაქტებს, არამედ მიგვითითებს კიდევ ამ უსამართლობის გამოსასწორებელ გზებზეც. იონას ნათქვამში, რომ „სულ ცუდის მოხელეებისაგან არის ქვეყანა ნაკლულოვანებაში“, ნათლად მოჩანს ავტორის დამოკიდებულება იმდროინდელი პოლიტიკური და სოციალური წყობილებისადმი, რომელიც მისთვის ძირითადად მისაღებია; მის აზრით, საჭიროა მხოლოდ მისი შესწორება იმ მხრივ, რომ თავიდან მოცილებულ იქნეს „ცუდი მოხელეები“ და შეიცვალნენ ისინი „კარგი მოხელეებით“. „კარგი მოხელენი“ კი, ი. ბაგრატიონის აზრით, უნდა იყვნენ, უწინარეს ყოვლისა, განათლებულნი, მათ უნდა იცოდნენ კარგად პოლიტიკა, „სალმთო წერილნი“, უნდა შეეძლოთ ქადაგება, განაჩენის დაწერა, უნდა იცოდნენ ენები და სხვა. გარდა ამისა, უნდა იყვნენ მაღალი ზნეობისა, პირდაცულნი, „არა ქრთამის მოყვარენი“, „არცა ლოთნი“, „კეთილი, მშვიდნი, თავმდაბალნი, პირუთენელნი, ქვეყნის მოყვარე და მას-

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასოზა, ტ. I, გვ. 18.

² იქვე.

ზე მზრუნველნი, ჭკვიანნი, მიუდგომელნი“ და სხვა. სარდალ-
მა, ყოველივე ამას გარდა, უნდა იცოდეს ისტორია, გეოგრა-
ფია, მათემატიკა. უნდა იყოს „ომში... ცივის სისხლისა, ესე
იგი არა ფიცხელი და გამშინჯველი, მამაცი, არა მცონარე“¹
და სხვ.

ყურადღებას იქცევს ავტორის გალაშქრება ტირა-
ნიისა და მეფე-ტირანის წინააღმდეგ. მისი აზრით,
მეფე-ტირანი „დახსნის კეთილობასა, სძულობს მდიდარ-
სა, აღამაღლებს ბოროტსა, და დასთრგუნავს კეთილ-მოქ-
მედებსა“². მეფე-ტირანს ი. ბაგრატიონმა დაუპირისპირა
იდეალური, კეთილი მეფე. ასეთი მეფე უნდა იყოს „თვისისა-
სარწმუნოებასა ზედა მტკიცე, მღვიძარე სულითა, მცნობი
თავისა თვისისა, მომგონი ხშირად, რომელ მოკვდავ არს,
მოსურნე კეთილისა... სიმდიდრისადმი და ვერცხლის მოყვა-
რებისადმი არა შემსჭვალულ, არამედ კეთილის მოქმედები-
სადმი; მდაბალი, უბიწო სულით, ფრთხილ სიტყვათა და საქ-
მეთა შინა“³ და სხვა. ამას მოსდევს ჩამოთვლა იმ სხვა მრავ-
ალი თვისებისა, რომლებიც უნდა ანასიათებდეს მეფეს. ამ
თვისებებში ძირითადი ადგილი ეთმობა განათლებას, სიქვე-
ლეს, შრომისმოყვარეობას, მართლმსაჯულების უნარს, უნარს
მოხელეთა სწორად შერჩევისა და სხვ.

ი. ბაგრატიონი აქვე მიგვითითებს იმაზე, თუ როგორი
უნდა იყოს პოლიტიკა. მისი აზრით „პოლუტიკა განმარტებს
კანონთა კეთილგონიერებისათა და არა თუ ზაკვითისა და მაც-
თურყოფისა ცნობა არს“⁴. კანონებში გათვალისწინებულ უნ-
და იქნეს ადამიანთა ბუნებრივი მოთხოვნილებები და მიდრე-
კილებანი. კანონები უნდა კრძალავდნენ უსამართლობას, ძა-
ლადობას, სხვის შეურაცხყოფას და სხვ.

¹ ამის შესახებ იხ. „კალმასობა“, ტ. I, გვ. 203, 207; აგრეთვე „კალ-
მასობა“, ტ. II, გვ. 25, 37.

² ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 224.

³ იქვე, გვ. 210.

⁴ იქვე, გვ. 6.

ამრიგად, იოანე ბაგრატიონს არ აკმაყოფილებს იმდროინდელი საქართველოს ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობა. მაგრამ იგი არ მოითხოვს ამ წყობილების დამსხვრევას, განადგურებას, არამედ მხოლოდ რეფორმების შეტანით კმაყოფილდება. ავტორის აზრით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს გარდაქმნები ძირითადად გონების სფეროში უნდა მოხდეს. კერძოდ, უნდა ამოღლდეს ქართველი ხალხის და, უწინარეს ყოვლისა, თავადაზნაურობისა და სახელმწიფო მოხელეთა კულტურის დონე. თუ როგორ უნდა მოხდეს სწავლა-განათლების შეტანა ხალხში, ამაზედაც ი. ბაგრატიონს გარკვეული შეხედულება აქვს გამოთქმული:

„მეფის ქალისშვილობით, სიძეობით, ნათესავობით და მოხელობით ხომ არ იქნება სწავლა! უნდა რომ სწავლულთაგან განისწავლნენ და მაშინ იცნობენ თავს თვისსა და ქვეყანასა, და მაშინ შეიძლებენ ქვეყნის გამართვასა და სამსახურსა“¹. ე. ი., ი. ბაგრატიონის აზრით, აღსაზრდელნი უნდა „განისწავლებოდნენ“ არა მეფის ოჯახის და დიდგვაროვანთა წარმომადგენელთაგან, თუ ისინი გაუნათლებელნი არიან, არამედ „სწავლულთაგან“. ამრიგად, ი. ბაგრატიონს დასაშვებად ჩიიანია პედაგოგებად დაბალი კლასების წარმომადგენელთა გამოყენებაც კი, თუ ისინი სწავლულნი არიან. დავას არ იწვევს, რომ ი. ბაგრატიონის ეს შეხედულება პროგრესულია. შეიძლება ეს სინამდვილიდან აღებული ფაქტების განზოგადების შედეგიც იყოს. როგორც ცნობილია, მისი მმის, ბაგრატის შვილებს „უაზნო“, უგვარო ს. დოდაშვილი ასწავლიდა. რომელსაც დაახლოებით ასეთივე შეხედულება ჰქონდა გამოთქმული².

ყოველივე ეს ავლენს იოანე ბაგრატიონის განმანათლებლურ შეხედულებებს. როგორც ჩანს, XIX საუკუნის პირ-

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 222.

² საქ. სახ. მეზ. ხელნაწ. H—2226, გვ. 330.

ველ ნახევარში განმანათლებლობა საკმაოდ გავრცელებული მოვლენა იყო. განმანათლებლები იყვნენ თითქმის ყველა იმდროინდელი გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეები და მათ შორის ი. ბაგრატიონიც.

ი. ბაგრატიონის განმანათლებლური იდეები განსაკუთრებით რელიგიურად ჩანს წინასიტყვაობაში, რომელიც წინ უძღვის „ენციკლოპედიას“ (H—2196 ხელნაწერი): „ჭეშმარიტება ესე მისაღებელ არს ყოველთაგან, რ-ლ მიზეზი ერთა ბედნიერებისა არს მარადის განათლება გონებისა მათისა და რ-ლ განვითარება გონებისა შეიყუანებს მათ კეთილდღეობასა შინა და აღიყუანებსცა ერთბამად თხემსა ზედა კეთილსტყობისასა, ამისათვის სიყუარულისა და ერდგულებისა გამო მამულისა ჩუქნისა ვიიძულე ხელხებად წიგნისა ამის სულთა განმანათლებელისა, ვინაჲდგან მცირედ არიან ესე გუარნი უკუტ მწერილნი ქართულსა ენასა ზედა, არა თუ უგულსმოდგინებისა გამო ერთა მეჭუტყნეთა ჩუქნისათა, ად-ხშირად ზ-ა დასხმისა გამო ძველთა დროთა შ-ა მტერთაგან სარკინოზთა, მხარეთა ამას შ-ა ქართლისასა მრავალნი ესე გუარნი წერილნი დაჰყარგოდნენ...“

ანალოგიური შეხედულებები ჰქონდა XIX საუკუნის პირველი ნახევრის თითქმის ყველა მოღვაწეს. ერის განათლება, ერის კულტურის აღორძინება და სხვ. ამ პერიოდის ქართველ მოღვაწეებს გადაუდებელ ამოცანად მიაჩნდათ. ეს გარემოება ობიექტური პირობებით აიხსნება: განუწყვეტელი ომების შედეგად სწავლა-განათლება მივიწყებული იყო. ამიტომ ამ საკითხის მოგვარება დღის წესრიგში იდგა. ი. ბაგრატიონმაც თავისი ყურადღება პირველ რიგში ამ საკითხის გადაწყვეტისკენ მიმართა.

ი. ბაგრატიონი არსებული სოციალური და პოლიტიკური მდგომარეობის წინააღმდეგ გამოთქმული მძლავრი პროტესტის მიუხედავად, თავისი კლასის ერთგულ შვილად დარჩა ბოლომდე და მტკიცედ იცავდა მის ინტერესებს ამიტომაც მის მიერ მითითებული გზა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არ გულისხმობდა არსებული სოციალურ-პოლიტიკურ და ეკონომიურ ურთიერთობათა უარყოფას.

ეს გარემოება კარგად ჩანს აგრეთვე ე. წ. „ხიდჩატეხი-
ლობის“ პრობლემის გადაწყვეტაში. ეს საკითხი, როგორც
ცნობილია, დიდად აინტერესებდა ილია ქაევქვაძესაც. მაგ-
რამ ეს ორი მოაზროვნე ამ პრობლემას სულ სხვადასხვა-
ნაირად წყვეტდა. თუ ილიას სურდა „ჩატეხილი ხიდის
გამთვლება“ და, მაშასადამე, წოდებათა დაახლოება და
შერიგება და, აქედან გამომდინარე, სრულიად დასაშვებად.
ბუნებრივად და კანონიერად მიაჩნდა გიორგის ტრფოზა კე-
სოსაღმი, იოანე ბაგრატიონი არსებული სოციალური
ურთიერთობის ხელუხლებლად დატოვების თვალსაზრის-
ზე ედგა.¹

ამ მხრივ საყურადღებოა ერთი ეპიზოდი „კალმასობი-
დან“: თავადი მაჩაბელი ღრმად შეწუხებულია იმის გამო,
რომ მისი ვაჟი გლეხის ქალს ირთავს. იონა ბერი, რომელიც
ავტორის თვალსაზრისის გამომხატველია, თანუგრძნობს მა-
ჩაბელს. მკაცრად ილაშქრებს ამ „უთანასწორო“ ქორწინე-
ბის წინააღმდეგ და დახმარებასაც კი აღმოუჩენს თავადს.
მამას უწერს ვაჟთან წერილს, სადაც კიცხავს ვაჟს იმის გამო,
რომ სწადია „მდაბიოსა და არცა რაასამე ქალისა თანა შეუ-
ღლება, რომელიცა, თვინიერ გმობისა და კიცხვისა კიდე,
არა რაასამე შემძლებელ არს მორთმევად შენდა და გვარი-
საღმი ჩვენისა“¹. ამას თან მოსდევს წყევლა და გმობა, რა-
საც არ შეიძლება არ გამოეწვია ამ „არათანაბარი“ ქორწინე-
ბის ჩაშლა. „კალმასობიდან“ გტყობილობთ, რომ ყმაწვილი
ამ მამზილებელი წერილის საფუძველზე „მოეგო გონებასა და
მოვიდა მამისა თვისისა თანა“².

¹ „კალმასობაში“ არის ადგილები, სადაც ავტორი უფრო
გარკვევით ამბობს, რომ წოდებათა არსებობა აუცილებელია
და რომ მათი შერიგება და დაახლოება არაა საჭირო. წოდე-
ბრივი განსხვავება, ამბობს ერთგან ავტორი, ღვთისგან არის
დაწესებული და ადამიანებს ევალებათ, რომ შეუთრგუნენ
ამ გარღუვალ აუცილებლობას:

¹ ი. ბატონიშვილი, „კალმასობა“, ტ. I, გვ. 45.

² იქვე.

„...ნებითა ღვთისათა მიეცა კაცთა მოწება უფლისა თვისისა, მართებს მას მონსა, რათა არღაჲხვრიდეს მისთვის, და არცა განწესებულისა მისისა უღლისათვის და გულსმოდგინებით აღასრულებდეს განწესებულსა თვისსა“¹.

იმ მიზნით, რომ დაიცვას თავისი თვალსაზრისი წოდებათა აუცილებლობის შესახებ, ავტორი ორ მორალსაც კი გვთავაზობს: ჩაგრული და გაბატონებული კლასების მორალს.

როგორი მორალური თვისებები უნდა ამკობდეს ჩაგრული კლასების წარმომადგენელთ, ი. ბაგრატიონის აზრით? — მათ უნდა ახასიათებდეთ „ერთგულება ცხადი, სიმდაბლე, მორჩილება და მოთმინება, ოდესაც ამხილებდეს უფალი მათ სიტყვით; და რისხვასა შინა არა ნაცვალისიტყვისგებით, არამედ მდუმარებით ყოფა, რომელიც უკანასკნელ სარგებელ ექმნების მათ, ეგრეთვე ჭირთა შინა და დევნულებათა და ნაკლულევანებათა შინა თვისთა მებატონეთა თანა ტვირთვა და დათმენა და გულსმოდგინეთ მსახურება“². გარდა ამისა, მას ევალება, რომ „უფლისა სამუშაოსა ...გულისმოდგინეთ უმუშავებდეს და არცა ცრუოდეს საქმესა შინა... იყოს მოცალე სარგებლობისათვის უფლისა თვისისა“³. ყოველივე ამის სამაგიეროდ ი. ბაგრატიონი პირდება გლახობას, რომ „ამის ძალით მიიღებს უფლისა თვისისაგან მადლობასა და წყალობასა კეთილად მსახურებისათვის“. დაბალი კლასებისათვის „მორჩილების“ და „ერთგულების“ მორალის ქადაგება წითელ ზოლად გასდევს მთელ „კალმასობას“.

ი. ბაგრატიონი გვაძლევს ფეოდალური კლასის მორალსაც. იგი წერს: „არა შესაბამ არს, რათა ფიცხელად ექცეოდეს უფალი ქვეშევრდომთა თვისთა, არცა უჯეროდ ართმევდეს და სტაცებდეს, ანუ ამუშავებდეს, ვინაიდან იგიცა კაცი არს გულისმძიერი და აქვს გრძნობა შეწუხებისა“³.

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 50.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 51.

ავტორი, როგორც ჩანს, საჭიროდ ცნობს შეახსენოს მემამულეებს, რომ გლეხებიც ადამიანები არიან და რომ იმათაც აქვთ გრძნობა და აზროვნება. იოანე ბაგრატიონი არაა წინააღმდეგი, რომ გაბატონებულ კლასებს თავისი წოდებრივი პრივილეგიები შერჩეთ, მხოლოდ მოითხოვს, რომ დაბალი კლასების წარმომადგენლებთან დამოკიდებულებაში ჰუმანური და მოწყალენი იყვნენ: „ოდესცა ამხილო სიტყვით ანუ საქმით სხვათა შენთა, მერეთ მასთანვე შეაერთე მოწყალებაცა“¹; „ოდეს ნაკლულევან იქმნენ მოსავლითა ანუ ჰაერისა გამო, ანუ სხვებ, შეეწიე ნაკლულევანებასა მათსა, და მის ძლით გაიერთგულებ გულსა მათსა“². გარდა ჰუმანურობისა, მემამულეს მართებს რომ მოქნილი მმართველი იყოს, რათა ყმამ „არა... შთაიგდოს გულსა თვისსა შიში და სიძულვილი, რომლისა გამო არღა ექნების შთანერგულ თვის შორის ქეშმარიტისა სიყვარულისა და ერთგულებისა“³. აქედან კარგად ჩანს, თუ რატომ არის საჭირო, რომ მემამულენი მისდევდნენ ამ მორალს. ეს საჭირო ყოფილა ყმათა უფრო გასაერთგულებლად. ყმების ამ მოქნილი მართვით მემამულე თავის ყმებს „უფრორე ადვილად მოიყვანს მორჩილებასა შინა“⁴.

ნათელია, რომ მაშინაც კი, როდესაც ი. ბაგრატიონს საჭიროდ მიაჩნია რეფორმების გატარება, ზრუნავს არა დაჩაგრული კლასების მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე, არამედ ფეოდალთა მდგომარეობის განმტკიცებაზე. იგი ხედავს, რომ ასეთი დაუნდობელი და უმოწყალო ექსპლოატაციის შედეგად ძლიერდება სიძულვილი მემამულეების მიმართ, და აი, იგი არიგებს თავისი კლასის წარმომადგენლებს, რომ უფრო ფრთხილნი და ლმობიერნი იყვნენ, რათა გლეხობაც გაერთგულონ და თავისი მდგომარეობაც განიმტკიცონ. ამრავად, გლეხობის ექსპლოატაციის მხილება, თავადაზნაურობის

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 51,

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

კრიტიკა, რეფორმების გატარება და სხვ., ი. ბაგრატიონს იმიტომ სჭირდება, რათა კიდევ უფრო განამტკიცოს არსებული სახელმწიფოებრივი მმართველობის და კლასობრივი ურთიერთობის საუკუნეებით ნაგები შენობა.

ი. ბაგრატიონის ეთიკური შეხედულებები ქრისტიანული სქოლასტიკის ძლიერი გავლენის კვალს ატარებს. ამ შემთხვევაშიც იგი არ ღალატობს თავის კლასს და ბოლომდე მისი ერთგული რჩება.

ი. ბაგრატიონი არა ერთხელ იმეორებს იმ აზრს, რომ ადამიანი არ უნდა მიისწრაფოდეს სიმდიდრისაკენ: „ესაგვარსა სიმდიდრესა ზედან უმჯობეს არს სიგლახაჲ, მით რამეთუ გლახანი იზარებენ მით, რაჲცაღა აქვენ მას და დასტკებიან მოსვენებითა სულისა თვისისათა, და არცა უსხენან მას მრავალნი პურისმტენი და არცა სხვათა მიტაცებულთაგან მასპინძლობენ მათ. იგინი არა შფოთვენ მრავალთა სახლეულთათვის და არცა ვის თხოვნითა უცხოთა ანუ თვისთა შეწუხებულ პყოფენ“¹. მეორეგან, ი. ბაგრატიონი ამტკიცებს: „ვერცნლის-მოყვარება არს ძირი ყოვლისა ბოროტებისა და მანქანება ღონიერებისა. თუ რომლისა ძალით მოიხვეჭს იგი, ხოლო ამას შეუღებების ანგარება, ამპარტავენება, დიდებობა, პატივისმოყვარეობა და ოდესმე მკვლელობაც“². მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, თითქოს ი. ბაგრატიონი, საერთოდ, სიმდიდრის წინააღმდეგი იყოს. იგი ერთგან პირდაპირ ამბობდა, რომ ბრძენი ადამიანი უნდა იყოს „მქონებელი ყმისა და მამულისა“³. კიდევ მეტიც: ი. ბაგრატიონი ცდილობს გაამართლოს ქონებრივი უთანასწორობა. ამ მიზნით იგი რელიგიას მოიშველიებს: „ღმერთმან ნიჭებულ გყო გონიერებითა და უხვითა თვისისა მოწყალებისათა გიბოძა სიმდიდრე“⁴, ი. ბაგრატიონი რომ ძალაში ტოვებს პრივილეგირებული კლასების სიმდიდრეს, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ; მისი აზრით,

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 230.

² ი ქ ვ ე, გვ. 209.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 229.

⁴ ი ქ ვ ე.

მდიდარ ადამიანებს მართებთ „ქმნად კეთილისა მოყვასთა“, აგრეთვე შეწევნა „გლახაკთა და მყოფთა განსაცდელსა შინა“. ყოველივე ამას უნდა სჩადიოდეს მდიდარი „მხოლოდ მოწყალებით და არა ხალხთაგან კებისთვის, მაშინ იქმნები ნანდილ მდიდარი“¹.

მაგრამ, როგორ უნდა შევაფასოთ ი. ბაგრატიონის ეს ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო შეხედულება: ერთ შემთხვევაში ქონების უარყოფა, მეორე შემთხვევაში მისი არსებობის აუცილებლობის მტკიცება?

ი. ბაგრატიონს ამ შემთხვევაში ისეთივე პოზიცია უჭირავს, როგორიც ქრისტიანული მორალის მქადაგებელთ, რომლებიც სიტყვით კი უარყოფდნენ სიმდიდრეს, ფუფუნებას. მაგრამ საქმით კი უცვლელად ტოვებდნენ არსებულ კლასობრივ დიფერენციაციას და, საბოლოო ჯამში, ქონებრივ უთანასწორობასაც. ამიტომ ეს იყო არა გაბატონებული კლასების ქონებრივი პრივილეგიების უარყოფა, არამედ დაბალი კლასების დარიგება, რომ შეგუებოდნენ იმ საშინელ სიდუხჭირეს, რომელშიც ისინი იმყოფებოდნენ. ამ მიზნით ურჩევდნენ ისინი დაბალ ფენებს: „ნუ გინდა სიმდიდრე, ის ბოროტებაა!“ და ამავ დროს ამ „ბოროტებით“ სარგებლობის უფლებას უტოვებდნენ გაბატონებულ კლასებს. ამრიგად, ეს მორალი იცავდა გაბატონებული კლასების სიმდიდრეს ჩაგრული კლასების ხელყოფისაგან. ასეთივე იყო ი. ბაგრატიონის მორალიც.

1. „კალმასობიდან“ ვტყობილობთ, რომ იმდროინდელ საქართველოში ადგილი ჰქონია ადამიანებით ვაჭრობის შემადრწუნებელ ფაქტებს². ავტორი ამ ფაქტებს გულგრილად კი არ აგვიწერს, არამედ ამხელს და კიცხავს თავადაზნაურობას ამ არაადამიანური საქციელის გამო, რაც, მისი აზრით, ეწინააღმდეგება, როგორც „ბუნების სჯულს“, ასევე „საღმრთო სჯულს“ და „სახელმწიფო და სამოქალაქო სჯულდებასაც“³.

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 229.

² იქვე, გვ. 11; აგრეთვე, ტ. II, გვ. 49.

³ კალმასობა, ტ. I, გვ. 13.

იოანე ბაგრატიონის ყურადღებას არ გამოორჩა არც სამღვდელოება. მართალია, ნაწარმოებში თავის თვალსაზრისის მატარებლად მან ბერი იონა აირჩია, მაგრამ მასაც ამათრახებს ხოლმე იმ მანკიერებისათვის, რომელიც ახასიათებს მას, როგორც სასულიერო პირს. ავტორი არა ერთხელ ამხელს იონას სიხარბისა და გაუმაძღრობისათვის, ვერცხლისმოყვარეობისა და ანგარებისათვის, რითაც ავტორი ნაწარმოებში ფარდას ხდის მთელი სამღვდელოების მანკიერებას: „ცუდი მასწავლებელი ჰყოლიხარ ამ ბერს, მისთვის, რომ ვერცხლისმოყვარებას დასიხარბეს დააჩეევ. ზ უ რ ა ბ ა: მე ძნელად სადმე ვიპოვნე სამღვდელს, რომ თეთრი არ უყვარდეს“¹. ავტორი მისთვის ჩვეული პირდაპირობით აღაპარაკებს ნაწარმოების ერთ-ერთ გმირს ზურაბას სამღვდელოების უსამართლო საქციელზე, მათ მიერ მოსახლეობის დაუნდობელ ექსპლოატაციაზე. ქართულ ლიტერატურაში არც თუ ზშირია სამღვდელოების ანგარების ასეთი გაბედული კრიტიკის მაგალითები; ი. ბაგრატიონმა ობიექტური სიზუსტით აღწერა სამღვდელოების გამდიდრების გზა, რაც სათავეს მოსახლეობის ექსპლოატაციაში იღებდა: „ზურაბა: ასე, რომ მონათვლენ ვისმე, იმ ყმარწვილის ნათლიას ან დედ-მამას გამოართმევენ მოსანათლავსა; დააქორწინებენ ვისმეს, საყდრის კარსაც დაუკეტენ, ვინემ არას მისცემენ, და ჯვარის-საწერსაც გადაახდევენებენ; იმასაც არ დასჯერდებიან, ხალიჩა და ფარჩაც უნდა ქვეშ გაუშალონ მექორწინეთ, რათა ისიც იმათ წაიღონ; მოკვდება ვინმე, სასაფლაოს ფასს, საიმტვერიოს, საწარავს, კიდევ წლის შაბათის საწირავს და პანაშვიდისას გამოართმევენ... აგრეთვე ნიშანს ეძახიან, კარგი ცხენი ჰყავს ან კარგი თოფ-იარაღი აქვთ, მასცა წაიღებენ და ტაბლას ხო, ასიც მივიდეს სასაფლაოზედ, ერთს ლუკმას გლახაკსაც არ დაუღებენ წილს. ამასთან ქვეშაგებს, ტანისამოსსაც მკვდრისას მთლად წაიღებენ. ესრეთ დაანელებენ ერთს ოჯახს და სხვა საკანონოები რაღა მოგახსენო საზოგადოდ“².

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 164.

² იქვე.

ავტორი დაცინვით ამთავრებს თავის მხილებას: „ასე სწერს მოციქული სამღვდელთათვის: უკეთუ ჩვენ სულიერი დავთესეთ, თქვენ დიდ რა არს თქვენგან, თუ ხორციელო მოვიმოთ ჩვენ!“¹.

ამრიგად, სამღვდელოებამ თავისი საქმიანობა მხოლოდ საკუთარი მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და გამდიდრების წყაროდ აქცია. სამღვდელოება, რომელიც სიტყვით გამოხატავდა ანგარებას, საქმით მხოლოდ საკუთარ გამდიდრებას ემსახურებოდა, თავადი წერეთლის პირით ავტორი აცხადებს: „ეგ სამღვდელოთ ჩვეულება არის, თითონ კი უნდა შეიკრიბონ და მოიხვეჭონ და ჩვენ კი გვაძლიერებენ“². და, მართლაც, სამღვდელოება ყველგან მხოლოდ თავის სარგებლობას ეძებდა. ამიტომაც ისეთი საშინელი უკუღმართობაც კი, როგორიც იყო ყმებით ვაჭრობა, სამღვდელოებას დასაშვებად მიაჩნდა. სამღვდელოება, რომელსაც ხალხის ზნეობის ამაღლებაზე უნდა ეზრუნა, თვითონ იძლეოდა ამორალობის მაგალითებს. „კალმასობა“ არა ერთხელ იწვევს მკითხველის ჯანსაღ სიცილს სამღვდელოების სამხილებლად მახვილი და მძაფრი იუმორით დაწერილი სცენებით (გავიხსენოთ იონას და მოსეს, აგრეთვე ჰარონ მღვდლისა და დავით რექტორის ჩხუბის სცენები).

მაშასადამე, იოანე ბავრათიონი სკეპტიკურად უყურებს სამღვდელოებას, ფარდას ხდის მის მანკიერებას. მართალია, ავტორი პირდაპირ არ უარყოფს საეკლესიო ინსტიტუტს, მაგრამ უფრო ძლიერი პროტესტი საეკლესიო ინსტიტუტის წინააღმდეგ იმ დროისათვის ძნელი წარმოსადგენია, ისიც სამეფო საგვარეულოდან გამოსული პიროვნებისაგან.

მიუხედავად ძლიერი პროტესტანტული სულისა, რომე-

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 164.

² ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 50.

ლიც ი. ბატონიშვილს ახასიათებს, იგი მაინც თავისი ეპოქის და კლასის შვილად რჩება. არსებული წყობილება მისთვის ძირითადში მისაღებია, მასში მხოლოდ კორექტივების შეტანას მოითხოვს, ისიც არა ძალადობის გზით, არამედ მშვიდობიანად, ზნეობრივი და კულტურული დონის ამაღლების გზით. იოანე ბატონიშვილი აკრიტიკებს ფეოდალებისა და მეფის მოხელეების ძალადობას, უსამართლობას, მაგრამ წინააღმდეგია კლასების შერიგებისა, მით უმეტეს, წინააღმდეგია და არაფერს არ ამბობს მათი მოსპობის შესახებ. პირიქით, ბაგრატიონი ცდილობს დააკანონოს არსებული კლასობრივი ურთიერთობა და მოსახლეობის დაბალი ფენების დამორჩილების მიზნით მოითხოვს, რომ მათი მართვა და ექსპლუატაცია უფრო გონიერულად და მოქნილად ხდებოდეს.

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე უნდა დავასკვნათ, რომ ი. ბაგრატიონი ფეოდალური არისტოკრატიის იდეოლოგია, მაგრამ რეაქციული და ჩამორჩენილი იდეების გვერდით პროგრესული შეხედულებებიც აქვს.¹

ვლასარაკობთ რა ი. ბატონიშვილის მსოფლმხედველობაზე, არ შეიძლება ყურადღების გარეშე დავტოვოთ ის პატრიოტიზმი, რომელიც თავიდან ბოლომდე წითელი ზოლივით გასდევს „კალმასობას“. იოანე ბატონიშვილი წერს, რომ ყველასათვის „აუცილებელია მსახურება ღვთისა, მეფის და მამულისა“². ნაწარმოების მთავარ გმირს, იონას ავტორი ათქმევინებს პატრიოტულ სიტყვას, რათა ახალგაზრდობაში პატრიოტული გრძნობები გააღვივოს: „ალიღეთ ფარი იგი სარწმუნოებისა, რომლითა შეუძლოთ ყოველთა მათ ისართა ბოროტისათა განხურვებულთა დაშრეტად, და ჩაფხუტი იგი ცხოვრებისა დაიდგოთ, და მახვილი იგი სულისა, რომელ არს სიტყვა ღვთისა, ესრეთ განვედით წყობად მტრისა მეოხებითა წმინდისა ღვთის-მშობელისა და ქართველთ განმანათლებელისა ნინოსითა“³...

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 161.

² იქვე, გვ. 163.

მეორე ტომის უდიდესი ნაწილი დათმობილი აქვს მამულისათვის თავდადებული ქართველი გმირების ცხოვრების აღწერას. ცხადია, რომ ამას სხვა მიზანი არ შეიძლება ჰქონოდა თუ არა ქართველობაში პატრიოტული სულისკვეთების გაძლიერება ი. ბაგრატიონის ყოველი მოქმედების მიზანი, სამშობლოსა და თანამემამულეთა საკეთილდღეო სამსახური იყო. რაც მას პირველ რიგში წარმოედგინა, როგორც სწავლა-განათლების გავრცელება და ხალხის კულტურის დონის ამაღლება. კონდილიაკის „ლოგიკის“ თარგმანს წინ უძღვის შესავალი, რომელიც ნათელყოფს იოანე ბაგრატიონის ავტორიოტულ სულისკვეთებას:

„იოანემან დავითიან-ბაგრატიონმან და სრულიად საქართველოსა და სხუთთა მათემადის მეფის გიორგის ირაკლიევის ძემან და კვალერმან სხუთთა და სხუთთა, დავშუერ და გარდმოვიღე წიგნი ესე ლოლიკა შესაწევნად განათლები-სათვის ერთ მემამულეთა ჩუენთა“. ასეთსავე მიზანს უსახავს იგი ფერილიუსონის „ზნეობითი ფილოსოფიის“ თავის თარგმანს.

ამრიგად, სამშობლოს დაცვილებული ბატონიშვილები, მათ შორის იოანე ბაგრატიონიც, შორეულ პეტერბურგშიც სამშობლოს კეთილდღეობაზე ფიქრობდნენ და ცდილობდნენ, რათა თავისი სიცოცხლე ისევ სამშობლოს უკეთესი მომავლისათვის მოეხმარებიათ.

საინტერესოა იოანეს შეხედულება ქალთა საკითხზე. ამ საკითხშიც იგი პროგრესულად მოაზროვნეა. მისი აზრით, ქალებისადმი მეტი ყურადღება და პატივისცემაა საჭირო. „ოდეს იყოს იგი უძლურ, ანუ ვნებულ სნეულებითა, მაშინ მხურვალეობითა შენითა დაატკბე ქირი მისი, და უმეტეს მწუხარიანითა სახითა შენითა და სიყვარულიანითა შეუმსუბუქე ტკივილი მისი“¹ — არიგებს იგი მამაკაცებს.

იოანე აქვე ჩამოაყალიბებს ზოგად ზაზებში ქალთათვის აუცილებელი ქცევის წესებს. ქალებს მართებთ, მისი აზრით,

¹ ი. ბატონიშვილი, კალნასობა, ტ. I, გვ. 241.

„აღზრდილობა“, „სიმშვიდე“, „გულმართლობა“, „პატიოსნება“. საკმარისი არაა, რომ ქალი იყოს მშვენიერი, თუ ამავე დროს არაა მშვიდი, მეზობელთა მოყვარული, კეთილი, შრომისმოყვარე, ქმრის ერთგული და სხვ. ასეთი ქალი, ეუბნება იოანე მამაკაცებს, „ღირს ყავ იგი სიყვარულსა კეთილთა ქცევითა გულისათა... პატივს ცემდე მას... ნუ წინააღუდგები ნებასა შენსა მისსა უმიჯნოდ, ვინაიდგან იგი მოზიარე არს შენთანა მწუხარებისა და შექცევისა შენისა... არწმუნე მას ყოველი საიდუმლო გულისა შენისა, ვინაიდგან ერთგულობითა თვისითა რჩევათა მისთა არა მოსტყვიდები შენ“¹.

იოანე ბატონიშვილის აზრით, ქალებმა მამაკაცთა თანაბარი აღზრდა-განათლება უნდა მიიღონ. მათ უნდა ისწავლონ ყოველივე ის, რასაც მამაკაცებს ასწავლიან: ისტორია, გეოგრაფია, მორალე, არითმეტიკა, ეკონომიკა და სხვ.

ავტორის შეხედულებები ფილოსოფიის სხვადასხვა კონკრეტულ საკითხზე, ამჟღავნებს მის საკმაოდ ფართო ფილოსოფიურ ცოდნას; ეს შეხედულებანი უმეტეს შემთხვევაში არ არიან ორიგინალურნი, და იმისდა მიხედვით, თუ ვის აზრებს იზიარებს ავტორი, ადვილდება მისი ზოგადი ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის შეფასებაც.

აღამიანი, მისი აზრით, „არს არსება უზრუნელისა ბუნებისა“, დიდია აღამიანის დანიშნულება, რადგანაც იგი „წინადადე განსაზღვრებულ არს მმუფლებლად ხრწნადისა ქვეყანისა მყოფად ხატად ღვთისა და წარმომაჩინებლად მისა ქვეყანასა ზედა“².

აღამიანი შედგება სულისა და სხეულისაგან, უფრო სწორად; „მოკვდავისა სხეულისაგან და სულისა უკვდავისა“, — ამბობს ი. ბატონიშვილი. სული „ყოველგან არს და ყოველსავე ალავსებს, იგია, საუნჯე ყოველთა კეთილთა, წყარო ძლიერებისა, რომელსა შინა იგი ყოველნი შეერთებულ და განუყოფელ არიან“³. ე. ი., იოანეს აზრით, სული მოიცავს

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 241.

² იქვე, გვ. 158.

³ იქვე

მთელ სამყაროს. სულის წარმოშობის მიზეზი და წყარო კი არის ღმერთი, რომელიც დასაბამს აძლევს არა მხოლოდ სულს, არამედ ყოველივე ამქვეყნიურს. „მის მიერ გამოვალს ძალი, მიმნიჭებელი ყოველთა ქმნულთა სიმრთელისა და ცხოვრებისა“¹. ღვთაებრივი ადამიანში არის სული; ხორცი კი ადამიანი პირუტყვს უახლოვდება: „ანგელოზთან სულის უკვდავებით და სიტყვიერებით და გონებით ვართ ზიარნი, პირუტყვთან მშენივნეობით, ხორცი, სმით, ჭამით, ძილ-თა და სხვებრ“².

შემთხვევითი არაა, რომ ზემომოყვანილი შეხედულებები ჩაქსოვილია იონას ქადაგებაში. ავტორი ამ შემთხვევაში ალაგებს იონას იდეალისტურ თვალსაზრისს, რასაც ბერი იონა თავის თხზულებებსა და ქადაგებებში გამოთქვამდა. ავტორი იზიარებს ამ თვალსაზრისს.

ბერი იონას ფილოსოფიური პოზიციებიდანვე აფასებს ი. ბაგრატიონი ფილოსოფოსებასა და ფილოსოფიურ სისტემებს. ამ მხრივ საინტერესოა მის მიერ ვოლტერის ფილოსოფიის შეფასება; ი. ბაგრატიონი ამ საკითხში თავისი ძმის, დავით ბაგრატიონის საპირისპირო პოზიციებზე დგას; სამაგიეროდ, ეხმაურება იონა ხელაშვილს.

ი. ბაგრატიონის აზრით, „ვოლტერის შემდეგნი ღვთისა-ცა წინააღმდეგ არიან და ხელმწიფეთაცა და სჯულისაცა“. იგი გმობს როგორც ვოლტერს, ისე „ვოლტერის შემდეგთაც“, ე. ი. ვოლტერის მიმდევრებს, იმის გამო, რომ ისინი „არც ღვთისყოფასა ასწავლიან და არც სულისა უკუდავებასა“. რის საფუძველზედაც დაასკვნის: „ამისთანა სწავლა რა საჭირო არს, რომელიც ასწავლის უწმინდურებასაცა“³.

ორიგინალური არაა ი. ბაგრატიონის შეხედულება იმის შესახებ, რომ ადამიანის სულს აქვს თვისებები: „გულისხმის-ყოფა, ნება და მეხსიერება“⁴. რომ გულისხმისყოფით ადა-

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 159.

² იქვე, გვ. 99.

³ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 278.

⁴ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 14.

მიანი ქეშმარიტებას შეიცნობს, ნებით მიისწრაფის კეთილისაყენ, მესხიერებაში კი — „განაახლებს ჰაზრთა ნამყოსა ნივთთათვის“¹ და ა. შ. ეს შეხედულებები ბაუმეისტერის ფილოსოფიის ცნობილი წიგნიდან არის ამოღებული².

ამრიგად, სხვადასხვა ფილოსოფიური საკითხის გადაწყვეტაში ავტორი ბაუმეისტერს იყენებს და მის თვალსაზრისს იზიარებს. მისი შეხედულებები ძალიან ახლოს დგას ი. ხელაშვილის შეხედულებებთანაც, რომლითაც აშკარად გამოხატული იდეალისტური ხასიათი ჰქონდათ.

ყოველივე ეს კი საფუძველს გვაძლევს დასკვნისათვის, რომ თვით ი. ბაგრატიონის შეხედულებებიც იდეალისტურია. ეს გარემოება კარგად დასტურდება აგრეთვე იმ წყაროების გათვალისწინებით, რომლებიც „კალმასობაშია“ გამოყენებული. ეს წყაროები კი უმთავრესად იდეალისტური ხასიათისაა. ისინი ავტორის მიერ დიალოგების ფორმითაა დალაგებული. ეს დიალოგები იძლევიან მასალას ცოდნის სხვადასხვა დარგიდან და გამოიხსენიან არიან იმისათვის, რომ ასწავლონ მკითხველს, აამაღლონ მისი დონე.

„კალმასობის“ უახლეს გამოცემაში (ტ. I, 1936; ტ. II, 1948.) არაა შეტანილი ფილოსოფიური ხასიათის დიალოგების დიდი ნაწილი.

თავის დროზე პროფ. გ. ჯავახიშვილი, „კალმასობის“ აღნიშნული ნაწილის შესახებ, ამბობდა: „შესაძლებელია იმ დროს „კალმასობის“ ამ მეცნიერულ ნაწილს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ავტორსაც ასე აქვს წარმოდგენილი, მაგრამ დღეს იგი ზედმეტი ბარგია, ამნელებს კალმასობის კითხვას. საჭიროა კალმასობის ამ ნაწილის, ასე ვთქვათ, უმტკივნეულო ამოცლა, ე. ი. საუბრის აღნიშვნა, ხოლო მთელი მეცნიერული საუბრის არ მოყვანა. თუ მას მოვაცილებთ ამ ნაწილს, მაშინ, მართლაც, „კალმასობა“ გამოვა ადვილი და სა-

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 14.

² ბაუმეისტერი, ფილოსოფია საპრაქტიკო, იხ. ხელნაწ. S. 251,

სიამოვნო საკითხავი წიგნი¹. არ შეიძლება დავეთანხმოთ, პროფ. გ. ჯავახიშვილს იმაში, რომ თითქოს „კალმასობის“ ფილოსოფიური ნაწილის ამოღებას ამართლებდეს მხოლოდ სურვილი იმისა, რომ „კალმასობა“ „ადვილი და სასიამოვნო საკითხავი წიგნი გავხადოთ“.

„კალმასობის“ ფილოსოფიური და, საერთოდ, მეცნიერული ხასიათის ნაწილის ამოღებას საცსებით ამართლებს სხვა გარემოება. „კალმასობის“ ფილოსოფიური ხასიათის გამოუქვეყნებელ დიალოგებზე მუშაობამ დაგვარწმუნა, რომ ისინი თითქმის სიტყვა-სიტყვით გადმოწერილია როგორც ბევრად ადრე, ისევე იოანე ბაგრატიონის დროს თარგმნილ ძეგლებიდან.

„კალმასობის“ კეკელიძე-ბარამიძისეულ გამოცემაში არაა შეტანილი ერთ-ერთი ფილოსოფიური ხასიათის დიალოგი, რომელიც პროკლე დიადოხოსის ნაწარმოებს ეხება და ეწოდება „კავშირნი ღთისმეტყველებითნი, პროკლეს დიადოხოსის მიერ ქმნილი პლატონურისა ფილოსოფიისა გუარნი“². ეს ნაწარმოები ძირითადად თითქმის სიტყვა-სიტყვით იოანე პეტრიწის თარგმანს მისდევს. მხოლოდ გამოტოვებულია ზოგიერთი თავი. პეტრიწის თარგმანიდან გადმოწერილია შემდეგი თავები: 2, 3, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 20, 35, 37, 39, 41, 45, 46, 48, 52—54, 61, 77—80, 84, 86—89, 91, 104—114, 123, 127—130, 135—138, 140, 141, 143—146, 149—151, 155, 158, 160, 161, 165, 167, 169, 182, 184—190, 193, 194, 202—211. დანარჩენი თავები გამოტოვებულია.

ი. ბაგრატიონი პეტრიწის თარგმანს დიალოგის ფორმას აძლევს და გამოჰყავს მოსაუბრე პირები „ჰყონდიდელისა“ და იონას სახით. „ჰყონდიდელი“ გადმოგვცემს პეტრიწის თარგმანის ტექსტს, ხოლო იონა, იგივე იოანე ბაგრატიონი კი, მას კომენტარიებს უკეთებს.

ი. ბაგრატიონი ცდილობს ილუსტრაციებით უფრო ნათელი გახადოს ავტორის აზრი. მაგ., მეორე თავი პეტრიწის

¹ პროფ. გ. ჯავახიშვილი, კალმასობა, 1933, გვ. 3.

² საქ. სახ. მუხ. ხელნაწერი H—2173.

თარგმანში ეტება საკითხს იმის შესახებ, რომ ის, რაც ეზიარება „ერთს“, არის „სხვა“. იოანე კი აკეთებს კომენტარს, რომ „ორი გინა სამი ანუ სხვა სახე რიცხვისა არიან სიმრავლე და არა უზადო ერთი“.

თავი, სადაც განხილულია „წარმომჩენელისა და წარმოჩენილის“ საკითხი, იონა განმარტავს, რომ „წარმომჩენელი“ არის ღმერთი, რომელიც „უაღრეს არს ყოველთაგან ქმნილთა“.

თავს „პირველისა კეთილობისათვის“ მოსდევს შემდეგი თეოლოგიური კომენტარიები: პირველი სიკეთე, ანუ „კეთილობა“ არის ღმერთი; „უმოქნაო“, ე. ი. დამოუკიდებელი, თავისთავადი არიან „ანგელოზნი და ცანი“, რადგანაც, იონას აზრით, უხრწნელება და სამარადისობა „ნათესავ არს ღვთისა“. პეტრიწის თარგმანში არაა ნათქვამი, თუ რაა „მიუღრეკელი“ ან „მიღრეკილი“ (უძრავი და მოძრავი), იონა კი გვამცნებს, რომ უძრავი არის ღვთაება და ანგელოზნი, — თვითმოძრავი, საერთოდ, თავისთავად მოძრავი არის სული; ხოლო „მიღრეკილი“, უფრო სწორად, სხვის მიერ ამოძრავებული კი — სხეული და „უგრძნო ნივთი“. ი. ბაგრატიონი „თქო მდგო“-ს, ე. ი. დამოუკიდებელს უწოდებს ღმერთს, ანგელოზებსა და სულს. თავში „აუგებლობისათვის“ იონა განგვიმარტავს, რომ „ნანდვილი აუგებელი არს ღმერთი“ (აუგებელი, ე. ი. მარადიული, უსაწყისო). თავში „უხრწნელობისათვის და ხრწნილებისა“ იონა უხრწნელად, ე. ი. მარადიულად სულსა და ღმერთს აცხადებს, რომელსაც „არა აქუნ დასაბამი და დასასრული“.

პეტრიწის თარგმანში კი ლაპარაკი იყო ზოგადად მარადიულზე და არ იყო დაზუსტებული, თუ რაა ის.

თავში „განსაზღვრულთა და განუსაზღვრელთათვის“ იონა განმარტავს, რომ „ნანდვილ მყოფი“ არის სული, რადგანაც „ნანდვილ მყოფი“ უსხეულო უნდა იყოს.

გარდა ამისა, სული, ი. ბაგრატიონის კომენტარიების მიხედვით, არის „დაუზღრომელი“, „უხრწნელი“, „ცხოველი“

და ყოველივე რაც ეზიარება მას, განცხივებულდება; სული განუყოფელია, დამოუკიდებელი და უცვლელი. სხეული, პირიქით, დამოკიდებული, ხრწნადი, ცვალებადი, რთული და სხვ. ამავე დროს აღსებულად, „ნანდკლ მყოფად“ მას მიაჩნია არა სხეულებრივი, მატერიალური, არამედ უსხეულო და არამატერიალური რამ.

თავი „უქუნობითისა და უქუნისათჳს“ დათმობილი აქვს მსჯელობას, რომ „უქუნობითი“ არის ღმერთი. „წმიდისა ეკლესიისამებრ უკვდავსა უქუნობითისა ვიტყვიტ ღმერთსა, ანგილოსთა და სიტყჯერსა სულსა კაცისასა, ხოლო სხვასა გარეშე ამისა წარზღომადსა“.

უმაღლესი ერთისადმი ზიარება არის, იონას აზრით, უშუალოებითი და უშუალო. უმაღლესს ერთს უშუალოდ ეზიარებიან „პირველნი დასნი ანგელოსთანი ღვთისა და სახენი. რომელნი მახლობელ არიან ნათესავთა“, ხოლო ყოველივე სხვა, რაშიც იგი სხეულებრივ მოვლენებს გულისხმობდა, ეზიარებიან შუალობით.

პეტრიწის თარგმანში ნათქვამია, რომ პირველი მიზეზი ერთი არის მარტივი; იონა კი ამტკიცებს, რომ მარტივი არის ღმერთი, თვით ანგელოზნიც კი, რომლებიც სხეულებზე უფრო ახლო დგანან ღმერთთან, ამ უმაღლესს ერთთან შედარებით რთულნი არიან, მაგრამ საგნებთან შედარებით — მარტივნი, რადგანაც ანგელოზნი უშუალოდ უკავშირდებიან უმაღლესს ერთს, საგნები კი შუალობით, ამიტომ საგნები უფრო დაშორებულნი არიან უმაღლესი ერთისაგან.

„ცნობა“, ანუ გონება, იონას აზრით, უპირატესი, ე. ი. უკეთესი აქვთ უსხეულო არსთ, ხოლო ადამიანთა „ცნობა“ ჩამორჩება ანგელოზთა „ცნობას“.

უმაღლესი ერთი, ანუ ღვთაება, იონას აზრით, გამოასახივებს „საღმრთო ნათელს“. ეს ნათელი აღწევს ადამიანებამდეც კი და, ამრიგად, ყოველი არსი ეზიარება ღვთაებას ეშმაკებისა და ცოდვილების გარდა (იხ. თავი „შესმენათა და ქუჴმდებარებათათვის“).

როგორც ვხედავთ, იონანე ბაგრატიონი, იონა ბერის პირით, პროკლე დიადოხოსის პეტრიწისეულ თარგმანს თეოლო-

გიურ კომენტარიებს უკეთებს. ამ კომენტარიებში ორიგინალური არაფერია; გარდა ამისა, ისინი კი არ აადვილებენ პეტრიწის თარგმანის გაგებას, არამედ უფრო ართულებენ და აბუნდოვანებენ მას.

კეკელიძე-ბარამიძისეულ გამოცემაში არაა შეტანილი ერთ-ერთი თავი „ნარკუშვად ქმნილი საზღუართა წიგნი დავით უძლეველისგან. უკეთუ არსისა, რაჲ არსისა, ვითარა არსისა და რაჲსათვის უბნობა“¹, რომელიც გადმოწერილია ხელნაწერიდან: „წიგნი საზღუართა დავითისი უძლეველ ფილოსოფოსისა“². „კალმასობის ზემოაღნიშნულ თავთან ამ ხელნაწერის შედარებამ დაგვარწმუნა, რომ ეს უკანასკნელი გადმოწერილია თითქმის მთლიანად, შიგა და შიგ გამოტოვებულია ზოგიერთი ადგილი.

საუბარი იონასა და არქიერს შორის „დიალექტიკისა ანუ კატილორიისათვის“³ წარმოადგენს დავით ბაგრატიონის, იონა ბაგრატიონის ძმის, „შემოკლებულ კატილორიას“⁴, რომელიც, თავის მხრივ, გადმოღებულია სიმონ ჯუღაეცის „დიალექტიკადან“⁵. „კალმასობაში“ ამ ნაწარმოებიდან შეტანილია I ნაკვეთის ნაწილი, დაწყებული პარაგრაფიდან „სახელმოდგამისათვის“—ბოლომდე, და III ნაკვეთის პირველი სამი პარაგრაფი, გამოტოვებულია II ნაკვეთი — „თხზვისათვის“.

„კალმასობის“ ორტომიან გამოცემაში არაა შეტანილი თავი, რომელსაც ეწოდება „პერი არმენია ჳმისათჳს და ვნებათა რწნიცა სულთა შა არიან ნარკვევად“⁶, და რომელიც წარმოადგენს არისტოტელეს „პერი ჳერმენიას“; ამ უკანასკნელს ქართულ თარგმანებში ეწოდება: „დასაბამი და წინადადება წიგნთა რწლი ითქმის ელინთამებრ პერიარმე-

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H—2134, გვ. 388r—418v.

² ხელნაწ. H—3125 და H—69.

³ ხელნაწ. Q—720, გვ. 112—125; კალმასობა, ტ. I, გვ. 92.

⁴ ხელნაწ. H—2246.

⁵ ხელნაწ. S—255, 271, 4807, 1593.

⁶ ხელნაწ. H—2170. გვ. 370v—382v, გაგრძ. H—2134-ში. გვ. 383v—388r.

ნიას, ხ^რ ქართველთამებრ განმარტებისათჳს: წარმოებული უფროსად ბრძნისა არისტოტელისა მიერ. თარგმანებული და განმარტებული დაჳთის მიერ არმანთა ფილასოფოსიასა¹. ამ ხელნაწერიდან „კალმასობის“ აღნიშნულ თავში გადაწერილია გვერდები: 6—9; 10 — 13; 13 — 31; 18 — 19; 31 — 35; 39—43; 53—66 (შეესატყვისება H—2170 ხელნაწერის 370 v — 382 r გვ.); 66 — 70; 73 — 80; 166 — 172 (შეესატყვისება H — 2134 ხელნაწერის 383v — 388 r გვ.). კითხვა-მიგების ფორმაც კი გადმოტანილია უშუალოდ S—2563-დან. მაგრამ დედანში მოსაუბრენი არა გვხვდებიან, მოსაუბრე პირთა ნაცვლად დედანში არის შეკითხვა („სიტყ“) და პასუხი („გან“), რაც განმარტებას ნიშნავს.

„კალმასობაში“ ფართოდ არის გამოყენებული XVIII საუკუნის ბოლოს რუსულიდან თარგმნილი ძეგლი „კიტაის სიბრძნე“².

ეს წიგნი 1777 წელს ყოფილა თარგმნილი რუსულიდან ქართულად არქიდიაკონის გაიოსის მიერ ქალაქ მოსკოვში.

აღნიშნული არქიდიაკონი გაიოსი თავდაპირველად თელავის სემინარიის რექტორი ყოფილა, ხოლო შემდეგ ასტრახანის არქიეპისკოპოსი. წიგნს შესავალში უძღვის ზოგადი მიმოხილვა ამ წიგნის შინაარსისა და მნიშვნელობის შესახებ. შემდეგ კი მოცემულია ინგლისელი მთარგმნელის წინასიტყვაობა. ინგლისელ მთარგმნელს აღნიშნული წიგნი უთარგმნია ჩინურიდან ინგლისურ ენაზე. ჩინური ორიგინალი შენახული ყოფილა ტიბეტის ერთ-ერთ ტაძარში, სადაც მრავალი ძვირფასი ხელნაწერი ინახებოდა და მათ შორის ეს ხელნაწერიც. ჩინელი ავტორი ამ ძეგლისა დასახელებული არ არის. იოანე ბატონიშვილი ამ ძეგლიდან იწერს მთელ თავებს, ოღონდ

¹ ს.ა. ს.ა. მუხ. ხელნაწ. S—2563.

² ხელნაწ. S—176.

არასავსებით ზუსტად, აქა-იქ ტოვებს სიტყვებს და ფრაზებ-
საც კი; მაგრამ ძირითადად ტექსტს არ ცილდება და მას
მისდევს. „კიტიას სიბრძნიდანაა“ „კალმასობაში“ შეტანილი
შემდეგი თავები: „მეუღლეობისათვის“¹ (იხ. „კიტიას სიბრძ-
ნეში“ თავი — „მეუღლეობისათვის“ გვ. 64 — 66); „ძმათა
სიყვარულისათვის“² („კიტიას სიბრძნეში“ თავი — „ძმათა-
თვის“ გვ. 40 — 42); „სიმდიდრისათვის“³ და „გლახაკი-
სათვის“⁴ („კიტიას სიბრძნის“ თავი — „სიმდიდრისა
და სიგლახაკისათვის“, გვ. 74 — 75); „მონათათვის“⁵ და
„უფლისათვის“⁶ (იხ. „კიტიას სიბრძნე“, თავი — „უფლი-
სათვის და სახლეულთა მისთა“, გვ. 77 — 78).

„კალმასობის“ ერთ-ერთი თავი, რომელსაც ეწოდება
„თჳს ხუთთა მათ მარტივთა ხმათა პორფირისათა“, რომე-
ლიც აგრეთვე არაა შეტანილი ორტომიან გამოცემაში, წარ-
მოადგენს ამმონიოს პერმესელის (არისტოტელის კომენტა-
ტორის) თხზულებას. ამმონიოსს ეკუთვნის აგრეთვე „მოსახ-
სენებელი ათთა კატეღორიათადმი არისტოტელისათა“.

„კალმასობაში“ შესული ამმონიოსის თხზულება თარგმ-
ნილი იყო ქართულ ენაზე ჯერ კიდევ XI—XII საუკუნეებში
უცნობი მთარგმნელის მიერ. არის მოსაზრებანი, რომ მთარ-
გმნელი იოანე პეტრიწი უნდა ყოფილიყო. აღნიშნული ძეგლი
კვლავ ითარგმნა 1795 წელს ზურაბ შანშოვანის მიერ. მაგ-
რამ „კალმასობაში“ შესული თავი არ ემთხვევა არც პირველ
და არც მეორე თარგმანს. „კალმასობაში“ შეტანილი „თჳს
ხუთთა მათ მარტივთა ხმათა პორფირისათა“, ემთხვევა ან-
ტონ კათოლიკოსის „კატილორია სიმეტნის“ მეოთხე თავს, რო-
მელსაც ეწოდება „პორფირიოს ფინიკელისა ხუთთა კმათა

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 240—242.

² იქვე, გვ. 242—244.

³ იქვე, გვ. 229—230.

⁴ იქვე, გვ. 230—233.

⁵ იქვე, გვ. 50.

⁶ იქვე, გვ. 51—52.

⁷ იქვე, H—2170 (გვ. 152r—159r).

ზიარება და განთავსება“ და რომელიც 21 პარაგრაფს შეიცავს. ანტონის ეს თარგმანი დავით ბაგრატიონმა შეიტანა კრებულში¹, სადაც პირველ ადგილზე დავით ბაგრატიონის „გრამატიკა“ და შემდეგ კი აღნიშნული ძეგლი.

„კალმასობის“ თავი „ქოსმოლოგიისა ანუ აღწერისათვის სოფლისა“², როგორც თვით იოანე ბაგრატიონი არა ერთგზის მიუთითებს, ამოკრებილია იოანე დამასკელის „გარდამოცემიდან“ (S—1453, გვ. 64r — 68r).

„კალმასობაში“ ვხვდებით აგრეთვე ანტონ ბაგრატიონისა და, განსაკუთრებით კი, ბაუმაისტერის შეხედულებების ძლიერი გავლენის კვალს. „კალმასობაში“ ეთიკური სენტენცია „ჰქმენი იგი, რაჲცაღა სრულგყოფს შენ და მდგომარეობასა შენსა“³; მიმდინარეობანი ბაუმაისტერის წიგნიდან „დასაბამნი ფილოსოფიისა ახლისა“⁴. იქიდანვეა აღებული მსჯელობა ეთიკაზე⁵ და ფილოსოფიის განსაზღვრებები („ფილოსოფია არს სიბრძნისმოყვარება, რომლისა ძალით შევემცნებით საღმრთოთა და კაცობრივთა საქმეთა“⁶, ანდა ფილოსოფია არის „მსგავსება ღვთისა, რაოდენ ძალუძს კაცსა“⁷ აღებულია ბაუმაისტერის ზემოხსენებული წიგნიდან⁸. ბაუმაისტერის ფილოსოფიის წიგნიდანვეა⁹ აღებული პოლიტიკის განსაზღვრება („პოლეტიკა განმარტებს კანონთა ეთიკონიერებისათა“¹⁰). ცოდნის სამი სახეობის—ისტორიუ-

¹ საქ. საზ. მუზ. ხელნაწ. A—408.

² ხელნაწ. S—5374 გვ. 64—65.

³ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 30.

⁴ საქ. საზ. მუზ. ხელნაწ. S — 251, თავი „ფილოსოფია საპრაქტიკო“, § 74.

⁵ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 166, 168.

⁶ იქვე, გვ. 42.

⁷ იქვე, გვ. 71.

⁸ ხელნაწ. S — 251, ანტონისეული შესავალი, გვ. 7 და თავი „საყოფაქცეო ფილოსოფია“, § 1, 2, 3.

⁹ იქვე, თავი „ზეჲდადგინებანი პოლიტიკოსანი“, § 2, გვ. 689.

¹⁰ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 6.

ლის, ფილოსოფიურისა და ფიზიკურის¹ — განსხვავება; აგრეთვე ბაუმაისტერის შეხედულებების გავლენის კვალს ატარებს².

მსჯელობა ფილოსოფიური კეშმარიტების სამი სახის შესახებ³ იქიდანვეა აღებული⁴, მსჯელობა სულის თვისებათა შესახებ⁵ ბაუმაისტერიდანაა აღებული.

დიალოგი „შემოკლებული ქრისტიანებრივი ზნეთქსწავლულება“⁶ იონას ერთ-ერთ ქადაგებას უნდა წარმოადგენდეს. ხოლო დიალოგი სათაურით „სიმვოლისა ანუ სარწმუნოების აღსარებისათვის“⁷ წარმოადგენს „დაბადებიდან“ და ახალი და ძველი აღთქმის წიგნებიდან ამოკრებილ ადგილებსა და მათ კომენტარიებს, რაც ახალს არაფერს არ შეიცავს, და ემსახურება ქრისტიანულ-საღვთისმეტყველო დებულების პოპულარიზაციას.

„კალმასობის“ ბევრი დიალოგი ამოღებულია თვით იოანე ბაგრატიონის ნაწარმოებიდან, რომელსაც ეწოდება „ენციკლოპედია“, ანუ „სხტათა და სხტათა ჰსწავლათა შეკრებილებანი“⁸.

„კალმასობაში“ თავი „კაცისათვის“⁹ ემთხვევა აღნიშნული ხელნაწერის ერთ-ერთ თავს, რომელიც ასეთსავე სახელს ატარებს¹⁰.

თავი „სწავლისა და ხელოვნებისათვის“¹¹ არის ხელნა-

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 72.

² ხელნაწ. S—251, თავი „ლოლიკა“, § 1.

³ კალმასობა, I, გვ. 167

⁴ იქვე, § 143, 144.

⁵ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 14.

⁶ საქ. საზ. მუხ. ხელნაწ. H—2170, გვ. 224v—225v.

⁷ ხელნაწ. H—2134, გვ. 428v—436r.

⁸ ხელნაწ. H—2196, რომელიც ავტორის ავტოგრაფს წარმოადგენს და 1829 წელს განეკუთვნება.

⁹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 13—15.

¹⁰ ხელნაწ. H—2196, გვ. 68r—69v.

¹¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 41—43.

წერშია¹. მსჯელობა ეთიკაზე² არის „ენციკლოპედიაშიც“³ თავი „შემოკლებული ქრისტიანებრივი ზნეთ-ჰსწავლულება“⁴ ემთხვევა „ენციკლოპედიის“ თავს „ქრისტიანებრივისა ზნეთ-ჰსწავლულობისათჳს“⁵, ოღონდ „კალმასობაში“ აღნიშნული თავი უფრო შემოკლებით არის წარმოდგენილი. „კალმასობაში“ თავი „თვის საქართუჭლომასა“⁶ არის „ენციკლოპედიაშიც“, სათაურით „თჳს სამეფოს საქართველომასა“⁷. „კალმასობის“ „ისტორია ქართლისა“⁸ „ენციკლოპედიაში“ შეტანილია სათაურით „ისტორია ქართლისა შემოკლებით“⁹, ოღონდ „კალმასობაში“ ეს თავი გაცილებით უფრო ვრცელია.

„კალმასობის“ შემოაღნიშნული თავების წყაროს დადგენისათვის ნაკლებ მნიშვნელოვანია კითხვა იმის შესახებ, თუ რომელია ადრე დაწერილი „ენციკლოპედია“, თუ „კალმასობა“. ამ კითხვას მნიშვნელობა მაშინ ექნებოდა, რომ „ენციკლოპედია“ ორიგინალური იყოს. საქმე იმაშია, რომ თვით „ენციკლოპედია“ ი. ბაგრატიონის ორიგინალური შემოქმედება არ უნდა იყოს და უნდა წარმოადგენდეს ნათარგმნი ძეგლების თავმოყრას.

კერძოდ, „ენციკლოპედიის“ თავი „სწავლა ზნეობითი და კანონი პატიოსნისა კაცისა“¹⁰ წარმოადგენს ს. ვაჩნაძის მიერ, 1823 წელს, რუსულიდან შესრულებულ თარგმანს. ამას ადასტურებს H—851 ხელნაწერის შესავალში იონა ხელაშვილის მინაწერი. „სწავლა ზნეობითი რუსული ენიდან

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—2196, გვ. 71r—72v.

² ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, 166—167.

³ ხელნაწ. H—2196, გვ. 77r—78r.

⁴ ხელნაწ. H—2170, გვ. 224r—225v.

⁵ ხელნაწ. H—2196, გვ. 62r—65r.

⁶ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 215—232, ანდა ხელნაწ. H—2134, გვ. 499—508.

⁷ ხელნაწ. H—2196, გვ. 110r—111r.

⁸ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 232; ხელნაწ. H—2134, გვ. 508v—512r.

⁹ ხელნაწ. H—2196, გვ. 111v—116r.

¹⁰ ხელნაწ. H—2196, გვ. 68r—80r.

თარგმნილი იქმნა იოანე ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით. თავადის ვაჩნაძე სვიმონ სოლომონის ძისაგან წელსა 1823 თთჳქსა... დეკემბრის 30..“¹.

ეს ფაქტი გვაფიქრებინებს, რომ „ენციკლოპედიაში“ შესული სხვა ნაწარმოებებიც ან ნათარგმნი, ან გადმოკეთებული უნდა იყოს. მაშასადამე, ასეთივე ხასიათისა უნდა იყოს ის თავებიც, რომლებიც საერთოა „კალმასობასა“ და „ენციკლოპედიას“ შორის.

თუ ყოველივე ამას დავუმატებთ უკვე მიგნებულ ნაწარმოებებს, რომლებიც „კალმასობის“ წყაროებად არის ცნობილი და რომლითაც უსარგებლია ი. ბაგრატიონს (არჩილ მეფის „ძველი და ახალი დროის მეღექსეთა შესახებ“, ანტონ ბაგრატიონის „წყობილსიტყვაობა“, ვახუშტი ბაგრატიონის „ისტორია“, ბესარიონ კათოლიკოსისა და ანტონ პირველის „მარტირია“, რუსი ისტორიკოსის ევგენის შრომა (Историческое изображение Грузии) და სხვა)², შეიძლება დავასკვნათ, რომ „კალმასობაში“ უხვადაა შეტანილი იმდროინდელ საქართველოში გავრცელებული თარგმნილი ფილოსოფიური და, საერთოდ, მეცნიერული ხასიათის ძეგლები, რომლებიც თვით ი. ბაგრატიონს არ ეკუთვნის და რომლებიც ი. ბაგრატიონმა იმ მიზნით შეიტანა, რომ მიეწოდებინა ქართველი მკითხველისათვის ცოდნა მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან. ამისათვის მან გამოიყენა ორიგინალური მხატვრული სიუჟეტი, სადაც უხვადაა მოცემული ავტორის სოციალურ-პოლიტიკური და ფილოსოფიური შეხედულებები.

მიუხედავად „კალმასობის“ მნიშვნელოვანი ნაწილის არაორიგინალობისა, ეს თხზულება მაინც საინტერესო მოვლენაა როგორც ავტორის შეხედულებათა, ისე იმდროინდელი საქართველოს ეკონომიური და სოციალურ-პოლიტიკური

¹ სვიმონ ვაჩნაძის აღნიშნულ თარგმანს წარმოადგენს აგრეთვე ხელნაწერი H—1197.

² ამის შესახებ იხ. ტრ. რუხაძე, ქართული ეპოსი „გარდამავალი ზანის“ ლიტერატურაში, 1939, გვ. 96.

ვითარების დახასიათებისათვის. „კალმასობაზე“ შემდგომში მეცნიერულმა მუშაობამ შეიძლება გაამრავლოს რიცხვი იმ წყაროებისა, რომლითაც ი. ბაგრატიონმა ისარგებლა, მაგრამ ეს არ დაუკარგავს „კალმასობის“ ორიგინალურ ნაწილს თავის ღირებულებას. „კალმასობის“ ახლად გამოცემის შემთხვევაში არაორიგინალური ნაწილის გამოტოვება არ დააზიანებს „კალმასობის“ ორიგინალური ნაწილის მთლიანობას.

*
* *

იოანე ბაგრატიონს ჰქონია აგრეთვე ორიგინალური ფსიქოლოგიური ტრაქტატი „ძალნი სულისანი“¹. ტრაქტატს დასაწყისში უძღვის იოანე ბაგრატიონის წერილი თავისა ძმისადმი — თეიმურაზისადმი, საიდანაც ვტყობილობთ, რომ ტრაქტატი ორიგინალურია და თეიმურაზის მითითებებით დაწერილი, რადგან იოანე წერს თეიმურაზს: „თქუჲნისა ნებისაებრ კელ-ვყავ და ძალნი სულისანი დავსხენ“-ო. მეორე მხრივ, წერილი გვეხმარება ნაშრომის თარიღის დასადგენად. როგორც თვითონ ავტორი ი. ბაგრატიონი აღნიშნავს, იგი დაწერილი ყოფილა 1824 წლის ოქტომბერში.

ტრაქტატი საკმაო რაოდენობით შეიცავს ისეთ მომენტებს, რომლებიც ავტორის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად გამოდგება.

ავტორი განიხილავს სხვადასხვა „სულიერ ძალებს“: ყურადღებას, „შეთანასწორებას“ (შედარებას), „ჰსჯა“-ს (მსჯელობა), გონიერებას, მეხსიერებას, სურვილს და სხვა²; აგრეთვე საკითხს სულის უკვდავებისა და იმის შესახებ „თუ ჯთარ მაჰმადიანი თაყვანსცემენ კერპთა“³.

თავში, რომელსაც ეწოდება „ყურადღებისათვის“ ავტორი ყურადღების საფუძვლად „სმენას“ აცხადებს. სმენის ობიექტად კი მას მიაჩნია „ყოველი იგი ზოგადი, რააცა გრძნობათა ანუ გონებასა ჩუჲსნა წარმოუდგების“⁴. საინტერე-

¹ საქ. საზ. მუზ. ხელნაწ. H—2226, გვ. 82—86.

² იქვე, H—2226, გვ. 82.

³ იქვე, გვ. 86.

⁴ იქვე, გვ. 82.

სოა, თუ რას გულისხმობს ავტორი სულიერ საგნებში; იგი ამ საგნებს ასე განმარტავს: „თუთ იგი მგრძნობელობაა რადასაცა საგანი აწარმოებს სულსა შინა, და რომელსაცა სული ჰსცნობს უფროს სხუთა ზედა განწვალებით“¹; მაშასადამე, სულიერ საგნებში იოანე გულისხმობს ჩვენს შინაგან სამყაროს, სულიერ სამყაროს, თვით ადამიანის „მე“-ს და მასზე რეფლექსიას და არა რაღაც მიღმურს, იმპეცნიურს, ზემატერიალურს.

ერთ-ერთ თავში განხილულია აგრეთვე „შეთანასწორება“, როგორც სულიერი ძალა. ავტორი ამ სულიერი ძალის ასეთ განსაზღვრებას იძლევა: „ესრეთ შეთანასწორებაა არა სხუა რაიმე არს. ჳთარ ყურადღებისა მიქცევა ორთა ნიეთთა ზედა“². ამრიგად, „შეთანასწორება“ ყოფილა ორი ისეთი ობიექტის შედარება, რომლებსაც ერთდროულად შევიცნობთ. შედარების საფუძველზე ვასკვნი—საგნები მსგავსნი არიან თუ განსხვავებულნი. ასე წარმოიშობა საგანზე თუ საგნებზე „ჰსჯა“, ანუ მსჯელობა.

თავში, რომელსაც ეწოდება „გონიერებისათვის“, ავტორი ამ სულიერ ძალას აიგივებს ჳერ „გულისხმიერებასთან“, შემდეგ კი ყურადღებასთან. „გონიერება არს თუთ გულისხმიერება“³, მეორეგან კი წერს: „გონიერება ანუ გულისჰმისყოფა არა სხუა რაიმე არს, ჳთარცა ყურადღება“⁴.

„მიდმოგონება“-ს ავტორი განმარტავს ისე, როგორც შემეცნებას. უფრო სწორად, როგორც საგნის თანმიმდევრულ, თანდათანობით შემეცნებას: „მიდმოგონება არს არა მყისთანად მიდრეკა, არამედ ჳთარცა ბიჯებით მიწევნა საგნისადმი“.

მეხსიერების დაჯანსიათებას სპეციალური თავი აქვს დათმობილი. ავტორი მეხსიერებას განმარტავს, როგორც „შეცუა“-ს ყოველთა მოქმედებათა ჩუქნთა და ჳამს ანუ შეგროვებას თ ს შორის ჰსწავლულებათა“.

¹ საქ. საზ. მუზეუმის ზელნაწ. H—2226, გვ. 82.

² იქვე, გვ. 83.

³ იქვე, გვ. 84.

⁴ იქვე, გვ. 85.

ყველა სულიერი ძალა, საერთოდ, ავტორის აზრით, ისე მოქმედებს, როგორც გრძნობის ორგანოები. ყოველ სულიერ ძალას აქვს თავისი ობიექტი: „ვ-ა ესმის ყურსა ბგერა, ასრეთვე სულსაცა ესმის და ანუ მოხვედბის და ამისთჳს წოდებული არს გულისკმისყოფა სასმენლად სულისა“¹. თუ გრძნობის ორგანოებით გარესამყაროს შევიცნობთ, სულიერი ძალებით — სულიერ სამყაროს, ანუ ადამიანის შინაგან სამყაროს.

ი. ბაგრატიონის მსოფლმხედველობის დადგენისათვის გაცილებით მნიშვნელოვანი თავია „...სულისა უკვდავებისათვის“. იოანეს აზრით, სული სამ ნაწილად იყოფა: „მოზარდობითი“, მფუზნვერობითი“ და „სიტყუერობითი“. პირველი ორი ნაწილი დაბალი სულია, მესამე კი მაღალი, რადგანაც პირველი ორი რთული აღნაგობისაა და სწრაფად იშლება. მესამე სახეობა კი არა, რადგან იგი მარტივი და მარადიულია².

იოანე ბატონიშვილის მსოფლმხედველობის დახასიათებისათვის მნიშვნელოვანია იმდენად არა ის, თუ სულის რომელი ნაწილი მიაჩნია მას უკვდავად, არამედ ის, რომ, მისი აზრით, ადამიანისათვის სპეციფიკური ნაწილი სულისა უკვდავია; რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს ი. ბაგრატიონის მსოფლმხედველობის იდეალისტურობას.

ამრიგად, ი. ბაგრატიონის მსოფლმხედველობა იდეალისტურია და ფეოდალური არისტოკრატიის იდეოლოგიას გამოხატავს. მაგრამ ამავე დროს მას აქვს რიგი პროგრესული შეხედულებებისა: საქართველოს არსებული სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების კრიტიკა და მისი რეორგანიზაციის აუცილებლობის აღიარება, განმანათლებლური იდეები, პატრიოტიზმი და სხვ., რაც ი. ბაგრატიონის ნააზრევს დღესაც არ უპარგავს ისტორიულ მნიშვნელობას.

¹ საქ. საზ. მუზეუმის ხელნაწ. H2—226, გვ. 85.

² იქვე, გვ. 86r.

იონა ხელაშვილი

ცხოვრება და მოღვაწეობა. იდეალისტურ-თეოლოგიური მსოფლმხედველობა. მატერიალიზმის კრიტიკა;

ი. ხელაშვილის მსოფლმხედველობის პროგრესული მომენტები: საქართველოს რუსეთთან შეერთების ფაქტის დადებითი შეფასება, არსებული სოციალური ურთიერთობის კრიტიკა, განმანათლებლობა და პატრიოტიზმი

იონა ხელაშვილს XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველ მოღვაწეთა შორის ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უჭირავს. იგი იყო დიდი პატრიოტი და კაცთმოყვარე, თავისი დროისათვის ღრმად განათლებული ადამიანი, ფილოსოფიის კარგი მცოდნე. იცნობდა და იყენებდა არისტოტელეს, პლატონის, ეპიკურეს, ციცერონის, ემპედოკლესა და სხვათა ფილოსოფიურ მოძღვრებას. იცნობდა იმდროინდელ რუსულსა და მსოფლიო აზროვნებასა და კულტურას. ამავე დროს, შეძლებისდაგვარად, ცდილობდა მთელი თავისი ცხოვრება სამშობლოსა და თანამემამულეთა კეთილდღეობისათვის მოეხმარებინა. იონა ხელაშვილს პატრიოტულ საქმედ მიაჩნდა რუსეთ-საქართველოს კავშირის განმტკიცება. იგი ერთ-ერთი იმათაგანი იყო, რომლებიც მხურვალედ მიესალმნენ რუსეთთან საქართველოს შეერთებას და ყოველ ღონეს ხმარობდნენ ამ კავშირის განმტკიცებისათვის. იგი თანამემამულეებსაც კი განუმარტავდა ამ ფაქტის დადებითსა და პროგრესულს მნიშვნელობას, იმ სარგებლობას, რაც შეიძლება მოეტანა საქართველოსათვის რუსეთს. იონა ხელაშვილი განმანათლებლური იდეების მატარებელი იყო. თავის თანამემამულეებში სწავლა-განათლებისა და კულტურის დანერგვას იგი არა მხოლოდ თეორიულად ქადაგებდა, არამედ

პრაქტიკული მოქმედებითაც უწყობდა ხელს. იონა ავტორია მრავალრიცხოვანი საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური ხასიათის ტრაქტატისა.

ი. ხელაშვილი ბატონიშვილების თანამედროვე და უახლოესი მეგობარი იყო. ცნობილია, რომ მან ბატონიშვილების ხვედრი თავისი ნებით გაიზიარა, წაჰყვა მათ პეტერბურგში, სადაც თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი გაატარა და მთელი დრო ბატონიშვილების სამსახურს, თანამემამულეების დახმარებასა და თავისი საეკლესიო-თეოლოგიური ტრაქტატების წერას მოახმარა.

მღვდელი ივ. ბარნაბიშვილი, რომელმაც „სახალხო გაზეთში“ დაწერა წერილი იონა ხელაშვილის შესახებ, იონას გვარის საკმაოდ დეტალურ გენეალოგიას იძლევა¹. მისი აზრით, ხელაშვილების გვარი მიხელაშვილებიდან არის წარმოშობილი. თავდაპირველად მიხელაშვილები ცხოვრობდნენ კახეთში, სოფელ ზემოხოდაშენში. აქედან ერთ-ერთი მიხელაშვილი გადასახლდა სოფელ ვაქირში და თავისი გვარი ხელაშვილად გადააკეთა. იონას წინაპრები საქართველოს მეფეთაგან დიდად პატივცემულნი ყოფილან. ბარნაბიშვილს ამის დამადასტურებლად მოჰყავს ამონაწერი იონასათვია ბოძებულის ერთ-ერთი წერილიდან, სადაც ნათქვამია, რომ გიორგი XII-ის დროს ხელაშვილები და მიხელაშვილები ყოფილან „სწავლულნი ფრიად სამღთოითა წერილითა, მეცნიერებითა, მწიგნობრობითა და სრულისა მგალობლობისა ხელოვნებითა მშვენიერ და ტკბილ მგალობელ“.²

იონას პაპა—დათუნა 1747 წელს მეფე თეიმურაზ II-ს გაჰყოლია თეირანში. ამ დროს სპარსეთში დიდი არეულობა ამტყდარა, და თუ არა დათუნა, თეიმურაზი ვერ შესძლებდა სამშობლოში დაბრუნებას. დათუნას ვაჟი გიორგი,—იონას ძაბი,—აგრეთვე სამშობლოსა და საქართველოს მეფეთა ერთ-

¹ ნ. ბარნაბიშვილი, ბერი იონა ხელაშვილი, „სახალხო გაზეთი“, 1911, № 347, 348.

² იქვე.

გული ყოფილა. იგი წინ მიუძღოდა კახელთა ჯარს. ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლაში და ერთ-ერთ ბრძოლაში გმირულად დაღუპულა. მას ობლად დარჩენია სამი ვაჟი: იონა, სოლომონი და გრიგოლი.

კარბელაშვილის ცნობითაც¹, ხელაშვილების გვარი სამეფო გვართან დაახლოებული ყოფილა. ერეკლეს თურმე იონას წინაპარი დიმიტრი ხელაშვილი ასწავლიდა. დიმიტრის ძმა ნიკოლოზი და მიაი ძე გიორგი, ხელმძღვანელობდნენ მგალობელთა გუნდს სამეფო კარზე. მათ 1777 წელს ერეკლემ აზნაურობა უბოძა. ეს გიორგი იონას მამა უნდა იყოს.

ი. ხელაშვილი დაიბადა დაბა ვაჭირს 1772 წელს². იონა ხელაშვილის ავტობიოგრაფიული ნაწარმოები „რონინი მღუდელ-მონაზონ იონასი“³ შეიცავს ცნობებს იონას ცხოვრების მნიშვნელოვანი მომენტების შესახებ. აქ ხელნაწერის მიხედვით, პატარა იონამ მწიგნობრობის ნიჭი აღრევე განიჭინა, ამიტომ მშობლებმა ვაჭირის ნათლისმცემლის ტაძრის მღვდელს ზაქარია დემეტრაშვილს მისცეს აღსაზრდელად, მაგრამ რადგანაც დემეტრაშვილი მას მრავალ წვრილმან პირად საქმეს ავალებდა ამიტომ სწავლას მოწყურებული იონა თბილისში გარბის. აქ ერეკლე მეფესთან მივიდა, რომელმაც იგი მეტეხის სკოლის მოძღვარს მიაბარა. იონას აქაც დიდი ნიჭი გამოუჩენია. სამ დღეში აუთვისებია ასომთავრული, ხუტური და მხედრული ანბანი. იონას დიდ დახმარებას უწყევდა ერეკლე II, რომელმაც თავისი ყურადღება და დახმარება განსაკუთრებით მას შემდეგ გააძლიერა, რაც ლეკების თავდასხმის დროს დაიღუპა იონას მამა. მამის სიკვდილის შემდეგ იონას დედასაც დიდხანს არ უცოცხლია. დაობლებულ იონაზე მხო-

¹ მღვდ. პ. კარბელაშვილი, იონა ბერი (ხელაშვილი), გაზ. „საქართველო“, 1916, № 197, 206.

² ი. ხელაშვილის დაბადებისა და გარდაცვალების შესახებ ცნობას ვხვდებით საქ. საზ. მუზეუმის S—1532 ხელნაწერში (გვ. 98—99); ცნობა 1899 წლისა და პ. ჟმეიკაშვილს ეკუთვნის, იგი წერს „იონა გარდაიცვალა პეტერბურგს 1837 წ., დაიბადა 1772 წ. იერომონახათ ხელდასმულია 1812 წ. ასაფლავია პეტერბურგს ალექსანდრე ნევის ლავრას“...

³ საქ. საზ. მუზ. ხელნაწ. S—388.

ლოდ ერეკლე II-ლა ზრუნავდა, რომელმაც იონა ჯერ თავის-
მოძღვარს მეტეხის დეკანოზ იესეს მიაბარა, შემდეგ მიტრო-
პოლიტ იოანეს მისცა სასწავლებლად. ერეკლე II-ს სიკვდი-
ლის შემდეგ გიორგი XII-ემ იგი თელავის სემინარიის რექ-
ტორს — დავითს ჩააბარა. კათოლიკოს ანტონ I-მა გიორგის
სიკვდილის შემდეგ იონა ნათლისმცემლის უდაბნოს არქი-
მანდრიტს ეფთვიმეს დაუმოწაფა. აქედან იონა გადავიდა
შიოშღვიშში, შემდეგ კი ქვაბთახევში. ქვაბთახევში იონამ
სანი წელი დაჰყო, და როდესაც გაიგო ბატონიშვილების
რუსეთში წასვლის ამბავი, გადაწყვიტა გაჰყოლოდა მათ. ამის
შესახებ მან თხოვნით მიმართა ანტონ კათოლიკოსს, რომელ-
მაც ნება დართო, და იონაც ჩქარა გაემგზავრა რუსეთში,
ფარნაოზ ბატონიშვილთან ერთად, 1805 წელს.

მოსკოვში ჩასვლამდე ქალაქ ვორონეჟში იონა სტუმრად მიი-
წვია ვინმე ტიმოთე სილიბისტროსძე ბოროდინმა, სადაც ერთი
წელი და სამი თვე დაჰყო. მოსკოვს იონა დიდხანს არ დარჩე-
ნილა და მალე პეტერბურგში გადავიდა. აქ მას დიდ დახ-
მარებას უწევდნენ მეფის ძე მიხეილი და იოანე ბაგრატიო-
ნი. დავით ბაგრატიონის შუამდგომლობით იგი ალექსანდრე
ნეველის აკადემიაში მიიღეს, რომელიც მან 1812 წელს და-
ამთავრა. აკადემიიდან ი. ხელაშვილს მისცეს მოწმობა, რომ
მან „საქართველოს იპოდიაკონმა იონა ხელაშვილმა ისწავლა
ს.პ-ბურგის სემენარიასა შინა კითხვა რუსული და სლავენუ-
რი და წერა და ღვთისმეტყველება და დოღმატიკა და მო-
რალი, საღმრთო ისტორია, დრამატიკა რუსული, ფილოსო-
ფია და არითმეტიკა დია მოსწრაფებითა. არს კეთილ ყოფა-
ქცევისა და იყო ყოველთა დღეთა პატიოსანი“¹.

აკადემია დამთავრებული იონა იერომონახად აკურთხეს.
ამის შემდეგ იგი დავით ბაგრატიონმა მოძღვრად მიიწვია.
იგი იყო აგრეთვე იმერეთის დედოფლის ანას, დავითის მე-

¹ მღვდ. ნიკ. ბარნაბიშვილი, ბერი იონა ხელაშვილი, გაზ. „საბაზო
გაზეთი“, 1911. № 348.

ულის ელენეს, იმერთა დედოფლის მარიამისა და თეიმურაზ ბატონიშვილის მოძღვარი.

მიუხედავად იმისა, რომ იონა ხელაშვილი თვითონ მატერიალურ სიღვიწროვეს განიცდიდა, არავის არ აკლებდა თავის ზრუნვასა და პატრონობას, ვისთანაც კი ხელი მიუწვდებოდა. განსაკუთრებით დიდი დახმარება გაუწია მან სოლომონ დოდაშვილს.

თუ არა იონა ხელაშვილი, შეიძლება ს. დოდაშვილს თავისი „ლოგიკა“ ვერც კი გამოეცა.

იონასა და ს. დოდაშვილს შორის მიწერ-მოწერა ადასტურებს ამ ორი ადამიანის იშვიათ მეგობრულ ურთიერთობას.

მიწერ-მოწერიდანვე ვტყობილობთ, რომ იონასა და სოლომონს შორის ბოლომდე არ შეწყვეტილა გულთბილი, მეგობრული დამოკიდებულება. „რონინში“ კი იონა ხელაშვილი გულისტკივილით და წყენით აღნიშნავს, რომ დოდაშვილმა სამშობლოში დაბრუნებისას გამოართვა მას 3500 მანეთი იმ მიზნით, რომ მისი ლექსიკონი გამოეცა, მაგრამ დანაპირი არ შეასრულა და ფულიც უკან აღარ დაუბრუნა იონას.

შესაძლებელია, რომ „რონინში“ იონას ეს საყვედური ერთგვარ თვითდაზღვევას წარმოადგენს, რადგანაც სოლომონი ამ დროს დაპატიმრებული იყო და შეიძლება, რომ სოლომონ დოდაშვილის კიცხვით იონა, როგორც მისი მასწავლებელი და აღმზრდელი, თავს იცავდა მთავრობის მხრივ დევნისაგან.

იონა ხელაშვილი სიკვდილამდე პეტერბურგში დარჩა. ნიკკარბელაშვილის ცნობით, იონა დასნეულებულა და სინოდის ობერპროკურორისათვის თხოვნა გაუგზავნია, რომ სამშობლოში დაბრუნების ნება დაერთოთ. როგორც კარბელაშვილი წერს, „ვიდრე ეს კუდბაწარა მიწერ-მოწერა გათავდებოდა,—საბრალო იონა ბერი ჩალოგინდა და მძიმე¹ ავადმყოფი შეიქნა. ბედმა დაუძვირა სამშობლოს ნახვა და იქ სულის დაღევა. იქვე პეტერბურგში მიიცვალა 4 დეკემბერს 1837 წელს“¹.

¹ პ. კარბელაშვილი, ბერი იონა ხელაშვილი, გაზ. „საქართველო“, 1916, № 206.

იონა ხელაშვილს ბევრი ნაწერი დარჩა, უმთავრესად ლეთის-მეტყველური ხასიათისა. ამ ნაწერებში ბევრია ფილოსოფიური და ისტორიული მასალა, რომლებიც საერთოდ ისტორიკოსთა და, კერძოდ, ფილოსოფიის ისტორიკოსთა შესწავლის ობიექტად უნდა იქცეს.

იონა ხელაშვილი თავის თანამემამულეებში დიდი პატივისცემით სარგებლობდა; ამის შესახებ თვითონ ი. ხელაშვილი წერდა:

„მე ვნახე ხელმწიფე. რაოდენნიმე საიდუმლონი მიბრძანა, რომელ ჩამათნა ჰგის უთქმელად. მე ვხედავ სინოდსა. მე ვიყავ სემინარიასა შინა ხელმწიფის როჲკითა. მე ვარ მოძღუარი დედოფლებისა; მეფეთ ძეთა, ასულთა, თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა. ჯელნი ჩემნი ილტუიან მანდით მოსრულთათჳს. მე სამნი ეკლესიანი სასახლისანი დავჰსდგი და აწ წირტანი არიან მათ შინა. მე ვუყუარვარ ყოველთა მცნობთა ჩემთა. მე ვამხილებ განდრეკილთა. სხტანი ვერც კი გაბედტჳნ შინა თქმასა, სამლტდელონი ჩტჳნნი აქაურნი. მე აქა ვარ და მანდაცა მცნობენ. მე დამიბარა ეგზარხმან წიგნით. გარნა ჩემი ნება აქა დგომისაა. რათა სასარგებლო მამულისა წიგნნი სხტანიცა ექმნა. ესე სიქადული არა არს. ესე ყოველივე მართალ არს. მე დამიჯერეთ კეთილად იქმნებით“¹.

განსაკუთრებულ პატივსა სცემდნენ იონა ხელაშვილს ბატონიშვილები. თანამემამულეთა და ბატონიშვილთა ეს პატივისცემა აიხსნება იმით, რომ იონა დიდი პატრიოტი იყო და ბევრსა ზრუნავდა, მისივე გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „დაი-ატაკებული“ ქართული კულტურის აღორძინებისა და აღდგენისათვის.

ჩვენამდე მოაღწია იონას თანამემამულეთა მრავალმა ლექსმა, რომლებიც იონასადმი არის მიძღვნილი. მრავლად უთაზიათ ასეთი ლექსები ბატონიშვილებს. ერთ-ერთ ლექსში ი. ბაგრატიონი აქებს იონას, როგორც „რიტორს“, მწიგნობარს, განათლებულს და მაღალი ზნეობისა დამაინს. ი. ბაგრა-

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. S—1532, გვ. 98.

ტიონი განსაკუთრებით აქებს იონას ჰუმანურობისა და კაცთ-
მოყვარების გამო:

იონა ბერსა, მონოზონთა გვირგვინსა,
ახალ რიტორსა ღთისმეტყველების ქურსა,
წიგთა ჯელმხებსა, ქადაგების აქსონსა,
და ყოფაქცევით ძტმლთ მამათ შენადარსა,
მონოზენების კანონსა სრულ დამეტმლსა:
მსურს მიძლუნად მისდა ეს იამბიკონი,
ვინათგან ესე ილუწის ყოველთა ქართტმლთ ათვს
ამისთვს ჯერ არს ჩტმნდაცა სიზარული,
მზიარულება მის ანლელსენობისათვის¹.

მეორე ლექსში ი. ბაგრატიონი წერს:

იჭერიის ნორჩსა ვახსა კეთილსა,
ოჭრო-ნილოს, ტყბილად მომდინარესა,
ნეტარსა საღმრთოს, მწყურვალთ განმაგრილესა,
ანთრაცს მშტმნიერს, სიბრძნის განმომკრთოლველსა
საუნჯეს საღმრთოს სულისა მომბერვალსა².

იონასადმი მიძღვნილი ლექსები აქვთ დაწერილი თეიმუ-
რაზ ბატონიშვილს, სოლ. რაზმაძეს და იმ დროს ცნობილ
ქართველ პოეტს, პეტრე ლარაძეს, რომელიც ერთ-ერთ ლექსში
იონას შესახებ წერდა:

მაღლისა ძეო, სიბრძნისა მზეო, ენებათა მძლეო,
ეშმაკთ მთრგუნველო, გონება ვრცელო, შორს გამჭვრეტელო,
გოლად³ მეტყუელო,
ქტმლის საქმეთა უხვად მფენელო,
ნუგეშის წყლისა მამკურებელო,

¹ საქ. საზ. მუზ ხელნაწ. S—137, შესავალი; აგრეთვე S—288, გვ. 170.

² იქვე.

³ „გოლი უტეცხლო თაფლია. აქარე აღიგორიულ სხვა სიტყვაობით მიღებული. მეტაფორა მუნ აღყვანებით შემგზავსებული. იონა“.

S—288, გვ. 173. სქოლიო.

სამართალია იდიდებოდე, უცხო თესლთაცა
შემწყნარებელი¹.

ი. ხელაშვილს არა ერთხელ უძღვნა ხოტბა სოლომონ დოდაშვილმა, რომელიც ყოველთვის უღრმესი მაღლობის გრძნობით იხსენიებდა თავის მასწავლებელსა და კეთილის-შყოფელს—იონას.

იონა ხელაშვილს საკმაოდ თანმიმდევრულად ჩამოყალიბებული მსოფლმხედველობა ჰქონდა. მის შეხედულებებს წითელ ზოლად გასდევს რუსეთთან საქართველოს შეერთების ფაქტის დადებითი შეფასება. ი. ხელაშვილი თავის ერთ-ერთ ნაშრომში² აღწერს საქართველოს ისტორიას, მტერთაგან საქართველოს აოხრებასა და აწიოკებას, რითაც ქმნის ფონს იმისათვის, რომ უფრო ნათლად წარმოგვიდგინოს საქართველოს რუსეთთან შეერთების დადებითი მნიშვნელობა. გვიჩვენოს ის აღმავლობა, რაც შედეგად მოჰყვა ამ ფაქტს. იგი იოანე ბაგრატიონს სწერს: „ბრწყინვალეო თავადო, ნამდვილ თანა გვაძს ჩქმნ სულიერთა ღთისამოყრეთა საუკუნოსა ცხოვრებასა შინა განსტმნებისა თხოვა ქრისტესაგან ირაკლი მეფისა, რომელმან შემოვედრა თავი თჳსი ერებითურთ ღთისადმი განსტმნებულსა 2 ეკატერინე იმპერატრიცასა. და წარუდგინა თქმნ თავად-აზნაურთა სქესები. ეგრეთჲთჳ პანაშვიდებითარე თანა გჳაძს განსტმნებისა თხოვნა მეთათამეტე გიორგი მეფისა, რომელმან სარეცელთაგან შევედრა საქართჳსლო პავლე პირტმლსა იმპერატორსა დაცვად, გარემორტყმულთა ბარბაროზებთა მტერთა უკუნ-ქცევად“³.

ი. ხელაშვილის აზრით, ქართველ ხალხს უნდა უხაროდეს რუსეთთან შეერთება, რადგანაც ეს მას აღმავლობასა და სარგებლობას მოუტანს: „აღრე აღდეგ ივერიაო, და განაღჳძენ შჳლნი შენნი გამომყვანებელმან სიბნელისა პარკებისა და ბუდეებისა...აჰა აღმოგიბრწყინა სიბრძნისა მზედ ნაზარე-

¹ საქ. საზ. მუხ. ხელნაწ. S—137, შესავალი.

² იქვე.

³ იქვე, S—137, გვ. 93, 94.

ველმან ჩრდილოეთისაგან. აჰა, ოქროვანი საუკუნო გაქვს. იღვაწე უზამთრო არესა შინა ზაფხულისასა მოსთვლენა ყვა-
ლთა ბიბლიატიკებისა და მომკა ზეავისა ღთისმეტყულებისა.
რომელი მცირე იყავ მიერითგან აჰა განდიდენ ერითა...და
მარადის ყმა აჰა თქვენ მარადის ბრძენ...შენ ივერიაო, პირ-
ველ დაიატაგებულო და აწ აღმართებულო სამნი ლექსნი სა-
პრაქტიკონი თანა გაძს შენ: მორჩილება, მეორედ სწავლა
და მესამედ უგულისთადესი სიყვარული მ[ისი] პ[ირველ] თჳსი
ზღუდედ გარემოგარტყა შენ რომლისაგან შემადრწუნებელსა
შენსა ეშინის დიდ ფრიად ზარდაცემულსა“¹.

იონა ხელაშვილი მიესალმებოდა საქართველოს რუსეთ-
თან შეერთების ფაქტს, რადგანაც ამას შედეგად მოჰყვა
მშვიდობა. იონა ამ პერიოდს ოქროს საუკუნეს უწოდებს:
„აჰა დღეთა ანათ წინაპარნი ინატრიდნენ, რათამცა თუთ
ეხილვით ოქროვანი საუკუნო ესე. არა თუ ოქროვანი არა-
მედ სამოთხიერი, რომლისაცა შინა შევედით, რომელს არს
მშვიდობა და კაცთა შორის სათნოება და აღმართვა აზიასა
შინა მართლმადიდებლისა ეკლესიასა ზედა ჯუარისა და რეკვა
ზარებისა“².

როგორც ვხედავთ, იონა ხელაშვილი კარგად გაერკვევა
შექმნილ სიტუაციაში და დადებითად შეაფასა საქართველოს
შეერთება რუსეთთან. იონა ხელაშვილი განსაკუთრებით იმი-
ტომ მიესალმებოდა რუსეთთან საქართველოს შეერთებას,
რომ ამას შედეგად მოჰყვებოდა საქართველოში სწავლა-გა-
ნათლებისა და კულტურის აღორძინება: ქართველ თავად-
აზნაურობას შესაძლებლობა ექნებოდა რუსული და ევრო-
პული კულტურის შეთვისებისა. „აზნაურნი ნამდვილ თავისუ-
ფალ იქმნებიან ბნელისა უმეცრებათაგან ლტოლვილნი“³—
წერდა იონა. გარდა ამისა, რადგანაც საქართველოში გამეფდა
უშიშროება და მტერი დაძლეულ იქნა, ამით მოსახლეობის

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—791, გვ. 72 v—73r.

² ხელნაწ. H—2226, გვ. 210 v.

³ ხელნაწ. S—137, გვ. 115.

ფართო ფენებს საშუალება მიეცათ მეტი დოვლათის შექმნისა და მშვიდობიანი შრომის: „ხოლო ერნი მდბაღლ უაზნონი, თითოეულნი თჳსისა საკუთარისა პირითა გამდიდრდებიან, უშიშროებათა შინა“¹.

ი. ხელაშვილი, როგორც მისი თანამედროვე სხვა მოაზროვნეები, განმანათლებელიყო. იონა ხელაშვილი სამშობლოს კეთილდღეობისათვის მოითხოვდა საქართველოში განათლების ფართოდ დანერგვას. განათლებას იგი ადამიანის ყველა თვისებაზე მაღლა აყენებდა. ამიტომ ყოველ ღონეს ხმარობდა, რომ თავის თანამემამულეებში სწავლ ა-განათლების სიყვარული გაეღვიძებინა, შეეყვარებინა მათთვის მწიგნობრობა. ამიტომაც მიუთითებდა თავის თანამოძმეთ: „სწავლულთა ერთა უწყიან სიყუარული ღუთისა და მოყუთისა და სიმართლე და პატიოსნება და მუშაკობა, რომელნი უქმთა, მცონართა და უგუნურთა ცა განაღვიძებენ პოვნად საუნჯისა“².

მეორეგან, ი. ხელაშვილი უმტკიცებს თანამემამულეთ, რომ ბრძენი ადამიანის სახელი ამქვეყნიად არასოდეს არ მოკვდება: „ბრძენთა სახელნი არა მოკვდებიან სოფელსა შინა, რომელთა წიგნები სანთელ სოფლისა არიან ვითარცა ბერძენთა და რომაელთა და ჩჳსნისა ქჳსყანისა პეტრიწისა და ანტონისა“³.

იონას აზრით, სწავლა-განათლება განსაკუთრებით თავადაზნაურებს და წარჩინებულ პირებს ესაჭიროებათ: „პირუტლად საჭიროთა უუსაჭიროესი არს რათამცა აზნაურნი და თავადნი და მთავარნი და უგანათლებულესნი პირუტლად იქმნენ ბრძენ და უფროსლა პატიოსან უტყუელნისა საქმეებითა, და მერმე აზნაურად, თავად და მთავრად და უგანათლებულესად“⁴.

საინტერესოა იონა ხელაშვილის შეხედულებანი ნაციონალურ საკითხზე. იგი მხურვალე მომხრე იყო რუსი და

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. S—137, იქვე, გვ. 116.

² ხელნაწ. S—1532, გვ. 219.

³ ხელნაწ. S—966, გვ. VII.

⁴ ხელნაწ. S—1532, გვ. 47.

ქართველი ხალხის თანამეგობრობისა. იგი ქადაგებდა აგრეთვე ამიერკავკასიის ხალხებისა და, განსაკუთრებით, ქართველი და სომეხი ხალხის მეგობრობას; მეგობრობა მეზობელ სომეხ ხალხთან მას განსაკუთრებით ვაჭრობის აღორძინების მიზნით მიაჩნდა აუცილებლად: „სომეხნი ჩუშნისა ქუშუნისანი დიდ ფრიად საჭირონი არიან, ვითარცა ვაჭრობითარე, ეგრეთჲს ჯელოვნებითა, ჯელოსნობითა და ფერადფერადისა მუშაკობითა, რომელნი არა ითაკილებენ მუშაკობათა მდებალთა და შაფთაცა. გაღანამცა მოიგოს საცხოვრებელნი თჳსისა საკუთრისა პირისა ოფლებითა და არა დაშთეს გლახაკ მთხოვრად, რომელთა შორის იმჴშთ იპოების გლახაკი მთხოველად. რომელნი ძეთა და ასულთა თჳსთა ხუთის წლითგან ჯდრე ათერთმეტ წლამდის მრავალთა ხელოვნებათა და ჯელოსნობათა სიყვარულსა ასწავებენ და სარგებლობათა უქადაგებენ თჳსსა ენასა ზედა და ვაჭრობასა გარდუბეჭდენ გონებათა შინა მცირე წლოვანთასა“¹.

იონა ხელაშვილი ძირითადად ქრისტიანულ-თეოლოგიური მსოფლმხედველობის მატარებელია. „აჲ ქრისტე გიბრძანებს მტერთა შეყვარებასა“²—ქადაგებს ბერი იონა.

„ჩუშნ მართლმადიდებელთა,—წერს იონა,—თანა გვაძს სიმშჯდე, სიმდაბლე, და ყოველთა კაცთა შეყვარება ჳთარცა უყვარს ღმრთსა“...

ი. ხელაშვილის ქრისტიანულ-ეკლესიური მსოფლმხედველობა განსაკუთრებით მორალის საკითხებში ელინდება; ამ მხრივ საინტერესოა „იონა ხელაშვილის კრებული პირველშესაქმე“, რომელიც წარმოადგენს იონას ეკლესიურ-ღვთისმეტყველურ ტრაქტატს და რომელშიც ავტორი ქადაგებს ქრისტიანულ შებრალებას, წინააღმდეგია კაცის კვლის, მიწის მიტაცებისა და სხვა. მაგრამ ამავე დროს იგი მომხრეა, მამულის დაპყრობის შემთხვევაში, შურისძიებისა და მტერთა განადგურების.

¹ საქ. საზ. მუხ. ხელნაწ. S—137, გვ. 160v.

² იქვე, გვ. 162 v.

იგი ქადაგებს არა წოდებათა მოსპობას, არამედ მდიდართა და აზნაურთაგან ღარიბთა და უაზნოთა შეწყალებას, ღმობიერებას. იონა წერს: „აზნაურებითი უფლება და ხელმწიფება არა არს ბოროტმოფარდულება...არამედ მსახურება არს მამულისა და მდაბალთა და უძალოთა და დავრდომილთა“¹. მიუხედავად იმისა, რომ ი. ხელაშვილი წოდებრივი ინსტიტუტის ხელუხლებლად დატოვების მომხრეა, მკაცრად აკრიტიკებს საქართველოს იმდროინდელ სოციალურ ურთიერთობას. მისი აზრით, საჭიროა, რომ „უაზნოთა“ მიმართ დამოკიდებულებაში თავადაზნაურობა უფრო მეტად ჰუმანური იყოს.

იონა ხელაშვილი ფარდას ხდის გლეხობისადმი თავადაზნაურობის დამოკიდებულების მანკიერ მხარეებს. აღწერს რა, თუ როგორ ზრდიან მაღალი წოდების წარმომადგენელნი თავიანთ შვილებს, ამავე დროს ამხელს დაბალი წოდების წარმომადგენელთა მიმართ თავადაზნაურობის არაადამიანური მოპყრობის ფაქტებს: „ამას ჭურთითა სცემე, იმას გელითა, უკეთუ დაგელალოს გლეხი ფერხებით გჴმე იგი სიტყუასაც ვერ გიბრუნებს. იგი შენის ქირის სანაცვალა. ესე ეგრეთ იხმარე ვითარცა ნიეთი. იმას თუმცა პირი აქჴს, გარნა პრასა არს შენი გლეხი. ეგ ოდესცა არღა იქმნების სიკჴდილისაგან სხჴა პრასა ამოვალს და იგინი იმსახურე. გლეხი კაცი არ გაასუქო რაოდენნიცა რაჲმე ხვასტაგნი აქჴსთ, იგი ყოველივე შენი არს. გლეხმა-კაცმა მჴადიც რომ იშოვნოს იგიც ბევრია იმათთჴს, რაოდენნიც რა გონდეს გლეხი კაცისა პლად სთხოვე და თუ არ მოგართვას ჩაუდეგ სახლსა შინა და მოაჯდევინე ჴჴწვრები და მოარეკინე უსხები და ზვარაკები კოლტნი...რემანი, ქათამნი, ლერლეტნი, იხენი შენთჴს დასაყვლელად და რაოდენიცა გენებოს იჴმიე. გარნა წამოსვლისა დროსა მისისავე ღვინითა დაათვრე და თავი დააჴურევინე და დაალოცვინე, გარნა შენც აშენება უბრძანე და ტყუილად დაჴპირდი რაოდენნიცა წაგართვი სხჴას დროს გარდაგიხდითჴო. ბრალი

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S-137, გვ. 162 v.

მასვე დასდევს შენი მიზეზით დაგარბიე... თქო. გლეხი კაცი ღორსა გავს, მოუჭირებ იჭყივლებს, გაუშვებ და დადუმდების. რომელსაც კეკლუცად ტანს ეცვას, იმას ბევრი ფული აქტა ანუ სახლი კარგი ედგას უძიე მიზეზი და მოუღე იგი საუნჯენი იმათ რათ უნდათ; უკეთუ არა შეაძრწუნო ზარის დაცემით არ შეგებუება, ანჩხლობა, კაპასობა, მრისხანება შეკმეზუნა შეზღლისა აჩუშნე რომლითა ვალსაც აიღებენ და ისე გმსახურებენ¹.

განსაკუთრებით დაუირიდებლადაა მხილებული თავადაზნაურების დანოკიდებულება მსახურებთან. თავადაზნაურობა მსახურებს აკმევს საკმლის ნარჩენებს. ჯანმრთელთ იმსახურებს, ავადმყოფთ კი აძევებს და უპატრონოდ ტოვებს. რა თქმა უნდა, ი. ხელაშვილი ძალიან შორს იყო არსებული სოციალური ურთიერთობის უარყოფის მოთხოვნისგან. იგი მხოლოდ ამ ურთიერთობის გაფაქიზებასა და შელამაზებას მოითხოვდა, რათა იგი კიდევ უფრო განემტკიცებინა.

იონა ხელაშვილი თავისი მსოფლმხედველობით იდეალისტიცაა. მისი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი როლი მისმა პროფესიამ ითამაშა. ღვთისმეტყველური, თეოლოგიური ცოდნით შეიარაღებული იონა ფილოსოფიაშიც თეოლოგად დარჩა, ამიტომ მისი ფილოსოფია ნახევრად თეოლოგიაცაა. მას მთელი სამყარო წარმოუდგენია, როგორც ღმერთის შემოქმედება. თვით ღმერთი კი არის თავისთავადი, დამოუკიდებელი, მარადიული, რომელიც არ ექვემდებარება მისგანვე შექმნილ მოძრაობისა და ცვალებადობის წესებს. იგი დაუსაზამოა და დაუსრულებელი, რადგანაც თავისთავადს და არაფრისგან შექმნილს არ შეიძლება დასასრული ჰქონდეს. „არ ძალუქს თვთ მყოფსა თვსი დასასრული“². „ცხოველი მიზეზი“ ღმერთი არის „არარაჟსაგან არსთა დამბადებელი“, რომელიც „მარადის აძლევს ძალსა არსთა და სცავს“. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, ყოველივე დაიღუპებოდა³.

¹ საქ. საზ. მუზ. ხელნაწ. S—1532, გვ. 189.

² იქვე.

³ ხელნაწ. H—791, გვ. 44.

ლმერთი ერთია, ყოვლად ბრძენი, მარადიული, უსაზღვრო, უცვლელი. თავისთავადი, დამოუკიდებელი, დაუსაბამო, დაუსრულებელი, უკეთილესი, უმშვენიერესი, ყოველივეს მომცველი, ყველგან არსებული, ყოვლად ძლიერი პირველი მამოძრავებელი, ყოველივეს მფარველი და სხვა.

აი, თვით იონას მსჯელობის ნიმუშებიც: ღმერთი არის „თუთ თაუთ თუხით მყოფი, კეთილი, დაუსაბამოებით დაუსრულებელი, ყოველთა კეთილად დამბადებელი დიდ ფრიად ზეცათა კეთილ არს და უკეთილესს ყოველთა ზედა და უმტყნაიერეს ყოველთა შტყნაიერთა“¹ და შემდეგ: „არსება ბუნებით ცხოველისა რომელ არს თუთ, იყო და იქნების მაარსებელი ცისა და ქტყყანისა სავსებით, განქვრეტილთა, და განუქვრეტელთა რომლისა ნებასა შინა თითოეულნი გამონასკვთ განსაზღვრულ არიან კეთილად დაბადებულნი და იცვლებიან ერთბაშად ყოველნივე ძლიერებასა შინა მალლისა“².

ღმერთი, იონას წარმოდგენით ყოვლადია, ყოველივეს შეიცავს: „ღმერთი არის თქტყნ შორის არა თუ მხოლოდ სულებთა შინა, არამედ ყოველთად ყოვლისა შინა წევრთა და ასოთა შინა თქტყნთა და უფროსლა კელებთა შინა“...³ „უკეთუმცა არა ესრეთ, ყოველნი ქმნილნი ზეისვე არარსადვე მოვესრიდენ“⁴.

იონა ღმერთის აღწერისას ტელეკოლოგიურ თვალსაზრისს ავითარებს. მისი აზრით, ღმერთმა სამყარო გარკვეული მიზნით შექმნა. მას სურდა, რომ სამყარო ადამიანის სამსახურში ყოფილიყო. იმ ადამიანისა, რომელიც ღმერთმა არსთა მეუფედ შექმნა და გვირგვინით შემოსა: „აჰა ბრძენმან ხუროთმოძღვარმან ღმერთმან დიდებითა და პატივთა გვრგვინოსან ჰყო კაცი პატივისცემად თუთა ფრიად კეთილად დაბადა. რომლისთვის შტყნაიერი ესე სოფელი დაბადა მსახურებად კაცთა“⁵.

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—2226, გვ. 118.

² ხელნაწ. S—966, გვ. 111.

³ ხელნაწ. S—1532, გვ. 39.

⁴ ხელნაწ. H—791, გვ. 44.

⁵ ხელნაწ. S—388, გვ. 118, იხ. აგრეთვე ხელნაწ. H—2226, გვ. 250.

იონა ხელაშვილის მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად საყურადღებოა ტრაქტატი, რომელსაც ეწოდება „ფილოსოფიური კითხვა-მიგებანი“¹.

აღნიშნულ ნაწარმოებში ი. ხელაშვილი ასეთ მიზნებს ისახავს: პ რ ა ქ ტ ი კ უ ლ ს („და ვსაცოებცა, რათა მღუდელთა და მემხოლოეთაცა მსახუროს წიგნჲან ამაჲ, რომელი ფილოსოფიაცა არს და უფროსლა ღთისმეტყულება“)², თ ე ო რ ი უ ლ ს („ძალისამებრ ჩემისა ვისწრაფე შემეცნებანი ხილულთა და უხილავებთა გამოცნობად“)³ და პ ა ტ რ ი ო ტ უ ლ ს (ტრაქტატმა „უუმეტეს“ უნდა „შეაყვაროს მამულისმოყვარეთ წიგნები მამულისა“)⁴.

თავდაპირველად, იონა ხელაშვილს მიზნად ჰქონდა დასახული მკითხველისათვის მიეწოდებინა ცოდნა ლოგიკიდან, გაეცნო მისთვის ლოგიკის მეცნიერება. მაგრამ წიგნში მეტია ავტორის ზოგადი მსოფლმხედველობის გამომხატველი მომენტები და მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან მოყვანილი ფაქტობრივი მასალა.

იდეალიზმი ი. ხელაშვილის აღნიშნულ ნაწარმოებში განსაკუთრებით სულის საკითხში მკლავდება. სული, იონა ხელაშვილის აზრით, „ლიტონ ცხოჲსლია, მაშასადამე, არ არს ნივ-

¹ აღნიშნული ტრაქტატი მოთავსებულია იონა ხელაშვილის კრებულში, რომელიც ხელნაწერების განყოფილებაში H—791 ნომრით არის დაცული. აღნიშნული ხელნაწერი იონას სამ ნაწარმოებს შეიცავს (1. „ფილოსოფიური კითხვა—მიგებანი“, გვ. 1—74; 2. „ფსალმუნებთაგან შეკითხვა და მიგება ქტჲმანი“, გვ. 74—94; 3. „ღვთისმეტყუტჲსულური კითხვანი“, გვ. 97—170), რომელთაგან პირველი აღნიშნული ტრაქტატია. ამ ტრაქტატს იონა სხვანაირად „კედონტს“ უწოდებს. იგი წერს: „წიგნი ეს კედონტი იყოს გრძნობებისა და ეგზამენი სულებისა. რომელსა ეწოდა წარმკითხველებთაგანე რთული ლექსნი, ე. ი. ჭილოსოფ ღთისმეტყუტჲლება, რომელსა შინა ორნივე მეტყუტჲსებანი არიან“ (გვ. 3v).

უნდა შევნიშნოთ აგრეთვე, რომ H—791 ემთხვევა მფლიანად S—306 ხელნაწერს, რომელიცწი. ხელაშვილმა 1826 წ. დაწერა.

² საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—791, გვ. 2v.

³ იქვე, გვ. 3v.

⁴ იქვე.

თიერ“, ე. ი. მარტივი აღნაგობისაა, მას არა აქვს „წევრნი, ასონი, ნაწილაკნი და სხეულნი, ამაღ რომელ არა არს შედგინებულ ატომთაგან...მსგავსად სოფლისა ამისა დიდისა“¹. სული, იონას აზრით, უცვლელია, იგივეობრივი, მარადიული, რადგან „იხრწნების“ ის, რაც „შენაწევრებულია“, ე. ი. რაც რთული შედგენილობისაა. „ყოველი შენაწევრებული განწევრებით განიხრწნებიან. სული არ არიან სხეულებთაგან შერდგინებულნი, მაშასადამე, არცაღა იხრწნებიან“². სული „ყოვლადია“, ე. ი. ზოგადი „ცხოველ ბრძენი, ყოვლად ძლიერი“, „მარად უძრავი არსება, უნივთო ბუნება“. იგი ყოველივეს მოიცავს, იმყოფება „ყოველთავე შინა და ყოველთა შორის თუთ დასაბამი დაუთსაბამოდ დაუსრულებელი“³, რაც იმას ნიშნავს, რომ იგი ყოველივეს საწყისია, მაგრამ თვით საწყისი არა აქვს.

იონა ხელაშვილი ინდივიდუალური სულის უკვდავებას იცავს, ამიტომ სიკვდილი, მისი აზრით, არის „განახლება ხრწნილებისა დატევებითა უხრწნელებისა შემოსად“⁴.

მისთვის მთლიანად მისაღებია ქრისტიანული რელიგიის მტკიცება მეორე სამყაროს არსებობის შესახებ. „საიქიო“ იონასაც ორგვარად აქვს წარმოდგენილი: სამოთხედ და ჯოჯოხეთად. „ის“ სამყარო მარადიულია და უცვლელი, „ეს“ კი წარმავალი და ხრწნადი. სამოთხეში უდიდეს ნეტარებასა და ბედნიერებას აღწევს ის, ვინც ცხოვრობს მოთმინებით, სამართლიანად და სათნოებით, და, პირიქით, უდიდეს მტანჯვასა და მწუხარებაში ვარდება ის, ვისაც არ სწამს ღმერთი, არ ასრულებს ქრისტიანული რელიგიის დოგმებს⁵.

ამ ტრაქტატში იონა ხელაშვილი წარმოგვიდგება როგორც მატერიალიზმის წინააღმდეგ შეგნებული მებრძოლი. აკრიტი-

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H—791, გვ. 24 v.

² იქვე, გვ. 27 v.

³ იქვე, გვ. 24 v.

⁴ იქვე, გვ. 30 r.

⁵ იქვე, გვ. 29 v—30 v.

კებს მატერიალიზმს, მატერიალისტებს, დასცინის მათ და არწმუნებს, რომ ნამდვილი ცოდნა შეიძლება მოპოვებულ იქნეს მხოლოდ რწმენით, იქ, სადაც მას არ ყოფნის არგუმენტები მათ წინააღმდეგ, ანათემას უთვლის მათ.

აი, იონა ხელაშვილის „რისხვის“ ერთ-ერთი ნიმუში: „იხილეთ ათეისტო და ნატურალისტო, რომელთა არა გაქვსთ მეფობა, არც-ლა მთავრობა, არცა სამეფონი და სამთავრონი გივსთ, არამედ იდევნებით ყოველთა სოფლისა შკოლებისაგან და უფროს-ლა ჳმისაგან სრულიად სოფლისა და უმეტეს ჳმისგან ლთისა...საღთოთა კათედრებთა ქუხილებთაგან და ძმულისა აღთქმისა ელვათაგან და უუმეტეს ახლისა აღთქმისა სახარებისა მჳისაგან, რომელთაც არა ძალგიძსთ ჳურგთა თქმუნთა ფართოთ განჳერეტა, ჳთარ ჳეუძლოთ მარტივ უსხეულოსა განხილვა ნოტიო თჳალებითა თქმუნითა“¹.

იგი ჳკიცხავს და ლანძღავს იმათ, რომელთაც უარყვეს სული და აღიარეს, რომ „ჳორცნი ვართო“ „უკეთუმიცა არა ქონოდათ სული მარტივ ცხოჳსლ გულისხმიერი, მსგავს ყოფილიყვნენ ცხენისა და ჳორისა“². ამავე დროს იგი ურჩევს მათ ირწმუნონ ლმერთი, რადგანაც მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეიძლება მიაღწიონ ჳეშმარიტ სიბრძნეს: „ბრმაო, უბრმესად ეპიკურო და ეპიკურელნო, სტოიკელნო და პითაგორო და პითაგორელნო და სოფისტნო და ათეისტნო და ათეიზმონო, იპოსტეტიკელნო და ყოველნო ბნელსა შინა მიბრუნდებულნო, იცანით პირტსლად თავნი თვსნი თვნიერ შიმშილითი და წყურვილითი ცნობისა, რომელთა პირუტყვნიცა იგრძნობენ თვსსა მუცელსა და მერმე ჳეემცენით ბუნებაებსა და მათით არსებაებსა და მათ შინა ძალთა ნიჳებულთა და მითვე მაღალსა, მყოფ ცხოჳსლ ბრძენ არსებასა, რომლისა მიმართ პირისპირო სლჳთა აღიესების სულნი თქმუნნი სიბრძნისა ნათლითა და იქმნებით ნამდჳლ ფილოსოფოსნი“³.

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—791, გვ. 55v.

² იქვე, გვ. 55r.

³ იქვე, გვ. 51r.

იონა ხელაშვილი განსაკუთრებით დაუწოდებლად ებრძვის და ჰეცხავს ვოლტერს. აქ მას იოანე ბაგრატიონთან საერთო პოზიცია აქვს.

იონა ხელაშვილი, როგორც იდეალისტი, აშკარად განიცდის პლატონის გავლენას. კერძოდ, მისი შეხედულება, რომ „ფილოსოფოსობა არის წვრთა სიკვდილში“, პლატონის გავლენითაა შეზღუდული. იგი ქადაგებს პლატონისეულ „კათარზისს“, განწმენდას, ანუ ვნებების დათრგუნვას, რათა აღამიანებმა მიაღწიონ „იმქვეყნიურ ნეტარებას“, მარადიულ ბედნიერებას.

მიუხედავად იმისა, რომ იონა ცდილობს ყოველმხრივ დაიცვას იდეალიზმი და მასთან დაკავშირებული ქრისტიანულ-ეკლესიური დოგმატიკა, იგი მაინც ვერ ახერხებს მატერიალიზმის მთლიანად უარყოფას და ერთი კარიდან გაძევებული მატერიალიზმი მას მეორე კარიდან ეპარება. მიუხედავად იმისა, რომ ყოველნაირად ხოტბას ასხამს „იმ ქვეყანას“, სამოთხეს და გვაშინებს ღვთაების რისხვითა და ჯოჯოხეთის სატანჯველით, მას მაინც წამოცდება-ხოლმე სინანული „ამ ქვეყნიური“ ცხოვრების დატოვების აუცილებლობის გამო: „ნამდვლ უწყი რომელ დაირღმუშვის სახლი ესე და წავალ გელით უქმნელსა სახლსა შინა, უძრავსა; მაშინ მყის ქრესანა ესე დიდ შტმნიერი უქმად შეიცვალების. მზე ესე ჩემთვის ოქმების ბნელ“¹.

მის არათანმიმდევრობას მოწმობს ისიც, რომ თავის ტრაქტატში ფართო ადგილი დაუთმო ბუნებისმეტყველებას, და სრულიად არაცნობიერად მატერიალიზმის გავლენაც განიცადა, რომელსაც იგი „ბრმა“ და „უვიც“ მიმართულებას უწოდებდა.

იონა ხელაშვილი ამტკიცებს, რომ სამყაროთა რიცხვი განუსაზღვრელია. თითოეული ცალკე აღებული სამყარო კი განსაზღვრულია და, ამავე დროს, განსხვავებული სხვა სამყაროთაგან. ამავე ტრაქტატში იგი განიხილავს მნათობების მოძ-

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—791, გვ. 60r.

რაობას, წლის დროთა ცვალებადობას. იონას აზრით, მთელი სამყარო და ადამიანის სხეულიც ატომური შედგენილობისაა. ისინი ატომთა შეერთებით წარმოიშვებიან და ატომთა დაცილებით ილუპებიან. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ხელაშვილმა თავის მატერიალიზმში იდეალიზმისა და სქოლასტიკის საკმაოდ ბოზა გაურია. მაგალითად, იქ, სადაც იგი მასჯელობს, რომ ყოველივე ატომთა შეერთებით და დაშლით წარმოიშვებაო, დაუმატა, რომ ამ პროცესს ღმერთი ხელმძღვანელობს, რადგან „წვნიკ“ და „მკედარ“ ატომებს არ შეუძლიათ „მოცემა ცხოტელობისა, რომელი მაქვს ფუფუნებად ჭემა და უკეთუ-ძალუძს ცეცხლსა სიცოცხლისა მონიჭება, რაჟსთვის ბრიყვი იგი თავსა თვსსა არ მოუქცევს ბედნიერებასა“, და იქვე: „მკედართა ნივთებთა არც თავთა თვსთა დაბადება ძალუძსთ და არცალა სხეულეზსა სოფლისა ამის დიდ შუშნიერისა, ხოლო მარტივ ცხოველებისა ვითარლა ძალედუბია“¹. ამგვარად, იონას აზრით, ატომთაგან „დიდ შუშნიერი“ ქვეყნის მიღებას ესაჭიროება უმაღლესი სიბრძნე და ნებისყოფა, ძალა და უნარი, რაც გააჩნია არა მატერიას, არამედ ღმერთს. ღმერთი ატომებისგან წარმოშობს და შლის, აწესრიგებს და განაგებს სამყაროს. ამრიგად, მატერიალისტური პოზიციებიდანაც კი იგი იხევ ღვთაების აღიარებამდე მივიდა.

საინტერესოა იონას გნოსეოლოგიური შეხედულებანიც; იონა სავსებით შესაძლებლად თვლის სამყაროს შეცნობას. საჭიროა მოისურვო ქეშმარიტების მიღწევა და მიიღწევ კიდევ, თუ ეს სურვილი არას ნამდვილი, მყარი და უანგარო. ანუ ადამიანი გადაცურავს „უმეცრების მდინარეს“ და მიიღწევს მეორე ნაპირს, ე. ი. ქეშმარიტებას. მაგრამ ვისაც ქეშმარიტების ძიებისაკენ ანგარება, სახელი ან კარიერა უბიძგებს, „მდინარესა შინა უმეცრებისასა მოიშთეშბის ანუ... ღრმათა ფსკერსა ზედა დაიმუარვის“².

¹ საქ. საზ. მუხ. ხელნაწ. H—791, გვ. 50r.

² იქვე, გვ. 51r.

იონას აზრით, შეშვების ობიექტს ობიექტური სინამდვილე წარმოადგენს. ამ ობიექტური სინამდვილიდან ბევრობა იწვევს ეჭვსა და გაუგებრობას, განსაკუთრებით, ადამიანი და მისი არსი. „...არა უწყი საით ჯნა მოვალს და სადა ჯი-დრე წარვალს და ჯთარ და რაოდენ, მაშასადამე, რაოდენ სრულ ვარ მე, ეგოდენ უმეტეს უსრულ ვარ მე და მსგავს-ნიცა ჩემნი“¹.

ი. ხელაშვილის ტრაქტატში მოიპოვება დიალექტიკის მომენტებიც. მაგალითად, საგანთა შორის იგი ამჩნევს ურთიერთკავშირსა და განპირობებულობას, რაც მოვლენათა ერთ მთლიან ჯაჭვს ქმნის. „ყოველნი თითოეულნი თჳსსა ჯაჭვსა ზედა დამოკიდებული არიან“²—წერს იგი.

მისი აზრით, მოძრაობა რომ შეწყვეტილიყო, ყოველივე დაიღუპებოდა; „უკეთუ დასცხრენ ძვრისაგან დაზღუენ ყოველნივე ნივთნი“³. მოძრაობის პროცესში იმყოფება ყოველივე სხეულებრივი; „უზმნო, ე. ი. უმოძრაო არცაღა ერთი რომელიმე ნივთნი არიან და ცხოველნი. თჳნიერ ერთისა მხოლოდ უძრავისა რომელი თჳსითა უძრავობითა ძრავს ყოველთავე თითოეულთა“⁴ იონას ეს შეხედულება მოგვაგონებს არისტოტელის უძრავ მამოძრავებელს, რომელიც თვითონ უძრავია და ყოველივე სხვას ამოძრავებს. საფიქრებელია, რომ იონა ხელაშვილის ეს შეხედულება არისტოტელის ზეგავლენითაა შემუშავებული.

მოძრაობას, იონას აზრით, უარყოფითი მხარეებიც აქვს. ერთი მხრივ, მოძრაობა არის საგანთა წარმოშობის, მეორე მხრივ, მათი მოსპობის მიზეზი. მოძრაობა აგრეთვე ნიშნავს იმას, რომ საგნები არ არიან დამოუკიდებელნი, თავისთავადნი. იგი წერს: რადგანაც საგნები „იცვალებიან ძვრითა

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—791, გვ. 37r.

² იქვე, გვ. 50r.

³ იქვე, გვ. 24r.

⁴ იქვე, გვ. 64r.

და დროებითა და ხრწნილებითაცა, მაშასადამე, არ არიან
თავთ თვსით¹.

იონა ხელაშვილი საგნებში ამჩნევს არა მხოლოდ მოძრაობასა და კავშირს, არამედ წინააღმდეგობასაც. ასახელებს წინააღმდეგობის ასეთ მაგალითებს: ერთი მხრივ, ავადმყოფობა და სიკვდილი და, მეორე მხრივ, ჯანმრთელობა და სიცოცხლე; აგრეთვე მეხი და მისგან დაზიანებული ხე; ტყვია და მისგან დარღვეული ზღუდე და სხვა. ამრიგად, იონა ხელაშვილი არჩევს წინააღმდეგობის ორ მხარეს: დადებითსა და უარყოფითს. იგი წერს: „მაშასადამე, რომელნიცა ერთის მჭრით წინააღმდეგ არიან, მეორე მჭრევ კეთილ არიან და არცალა ერთი ნივთია ბოროტ სოფელსა შინა“². მოჰყავს ასეთი მაგალითი, რომ მავნე, ბოროტი გველი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს წამლად; რკინა, რომელიც თავისთავად არც კეთილია და არც ბოროტი, შეიძლება ტყვიად გამოვიყენოთ, რასაც ბოროტება და ვნება მოაქვს ადამიანისათვის. თუ მოწინააღმდეგე ძალები თანასწორნი არიან, მსჯელობს იონა, სხეული წონასწორობაშია, მაგრამ თუ ერთი რომელიმე მხარე გაძლიერდა, მაშინ ირღვევა სხეულის წონასწორობა და მყუდროება. ამავე დროს, წინააღმდეგობა, მისი აზრით, არის არა მარტო ლეღვისა და შფოთის, არამედ მყუდროებისა და სიმშვიდის საფუძველიც. მაგალითად, წყლით შეიძლება ცეცხლის დაქრობა—დამშვიდება, ნისლით—მზის მცხუნვარების შესუსტება და ა. შ.³.

იონას აქვს გარკვეული პოლიტიკური შეხედულებანიც, ის წერს: „ნეტარ არს იგი ერი, რომლისა მეფე ფილოსოფი არს“⁴. იონას ამ თვალსაზრისში არ შეიძლება პლატონის გავლენა არ ამოვიკითხოთ, რომელიც აგრეთვე ოცნებობდა იმ სახელმწიფოზე, სადაც მმართველნი ფილოსოფოსნი იქნებოდნენ. ი. ხელაშვილის ეს შეხედულება მჭიდრო კავშირშია

¹ საქ. საბ. მუხ. ხელნაწ. H—791, გვ. 49v.

² იქვე, გვ. 57v—58v.

³ იქვე, გვ. 57v.

⁴ იქვე, გვ. 61v.

აგრეთვე იოანე ბატონიშვილის შეხედულებებთანაც, რომლის აზრით, სახელმწიფოს მმართველნი განათლებულნი და ჰუმანური უნდა იყვნენ. მოყვანილი ადგილიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ იონა ხელაშვილს არ აკმაყოფილებს მისი თანამედროვე საქართველოს პოლიტიკური მმართველობა; იონა მომხრეა ძლიერი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოსი, სადაც ადგილი არ ექნება სამთავროებად გათიშულობას, ქიშპსა და შუღლს, არამედ „ერთი პირი და გული მიიყრდნობს ერთა მრავალთა თჳსსა სიტკობებასა შინა, რომელი ღჭარძლთაცა შესცვალებს კეთილ იფქვლებად და იქმნებიან მიზეზებულ უკუღმართნიც წაღმართ მოქცეუთა“¹.

იონა ხელაშვილი გულისტკივილით შენიშნავს ქართველობაში ზნეობის დაცემას, აღიტომს აკრიტიკებს აღზრდის იმ მეთოდებს, რომლებიც მაშინ იყო ფეხმოკიდებული, მოითხოვს ერის ზნეობრივად განსპეტაკებას, განწმენდას. იონას აზრით, საჭიროა არამარტო ბავშვების აღზრდა, არამედ მოზრდილი ადამიანებისაც. ეს კი შესაძლებელია, თუ დავნერგავთ ხალხში სიმართლის, შრომის, განათლებისა და სარწმუნოების სიყვარულს. იგი განსაკუთრებით შრომის სიყვარულის დანერგვას მოითხოვს, რათა ადამიანები ძდიდრდებოდნენ საკუთარი შრომით და ოფლით და არა სხვათა ექსპლოატაციით².

ტრაქტატში საკმაო მასალაა ლოგიკიდანაც... გარჩეულია ლოგიკის კატეგორიები: არსება, ვითარება, „რამესა მიმართი“ რაოდენობა და სხვა. იგი განასხვავებს ორგვარ ცოდნას: „შინაგანს“ და „გარეგანს“. „შინაგანად“ მიაჩნია ცოდნა, რომელზეც წარმოდგენებს ემყარება. „გარეგანად“ კი ცოდნა იმ საგნებისა, რომლებიც გონების გარეშე იმყოფება.

ი. ხელაშვილი განასხვავებს „ლოდიკურს“, მეტაფიზიკურს, ფთიკურსა და ღვთისმეტყველურ ქეშმარიტებას. განიხილავს

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—791, გვ. 46r.

² იქვე, გვ. 40v—41r.

გვარეობითს ცნებას („ნათესავი“), სახეს, ცნების გაყოფას („განწილებას“) და განსაზღვრას. ერთმანეთისაგან განასხვავებს ორგვარ დაყოფას: ფიზიკურსა და ლოგიკურს. ფიზიკური დაყოფის მაგალითად მას მოჰყავს სწეულის დანაწილება ატომებამდე.

ი. ხელაშვილი განიხილავს ცნებას: ზოგადს („ყოველადობითს“), კერძოობითსა და ერთეულს („განუქმთელს“, მაგ., პეტრე, იუდა და სხვ.¹).

საინტერესოა ზოგადის, ანუ, მისი სიტყვით რომ ვთქვათ, „საყოველთაოს“ განსაზღვრება: „საყოველთაო არს საქმე ესეერთარი, რომელი ყოველთა ზე გარდაეფინოს“². სხვა ადგილზე იგი ასეთ განსაზღვრებას იძლევა: „საზოგადო არს სახისა საზღუარი, მაგალ[ითად], კაცი არს ცხოტმლი, სიტყვიერ-გულისხმიერი, უკვდავი სულითა და მოკვდავი ჯორცითა“³. ან სხვაგვარად: „ზოგადი ერთ სახეთათჳს ითქმის, რომლისა განუქმთელნი ურთიერთ ეზიარებოდენ თჳთ საზოგადო ბუნებითა, ანუ თჳსებითა და შემთხვეჳთად“⁴.

ი. ხელაშვილი ერთმანეთისაგან განასხვავებს სამგვარ „ყოველადობას“: მეტაფიზიკურს (ფრთოსანი, ორფეხი, ცხოველი და სხვ.), ფიზიკურს („ბლანეტი ესე ჩქმნი მიწა“, ჰაერი და სხვა) და მათემატიკურს (რიცხვი). ერთეულ ცნებაშიც („მხოლოა“) განასხვავებს მეტაფიზიკურს, ფიზიკურსა და მათემატიკურ ცნებებს. ერთეული („მხოლოა“) ცნებანი ერთიანდებიან სახესა („სახესა თჳსსა“) და გვარში („ნათესაჲსა შინა“).

ი. ხელაშვილი განიხილავს მსჯელობასაც. ლოგიკური მსჯელობა, მისი აზრით, უნდა იძლეოდეს კემშარიტ, სინამდვილის შესატყვის ცოდნას, ე. ი. ისეთ ცოდნას, რომელიც სწორად ასახავს სინამდვილეს. „ლოგიკური ჰსჯანი არიან აგრეთი ცნობა საგნებისა მიმოვრებისა გულისხმისყოფითა, რათამჲცა ნამდვილ ცნობილ იქმნენ ესრეთ ვითარცა არიან და იქმნებიან შემდგომცა, რათა არა ითქუას ტყუილნი“⁵.

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—791, გვ. 42r.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 55v.

იონას არ მიაჩნია ჭეშმარიტად თუნდაც ლოგიკურად სწორი მსჯელობა, თუ იგი სინამდვილეს სწორად არ ასახავს. ასეთი მსჯელობა, მისი აზრით, არ წარმოადგენს ლოგიკის შესწავლის ობიექტს. ასეთ მსჯელობებს მან უწოდა „ლიტონი ჰსჯა“, ანუ მსჯელობა „უშეკოლო, უსწავლელთა კაცთა ლიტონთანი“¹. ასეთი „ლიტონი“ არაჭეშმარიტი მსჯელობის მაგალითად მოჰყავს შემდეგი: „მიწა თევზზედა დგას“, „ცაჲ სჴსტებსა უპყრიეს“, „მთვარეში სოფელი არის“ და სხვ. ეს მაგალითები ადასტურებენ, რომ იონასათვის ლიტონია მსჯელობა, როგორც არ შეიცავს ჭეშმარიტებას.

ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ იონა ხელაშვილის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს ფილოსოფიურად ღრმად განსწავლილ ადამიანთან.

თვით ი. ხელაშვილი თავის შრომებზე, კერძოდ ამ ტრაქტატზე, მაღალი წარმოდგენისაა. იგი წერს: „იხილეთ მკითხველნო წიგნისა ამის ვარსკვლავნი რომელნიმე ალემატებიან მნათობობითა თუსითა სხვებთა ზედა ეგრეთჲს ლამპარნი სანთლებთა ზედა“². შეიძლება იონას ეს წარმოდგენა მის წიგნზე გადაქარბებული იყო, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ იონამ მნიშვნელოვანი კვალი გააწო ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიას და ამიტომ იგი უდავოდ მეტი ყურადღებისა და დაფასების ღირსია.

¹ საქ. საბ. მუზ. ხელნაწ. H—791, გვ. 52v.

² იქვე, გვ. 3v.

ბარამ ბერმანოვიშვილის „ბჭობა გონებისა“

ბ. გერმანოვიშვილის მსოფლმხედველობის იდეალისტური ხასიათი. ღმერთის, სულის უკვდავების აღიარება. ეთიკური შეხედულებანი. გაბატონებული კლასების იდეოლოგიის დაცვა

ბ. გერმანოვიშვილის ორიგინალური ეთიკურ-პოლიტიკური ზასიათის ტრაქტატი „ბჭობა გონებისა“ დაწერილია ქ. ქუთაისში XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დამდეგს. ეს დასტურდება თვითონ ხელნაწერიდან:

„წიგნაკი ესე არს ბჭობა გონებისა, რომელსა შინა იპოვების სწავლანი მრავალნი და ეწოდების წიგნაკსა ამას გონება, ჟნათგან საგონებო არს ესე თქმული გერმანოზაშვილის ბარამის მიერ ქუთაის ქალაქსა შინა“¹. ხელნაწერის ქვირინიშანი 1801 წლისაა.

„ბჭობა გონებისა“ სამი ნაწილისაგან შედგება. პირველი ნაწილი შეიდ თავს შეიცავს. პირველ თავში ავტორი ზოგადი ეთიკური ხასიათის დებულებებს გვაძლევს. ეს თავი შესავლის ხასიათს ატარებს და ავტორის მსოფლმხედველობის გარკვევაში გვეხმარება.

თხზულების შესავალში ბ. გერმანოვიშვილი იდეალისტურ თვალსაზრისს ატარებს. მისი აზრით, მთელი სამყაროს შემოქმედი არის ღმერთი. ღვთაების შემონაქმედია თვით ადამიანიც. ნაწარმოების პირველ თავში, რომელსაც ეწოდება „ღთისათვის ყოვლისა შემქმნებელაა“, ბ. გერმანოვიშვილი მიზარ-

¹ საქ. საზ. მუხ. ხელნაწ. S—3732, გვ. 7r.

თავს ადამიანებს: „ჩი უბადრუკო კაცო, რომელ დაბადებულნი და თუთ სამღთოთა ხელითა მისით შემქმნილი ხარ და ესე ყოველივე შენთვის დაჰბადა და მოგცა ყოველსავე ზედან ზემოწიფება და უფლება და რისთვის სიხარულით და მადლობით არა მიიღებ და ეამ ყოველ მადლობასა არა აღაველენ მისა მიმართ“¹.

შესავალში ავტორი აღტაცებას გამოთქვამს ბუნების მოვლენების წინაშე, მიაჩნია რა ისინი სასწაულად. მთელი ბუნება, ავტორის აზრით, შეუცნობადია და აღსაესება მრავალი საკვირველით.

ბ. გერმანოზიშვილი ტელეოლოგიურ თვალსაზრისს იცავს. ყოველ ბუნებრივ მოვლენას, მისი აზრით, ღმერთის მიერ დასახული მიზანი აქვს; ეს მიზანია ადამიანის ბედნიერების უზრუნველყოფა.

პირველი ნაწილის მეორე თავი, რომელსაც ეწოდება „სიყვარულისათჳს“, ეხება ადამიანთა შორის ურთიერთსიყვარულის დამკვიდრების აუცილებლობის საკითხს. მესამე თავს ეწოდება „მოწყალეობისათჳს“ და, როგორც სათაურიდან ჩანს, ეხება ზებრალებას, ჰუმანურობას, შეწყალებას.

მეოთხე თავს ეწოდება „სიმშვიდისათჳს“, მეხუთეს — „სიმდაბლისათჳს“, მეექვსეს — „შეწყნარებისათვის“, მეშვიდეს — „კეთილმამრთველობისათჳს“. „მოწყალეობა“, „შეწყნარება“, „სიმშვიდე“, „სიმდაბლე“ და სხვა ჩამოთვლილი თვისებები ბ. გერმანოზიშვილს სათნოებად მიაჩნია და მოუწოდებს ადამიანებს, რომ შეითვისონ ეს სათნოებანი, რაც ღვთაების გულის მოსაგებადაა საჭირო. ადამიანი მოკვდავი და წარმავალია, ამიტომ იგი „ამ ქვეყნადვე“ უნდა ცდილობდეს მოამზადოს ნიადაგი „იმ სამყაროში“ ნეტარებისა და ბედნიერების მოპოვებისათვის. იგი არიგებს ადამიანებს: „ში უგუნურო არა უწყი ჯთარმედ წუთერთ წარმავალი ხარ და ხორცი შენი განსრწნადი არს? ხოლო შენ ეძიე საუკუნო და დაუქცნობელი ღიდება“².

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S—3732, გვ. 9v.

² იქვე, გვ. 18.

„ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლების“ გამოქვეყნებამ საკმაოდ დიდი ხმაური გამოიწვია პრესაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ცნობილი რუსი მოაზროვნის, პუბლიცისტისა და კრიტიკოსის ნ. ა. დობროლუბოვის სტატია, დაწერილი 1859 წ. „სოვრემენიკის“ მესამე ნომერში. ნ. დობროლუბოვი ავტორს აკრიტიკებდა ფილოსოფიის ძირითადი საკითხების იდეალისტური გადაწყვეტის გამო. მაგრამ ამავე დროს აღნიშნავდა იმ უპირატესობასაც, რაც გ. ქიქოძის სახელმძღვანელოს გააჩნდა ფსიქოლოგიის სხვა მანამდე არსებულ სახელმძღვანელოებთან შედარებით.

ნ. ა. დობროლუბოვი წერდა, რომ ეს წიგნი ფსიქოლოგიის წინამორბედი სახელმძღვანელოებისაგან „განსხვავდება... გადმოცემის მეთოდით და ფიზიოლოგიური ფაქტების შედარებით დიდი რაოდენობით, რაც მის უდავო უპირატესობას შეადგენს...“¹.

მართლაც, გ. ქიქოძის წიგნში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ჩეცნიერული მონაცემების გამოყენებას. კერძოდ, გ. ქიქოძე საკმაოდ დეტალურად და ღრმად განიხილავს გრძნობის ორგანოებს, იძლევა შეგრძნების პროცესის ანალიზს; საკმაოდ სწორად აღწერს შეგრძნებათა წარმოშობის მექანიზმს, გრძნობის ორგანოების აღნაგობას და სხვ., მისი მტკიცებით, სამყაროში არსებული საგნები იწვევენ გალიზიანებას და წარმოშობენ შთაბეჭდილებებს. ეს გალიზიანებანი ნერვებს ტვინამდე მიაქვთ, სადაც ადგილი აქვს გალიზიანებათა გარდაქმნას და რეზულტატი ისევ ნერვებს მიაქვთ გრძნობის ორგანოებამდე. ამრიგად, გ. ქიქოძეს ექვი არ ეპარება გარესამყაროს არსებობაში და იმაში, რომ ჩვენი შეგრძნებათა გამომწვევი მიზეზები გარესამყაროს მოვლენებია.

წიგნს, ამას გარდა, სხვა დადებითი ღირსებებიც გააჩნია. „ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“ თავის დროის ერთ-

¹ ციტირებულია დოც. აღ. ქუთელიას სტატიიდან—ნ. ა. დობროლუბოვი გაბრიელ ეპისკოპოსის წიგნის შესახებ, „მნათობი“, 1943, № 7, გვ. 118.

ერთ შესანიშნავ და კაპიტალურ ნაშრომს წარმოადგენდა. იმდროინდელი რუსეთის შედარებით ვრცელი ფსიქოლოგიური ლიტერატურიდან იგი განირჩეოდა ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ პრობლემათა განხილვის სიღრმით, მათი ყოველმხრივი დამუშავებით და გადაწყვეტის სიახლით. მააში მოჩანს ავტორის ფართო ერუდიცია ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიისა და ბუნებისმეტყველების საკითხებში და მისი სისტემატური და ნათელი ფილოსოფიური გონება... ყოველივე ამან ამ შრომას გასული საუკუნის 60-იან წლებში განსაკუთრებული პოპულარობა მოუპოვა და თითქმის ერთადერთი სახელმძღვანელოდ აქცია რუსულ სემინარიებში¹.

გ. ქიქოაის ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოში უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი დადებითი მომენტი: კანტის ფილოსოფიის ღრმა ვაგება და მისი კრიტიკა. გ. ქიქოძე მკაცრად დაესხა თავს კანტის აპრიორიზმს. იგი წერდა: „ნიშნები რომელთა მიხედვით კანტი ამტკიცებდა ზოგიერთი მსჯელობის აპრიორულ წარმოშობას, არაა სწორი, არ ამტკიცებენ მათ ასეთ წარმოშობას. ასეთი ნიშნების მიხედვით ადამიანის მსჯელობათა, აშკარა ცდისეულ მსჯელობათა მთელი ნახევრის აპრიორულად აღიარება მოგვიხდებოდა“². გ. ქიქოძის აზრით, არ არსებობს სინთეტიკური მსჯელობები, არ არსებობს სინთეტიკური მეთოდები: მისი აზრით... „კანტს არასოდეს არ შეეძლო ეპოვა კარგი მაგალითები, რომელიც გაამართლებდა სინთეტიკური, ანუ აპრიორული მსჯელობების მის თეორიას“³.

გ. ქიქოძე არ უარყოფდა ობიექტური სამყაროს რეალობას, შეგრძნებები მიაჩნდა ჩვენი ცოდნის წყაროდ, მოითხოვდა ცოდნის დაყრდნობას ფაქტებზე, ადამიანის სულიერ ძალებს ერთმანეთთან აკავშირებდა, ადამიანის მოქმედებათა

¹ ალ. ქუთელია, ნ. ა. დობროლუბოვი გაბრიელ ეპისკოპოსის წიგნის შესახებ, „მნათობი“, 1943, № 7, გვ. 118.

² იქვე, გვ. 135.

³ იქვე, გვ. 143.

საფუძვლად მოთხოვნილება მიაჩნდა¹ და სხვ. მაგრამ მიუხედავად ამ პროგრესული მომენტებისა, გ. ქიქოძე ფსიქოლოგიისა და ფილოსოფიის ძირეული საკითხების გადაწყვეტაში იდეალიზმის პოზიციებზე დარჩა.

მართალია, გ. ქიქოძემ აღიარა შეგრძნებისათვის ტვინის არსებობის აუცილებლობა, მაგრამ უარყო ტვინი, როგორც აზროვნების ორგანო. გ. ქიქოძის აზრით, ტვინი დაახლოებით იმავე შედგენილობისაა, როგორც გრძნობის ორგანოები; კიდევ უფრო მეტი, ტვინი მატერიაა და თავისი შემადგენლობით არაფრით არ განსხვავდება მატერიის სხვა სახეობათაგან. და ისეთივე აღნაგობისაა, როგორც დანარჩენი მატერიალური სამყარო.

„...დაშვება იმისა, რომ ფოსფორი, ცილა და ქონი ქიმიურ შეერთების დროს იმდენად შეიცვალა, რომ მიიღო შეგრძნებისა და ორგანოების თვითნებური ამოძრავების უნარი — უაზრობაა“². ამიტომაც, მისი აზრით, ტვინი არ შეიძლება იყოს შეგრძნებებისა და აზროვნების წარმოშობის წყარო, მას არ უნდა ჰქონდეს შეგრძნებების განსხვავების უნარიც, ამიტომაც გ. ქიქოძე იძულებული იყო დაეშვა ადამიანში რაღაც „უზილავი და არამატერიალური“³ საწყისის არსებობა, რომელსაც აქვს როგორც აზროვნების, ისევე გაღიზიანებათა შეგრძნებებად გარდაქმნის უნარი. დასკვნა, რომელთანაც მივიდა გ. ქიქოძე ასეთია: „შეგრძნება არ არის არც ფიზიკური, არც ფიზიოლოგიური მოვლენა“⁴.

გ. ქიქოძე უარყოფდა აგრეთვე ტვინს, როგორც კუნთური მოძრაობის საწყისს. მისი აზრით, ტვინს თავისი ადგილმდებარეობის მიხედვით ცენტრალური პოზიცია უქავია, მაგრამ

¹ ამის შესახებ იხ. აკად. ა. ბოქორიშვილის გამოკვლევა, გაბრიელ ქიქოძის „უცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“, ფსიქოლოგია, ტ. VII, 1950, გვ. 67—81.

² Основания опытной психологии законоучителя Закавказского института благородных девиц и профессора Тифлисской духовной семинарии, магистра, Архимандрита Гавриила, СПб, 1858, гв. 31.

³ იქვე, გვ. 18.

⁴ იქვე, გვ. 32.

აქედან არ შეიძლება დავასკვნათ, რომ იგი მოძრაობის საწყისი არის. ამიტომაც მოძრაობის წყაროდაც მან დაუშვა ისევ რაღაც „გონიერი, უხილავი, სულიერი ძალა“¹.

გ. ქიქოძე უფრო რადიკალურ დასკვნამდეც მივიდა. მან უარყო სიცოცხლე, როგორც მატერიის განვითარების პროდუქტი და ისევე როგორც შეგრძნებების, აზროვნებისა და მოძრაობის წყაროდ, სიცოცხლის საწყისადაც, მიიღო ზემატერიალური და სულიერი საწყისი.

სწორედ ამ გარემოებამ გამოიწვია ნ. ა. დობროლუბოვის სამართლიანი კრიტიკა. ნ. ა. დობროლუბოვი თავის რეცენზიაში, ალაგებდა რა ყველა ზემოაღნიშნულ საკითხში თავის მატერიალისტურ თვალსაზრისს, რომელსაც იგი უპირისპირებდა გ. ქიქოძის შეხედულებებს, დაასკვნიდა: „ყოველივე ეს ადასტურებს იმ აზრს, რომ ტვინის მოწყობილობის მოჩვენებითი სიმართლე არ შეიძლება გამოდგეს მის რთულ მოქმედებათა შესაძლებლობის უარყოფად“².

გ. ქიქოძე თავის იდეალიზმს სხვა მიმართულებითაც ავითარებდა. მართალია, იგი არ უარყოფდა გარესამყაროს და მატერიალურ მოვლენებს, როგორც შთაბეჭდილებათა წყაროს, მაგრამ უარყოფდა გარესამყაროს შემეცნების ადამიანური უნარის არსებობას. მართალია, მისი აზრით, შეგრძნებები ჩვენი ცოდნის ერთადერთი წყაროა, მაგრამ რადგანაც ისინი სუბიექტურნი არიან და მოვლენათა გამოღმა მხარეს მდებარეობენ, ამიტომაც საგანთა არსის ბუნება ადამიანისათვის ყოველთვის მიუწვდომელი რჩება. იგი წერდა: „სხეულებრივი სუბსტანციის შესახებ ჩვენ ვიცით მხოლოდ გარეგანი, ზედაპირული... მაგრამ ამ ძალებისა და მათი შინაგანი არსებობის არსს ჩვენ ვერასოდეს ვერ გამოვიცნობთ“³. ადამიანს არა აქვს არა მხოლოდ მატერიალური, არამედ სულიერი სუბსტანციის შეცნობის უნარიც. ამიტომაც, მისი აზრით, ღმერთის არსე-

¹ Основания опытной психологии..., გვ. 38.

² „მნათობი“, 1943, № 7, გვ. 113.

³ Основания опытной психологии..., გვ. 115.

ბოზის იდეა, რომელიც ახასიათებს ადამიანთა ყოველ ტომს, შემდეგ მოპოვებული კი არ არის, არამედ თანდაყოლილია.

საინტერესოა მის მიერ ნებისყოფის თავისუფლების საკითხის განხილვა-გადაწყვეტა. ამ საკითხში გ. ქიქოძე ადამიანის ნებისყოფის თავისუფლების უარყოფამდე მიდის. მისი აზრით, ადამიანების ნებისყოფა, მისი მოქმედების დიპაზონი წინასწარ არის განსაზღვრული ღმერთისაგან, რომელიც თვითონ მთლიანად თავისუფალია. ამიტომაც ადამიანთა შორის შედარებით მეტად თავისუფალია ის, ვინც ქრისტიანული დოგმების მიხედვით მოქმედებს და არ არღვევს რელიგიის არც ერთ მცნებას.

გ. ქიქოძე სულსა და სხეულს მჭიდრო ურთიერთკავშირში განიხილავს. ეს, მისი აზრით, ვლინდება არა მხოლოდ სულის სხეულზე ზემოქმედებაში, არამედ, პირიქითაც, სხეულის სულზე ზემოქმედებაშიაც. მართალია, გ. ქიქოძემ აღიარა ამ კავშირის აუცილებლობა, მაგრამ ამავე დროს განაცხადა, რომ შეუძლებელია იმის ჯაგება, თუ რაში მდგომარეობს ამ კავშირის არსი, რადგანაც, მისი აზრით, ეს ადამიანისათვის ყოველთვის შეუცნობადია და ამოუხსნელი.

გ. ქიქოძემ მკვეთრი ზღვარი გაავლო სულსა და სხეულს შორის. სული, მისი აზრით, მარტივი აღნაგობისაა და ამიტომ უკვდავია, სხეული კი რთული აღნაგობისაა და ამიტომ მოკვდავი. სული უკვდავია იმიტომაც, რომ სამყაროს მოვლენებს მასზე არავითარი ზემოქმედების მოხდენა არ შეუძლიათ, მაშინ როდესაც სამყაროს მოვლენათა ზემოქმედება სხეულზე გამანადგურებელ გავლენას ახდენს. გარდა ამისა, სხეულისაგან განსხვავებით, სულს დაუსრულებელი სრულქმნის უნარი აქვს. ეს გამოიხატება თუნდაც ცოდნის შეძენისა და მორალურად სრულქმნის განუსაზღვრელ უნარში და სხვ.

ძირითად განსხვავებას ადამიანსა და ცხოველს შორის იგი ხედავდა ღმერთის არსებობის რწმენაში. გ. ქიქოძის აზრით, ამ რწმენამ აღამალა ადამიანი ცხოველებზე: „შემეცნება ღმერთისა“ და მისი რწმენა არის ის თვისება, რომელიც მკვეთ-

რად განასხვავებს ადამიანს ყველა სხვა მიწიერი ქმნილებები-
საგან და აძლევს მას უდიდეს შინაგან ღირსებას¹. ამიტომაც
იგი მთელ პარაგრაფებს და თავებს უძღვნის იმის მტკიცებას,
რომ აუცილებელია ადამიანში რელიგიური განწყობის და-
წერვა. გარდა იმისა, რომ ეს განამტკიცებს ადამიანში
ღმერთის რწმენას, ჰგვრის მას უმაღლეს სიამოვნებასაც. მი-
სი აზრით, განსაკუთრებით იმიტომაც აუცილებელი რელი-
გიის დანერგვა ხალხში, რომ მას გადამწყვეტი მნიშვნელობა
აქვს ადამიანის აღზრდაზე, მისი ხასიათის ჩამოყალიბებაზე.
გ. ქიქოძე ქადაგებს აგრეთვე მეორე სამყაროს არსებობის
იდეას. ამტკიცებს, რომ ისიხი, ვინც ამ ქვეყნად იტანჯებიან,
სამაგიეროდ იმ ქვეყნად უდიდეს ბედნიერებას აღწევენ. მიწი-
ერი სამყარო მას წარმოუდგენია როგორც ერთგვარი მოსამ-
ზადებელი საფეხური მეორე სამყაროში მოსახვედრად.

საერთოდ, გ. ქიქოძე ყველა თავის დებულებას აყალიბებდა
მატერიალისტების წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით. განსაკუთ-
რებით იგი თავს ესხმოდა ვულგარულ მატერიალისტებსა და
ფრანგ განმანათლებლებს: ვოლტერს, დიდროს და სხვებს.
„ვისაც კი ჰქონია შემთხვევა შეხვედროდა მატერიალიზმით
დაავადებულ ადამიანებს, ადვილად შეეძლო შეემჩნია, რომ
მათი ერთადერთი საყრდენი პუნქტი მდგომარეობს იმ თვალ-
საზრისში, თითქმის ორგანიზმს ეკუთვნის შეგრძნების უნარი.
თუ ამ ადამიანებს ფიზიოლოგიის საფუძველზე დავუმტკიცებთ
იმას, რომ ორგანიზმს არ შეუძლია შეგრძნება, ეს ნიშნავს
მათ დამარცხებას მათივე იარაღით“².

მართლაც, გ. ქიქოძე ბევრს ეცადა, რომ მატერიალისტები „მა-
თივე საკუთარი იარაღით დაემარცხებინა“. ამ მიზნით გამოი-
ყენა ფიზიოლოგია, ფიზიკა და სხვა მეცნიერებანიც, მაგ-
რამ თავისი ძირითადი დებულებები იმის შესახებ, რომ ტვინს
არა აქვს შეგრძნების, მოძრაობის, აზროვნების უნარი,
რომ ყოველივე ამის საფუძველი რაღაც ზემატერიალურ საწ-

¹ Основания опытной психологии..., გვ. 117.

² იქვე, გვ. 53.

ყისშია საძიებელი, რომ ადამიანის სული უკვდავია და სხვ., მაინც ცარიელ, დაუმტკიცებელ და უსაფუძვლო დეკლარაციებად დარჩა. ამ შემთხვევაში მოისუსტებდნენ თვით მისი პოზიციები. იგი თავის იდეალიზმს მეცნიერების გამოყენებითა და ექსპერიმენტული მონაცემებით აღამაზებდა, მაგრამ რას უშველიდა ექსპერიმენტი და მეცნიერება იქ, სადაც ყოველივე მეცნიერებასა და ექსპერიმენტს ეწინააღმდეგებოდა და უარყოფდა.

ამრიგად, გ. ქიქოძემ, მიუხედავად მეცნიერების მონაცემების მოშველიებისა, მატერიალიზმი ვერ დაძლია და თავისი ძირითადი იდეალისტური დებულებებიც დაუსაბუთებელი და დაუმტკიცებელი დარჩა.

თავი მეექვსე

ღავით ბაგრატიონი

ცხოვრება დავით ბაგრატიონისა; მატერიალისტური მსოფლმხედველობა; ატომისტური თეორიის დაცვა. განმანათლებლური იდეები; პატრიოტიზმი; მთარგმნელობითი მუშაობა

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში არიან ისეთი მოაზროვნეებიც, რომლებიც პირდაპირ თუ არაპირდაპირ ეწინააღმდეგებიან ქრისტიანულ სქოლასტიკას და იდეალიზმს. ამ პერიოდის საქართველოში, თუმცა დიდის დაბრკოლებებით, მაგრამ მაინც იკაფავს გზას მოწინავე მატერიალისტური აზროვნება. უკვე ამ დროს შეიგრძნობა, რომ ამ მიმართულებას უნდა გაეფანტა თეოლოგიურ-ეკლესიური მსოფლმხედველობის ბურუსი და გაბატონებულ მსოფლმხედველობად ქცეულიყო. თუ თეოლოგიურ-იდეალისტურ მსოფლმხედველობას იცავდნენ საეკლესიო-დოგმატიკაზე აღზრდილი სასულიერო პირნი (ი. ხელაშვილი, ბ. ჯერმანოზიშვილი, ფ. კიკნაძე და სხვ.), მოწინავე მატერიალისტური მსოფლმხედველობის დამცველნი აღზრდილნი იყვნენ მოწინავე რუსული და ევროპული კულტურის ტრადიციებზე (დ. ბაგრატიონი, ს. დოდაშვილი და სხვ.). ისინი საქართველოში ნერგავდნენ რუსული და მსოფლიო მოწინავე კულტურის მიღწევებს და თავის თეორიულ თუ პრაქტიკულ მოღვაწეობაში არ ტოვებდნენ ადგილს ძველისა და დრომოკმულისათვის. ამ მოაზროვნეთა რიცხვს ეკუთვნოდა დავით ბაგრატიონიც, რომელიც ატომისტური თეორიის მიმდევარი იყო, თანაუგრძნობდა ფრანგ მატერიალისტებსა და განმანათლებლებს და,

პოზიტიურ მეცნიერებათა მონაცემებზე დაყრდნობით, იბრძოდა ყოველი სახის ცრურწმენათა წინააღმდეგ.

დავით ბაგრატიონი XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ერთ-ერთი იმ მოღვაწეთაგანია, რომელიც უმთავრესად რუსული კულტურის ნიადაგზე აღიზარდა და თავისი ერუდიცია, ნიჭი და გამჭრიახი გონება მოახმარა მოწინავე რუსული და მსოფლიო კულტურის საქართველოში გადმონერგვას. მან თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი პეტერბურგში დაჰყო და უსაზღვრო პატრიოტიზმი და მამულის სიყვარული მეცნიერულსა და მთარგმნელობით მუშაობაში გამოავლინა.

დავით ბატონიშვილი, იგივე ბაგრატიონი, საქართველოს უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII-ის მემკვიდრე იყო. დაიბადა 1766 წელს ქ. თბილისში. მას სამეფოდ ამზადებდნენ, ამიტომ მან თავისი დროისათვის საკმაოდ დრმა და ფართო განათლებაც მიიღო ჯერ საქართველოში და შემდეგ რუსეთში. დავითი ეუფლება მეცნიერების მრავალ დარგს: ფიზიკას, გეოგრაფიას, მეტეოროლოგიას, ასტრონომიას, მედიცინას, ფარმაცოლოგიას, ზოოლოგიას, ანატომიას, მინერალოგიას, ფიზიკურ გეოგრაფიას, ბოტანიკას, გრამატიკას, პოლიტიკას, ფილოსოფიას, ისტორიას, ესთეტიკას, ღვთისმეტყველებას და სხვ. მან იცოდა რვა ენა: ქართული, რუსული, ლათინური, ბერძნული, ინგლისური, ფრანგული, გერმანული, სპარსული.

გიორგი XII-ს მეტისმეტად ჰყვარებია თავისი შვილი დავითი. ამის შესახებ პლატონ იოსელიანი წერს: „მეფესა დიდად უყვარდა შვილი თვისი დავით, ყოველთა შვილთა და ძმათა შორის უუგონიერესი, ცქვიტი, ფხიზელი და მარჯვე სიტყვითა და საქმითა“¹. მეფე თავისი შვილებიდან ყველაზე მეტად დავითს ენდობოდა. მან 1798 წელს დ. ბაგრატიონს კახეთის მოსახლეობის აღწერაც კი დაავალა, რაც დავითს პირნათლად შეუსრულებია. გიორგი XII მხოლოდ ერთი რამ არ მოწონდა დავითში, სახელდობრ ის, რომ იგი

¹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 69.

მორწმუნე არ იყო, არ იცავდა მარხვას და არ ასრულებდა საეკლესიო წესებს: „დავით მოსრული რუსეთით ვერ იქცეოდა სურვილისამებრ მამისა, ამისთვის სწუხდა ურწმუნოებისათვის მისისა წესისამებრ წმინდისა ეკლესიისა“¹.

დავითი მონაწილეობდა მრავალ ბრძოლაში საქართველოს მტრების წინააღმდეგ და დიდ სიამამაცსა და გამბედაობას იჩენდა.

1787 წელს მან სთხოვა ეკატერინე II, რომ სამხედრო სამსახურში მიეღოთ. მისი თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა.

დავითის მამა, საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგი XII, 1800 წლის 28 დეკემბერს გარდაიცვალა. გიორგი XII-ის სიკვდილის შემდეგ დავითმა რეგენტის, ანუ სამეფოს განმგებლის წოდება მიიღო. იმპერატორ პავლე I-ის 1801 წლის 14 თებერვლის რესკრიპტით დავითი იწოდებოდა გენერალ-ლეიტენანტად. 1803 წელს იგი სულ გადასახლდა პეტერბურგში, საიდანაც აღარც დაბრუნებულა, იქვე გარდაიცვალა 1819 წელს. დავით ბაგრატიონს რუსეთში საკმაოდ კარგი პირობები შეუქმნეს, დაუნიშნეს დიდი ზეღფასი, მისცეს ყმები და სხვ. ეკონომიურად კარგად უზრუნველყოფილს დიდი დრო რჩებოდა მეცნიერული მუშაობის წარმოებისათვის.

დავით ბატონიშვილის მოღვაწეობა პეტერბურგში უაღრესად მრავალფეროვანი იყო. იგი მუშაობდა „გრამატიკაში, ისტორიაში, ფილოსოფიაში, ლირიკაში, ესთეტიკაში, ღვთისმეტყველებაში, სამართალში, მითოლოგიაში, კოსმოგრაფიაში, ჰიმნოში, მეტეოროლოგიაში, გეოფიზიკაში, მედიცინაში, ფარმაკოლოგიაში, ანატომიაში, ფორტიფიკაციაში და ფიზიკაში“².

დავით ბაგრატიონი ამავე დროს მთარგმნელობით მუშაობასაც ეწეოდა. იგი თარგმნიდა არა მხოლოდ რუსული,

¹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 70.

² ქართველი მეცნიერები, ვ. პარკაძის რედაქციით, საბლიტგამი, 1951, გვ. 38.

არამედ ფრანგული, სომხური და სხვა ენებიდან. თარგმანებში იგი თან ურთავდა თავის კომენტარიებს, რაც მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან აღებული ცოდნის გადმოცემას და უცხო სიტყვათა გადმოქართულებას ისახავდა მიზნად. დავითი განმარტავდა ისეთ სიტყვებს როგორიცაა: ენთუზიაზმი, ჰანთეიზმი, პლასტიკა, ენერგია, პსიხოლოგია და სხვ.

1814 წელს დავითს უთარგმნია მონტესკიეს „გულისხმისყოფისათვის სჯულისა“, აგრეთვე სიმონ ჯულაეცის „კატილორია“ და უწოდებია მისთვის „შემოკლებული კატილორია“. 1815 წ. დავით ბაგრატიონმა თარგმნა ანსილიონის „ესტეტიკებრნი განსჯანი“, რომელიც რუსულად ითარგმნა. 1813 წელს ფრანგული ენიდან.

დავით ბაგრატიონის მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი „შემოკლებული ფისიკა“, რომელიც მან 1817 — 1818 წლებში დაწერა. „შემოკლებული ფისიკა“ დავითის ორიგინალური ნაშრომია. ავტორს წერის დროს მიზნად დაუსახავს ფიზიკის დალაგება „საქმითა ახლითა“, რაც ნიშნავს იმას, რომ ავტორს სურდა მოეცა ყოველივე ახალი, პროგრესული და უარეყო ყოველივე ძველი, დრომოკმული. მართლაც „შემოკლებული ფისიკის“ მიხედვით დ. ბაგრატიონი გვევლინება არა მხოლოდ პროგრესულ მოაზროვნედ, არამედ მატერიალისტურად მოაზროვნედაც. „შემოკლებულ ფისიკაში“ დავით ბაგრატიონი გვევლინება ისეთი მსოფლმხედველობის მატარებელ ადამიანად, რომლისთვისაც უცხოა ყოველგვარი ცრუმეცნიერული, იდეალისტური და რელიგიური თვალსაზრისი.

წიგნში დავითი არკვევს ფიზიკის ობიექტს და ასეთად მას მიაჩნია ფიზიკური საგნები, ანუ როგორც თვითონ ამბობს, „თვისებანი ნივთთა“ და „მათი მიზეზნი ბუნებითნი“¹. დავითი ყოველგვარი გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად იქვე იძლევა ნივთთა განსაზღვრებასაც:

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, 1954, § 1, გვ. 41.

„ნივთი პოებული სოფელსა შინა და ქვეშე შემვრდობი საგრძნობელთა, იწოდების სხეულად, ხოლო თვისება სხეულისა არის იგი რაჲსაცა მის შორის დამტკიცდება ძალედების“¹. იგი განასხვავებს საგანთა თვისებებს „საზოგადოს“ („კომუნის“) და „სათვითოს“ („პარტიკულარეს“)², ანუ ზოგადსა და ერთეულს. და იქვე განსაზღვრავს: „სახელითა საზოგადოესა თვისებისათა იგულისხმებიან იგინი, რომელნიცა ყოვლადთა სხეულთა შინა პოებულ არიან, ხოლო სათვითონი თვისებანი არიან იგინი, რომელნიცა რომელიმე სხეულთა შინა იპოებიან“³. ერთი სიტყვით, ზოგადი თვისებები ვრცელდებიან უკლებლივ ყველა საგანზე, კერძონი კი საგანთა მხოლოდ გარკვეულ ჯგუფზე, ანუ როგორც თვით დავითი ამბობს, „რომელიმე სხეულთა შინა“.

დ. ბაგრატიონი ამავე წიგნში ეხება გნოსეოლოგიურ საკითხებსაც. შემეცნებაში იგი დიდ როლს უთმობს შეგრძნებებს. იგი წერს: „თვისებანი ძალთანი განგვეცხადებიან საშუალობითა გასინჯვისა და გამოცდილებისათა, ხოლო გასინჯვა არს განხილვა ნივთთა ბუნებებისა მდებარეობასა შინა მათისა“⁴. ამრიგად, შემეცნებაში იგი მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს გამოცდილებას და „გასინჯვას“, რაშიაც იგი საგნების შეგრძნებებით მიწვდომას გულისხმობს. მოვლენების ასეთ განხილვას იგი ფიზიკური თვალსაზრისით განხილვას უწოდებს. საგანთა „ფიზიკურ“ განხილვას იგი უპირისპირებს „მეტაფიზიკურს“, რომელშიაც დ. ბაგრატიონი საგანთა „სულიერ“, ანუ გონებით შემეცნებას ვარაუდობს.

მოვლენათა სწორი შემეცნებისათვის, ბაგრატიონის აზრით, აუცილებელია „სიმართლე საგრძნობელთა ჩვენთა“, ე. ი. ადამიანის გრძნობის ორგანოთა ჯანმრთელობა. დ. ბაგრატიონი სწორად ფიქრობს, რომ ზეადმყოფს არ შეიძლება საშუაროს სწორი შემეცნება ჰქონდეს. გარდა ამისა, შემეც-

¹ დ. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, შემოკლებული ფისიკა, 1954, § 1, გვ. 41.

² იქვე, § 2, გვ. 41—42.

³ იქვე.

⁴ იქვე, § 1, გვ. 41.

ნებელს უნდა ჰქონდეს „დამყუდროებითი ყურადღება“¹. ე. ი. უნდა იყოს მშვიდს მდგომარეობაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი შემეცნება შეიძლება ზუსტი არ იყოს. მაგრამ არც მხოლოდ ესაა საკმარისი. ჩვენი გრძნობის ორგანოების ეფექტური მოქმედებისათვის საჭიროა „ქურქელთა“ (ე. ი. იარაღთა) მოხმარება, რომლებიც აძლიერებენ გრძნობის ორგანოების უნარს. თუმცა ჩვენი შეგრძნებისათვის მისაწვდომი საგნების გვერდით იგი შესაძლებლად თვლის ისეთი საგნების არსებობასაც, რომელთაც ჩვენი გრძნობის ორგანოები ვერ წვდებიან.

დ. ბაგრატიონი ამტკიცებს, რომ ობიექტური სამყაროს სწორად შეცნობაში დიდი მნიშვნელობა აქვს დროსა და სივრცეს. ნივთთა თვისებების სწორი „განცხადება“ ყოველთვის დაკავშირებულია დროისა და სივრცის მომენტის გათვალისწინებასთან. ყოველივე ამაში მოჩანს ბაგრატიონის სოცალისტური კეზმარიტების კონკრეტულობის შესახებ.

საგნები, მისი აზრით, განუწყვეტელს მოძრაობასა და ცვალებადობაში იმყოფება. მოძრაობის გარეშე, ამტკიცებს დ. ბაგრატიონი, მთელი სამყარო მკვდარი იქნებოდა: „...არც ერთი განცხადებანი და შემთხვევანი სოფელსა შინა იქმნებიან თვინიერ მოძრაობისა და ყოველნი ბუნებანი თვინიერ ამისსა იქმნენცა მკვდარ“¹. ყოველივე ეს დ. ბაგრატიონის უდავოდ სწორი მინახვედრებია ობიექტური სამყაროს დიალექტიკური ბუნების შესახებ.

სხეულთა მოძრაობის სწორად წარმოდგენისათვის, დ. ბაგრატიონის აზრით, აუცილებელია გავითვალისწინოთ: 1) ის ძალა, რომელსაც მოძრაობაში მოჰყავს სხეული; 2) საგანი, რომლისკენაც მოძრავე საგანი მიისწრაფის; 3) სივრცე, ანუ ის ადგილი, სადაც და რაზედაც საგანი მოძრაობს; 4) დრო, რომელშიაც მიმდინარეობს, ანუ სრულდება მოძრაობა.

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, § 14, გვ. 53.

როდესაც სხეულზე ერთი ძალა ზემოქმედებს, ვიღებთ მარტივ მოძრაობას; როდესაც ერთზე მეტი — რთულს, ანუ „შერწყმულ“ მოძრაობას. თუ სხეულზე ერთდროულად მოქმედებს თანაბარი ძალით ორი საგანი ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულებით, სხეული უძრავა რჩება. თუ ზემოქმედებს ორი არათანაბარი ძალა, სხეული ამოძრავდება იმ ძალის მიმართულებით, რომელიც უფრო ძლიერია, და ამიტომ მას სხეულზე მეტი ზემოქმედების მოხდენის უნარი აქვს.

დ. ბაგრატიონი ატომისტური თეორიის მიმდევარია. მისი ატომისტური თეორიის მიხედვით, სხეულები რთული აღნაგობისაა. „არა გვექმნების ჩვენ იდეა სხეულისათვის, უკეთეს არა წარმოვიდგენთ თანად, რომელ იგი არს შედგმულ შერწყმულთაგან კერძოთა და ესრეთ ყოველსა სხეულსა შევრაცხთ შერწყმულად. და ნაწილი ესე შემდგენელნი სხეულისანი ძალიდებიან განწვალვად ურთიერთისაგან და ამად ყოველი სხეული ძალიდების განწვალვად“¹.

დავითი „განწვალვის“, ანუ გაყოფის ორ სახეს ასახელებს: მექანიკურსა და ქიმიურს. მექანიკურს იგი „რაოდენობითს“ განწვალვას უწოდებს; გულისხმობს, რომ მექანიკური დანაწილების დროს დანაწილებადი სხეულის არსი არ იცვლება. ქიმიური დანაწილება კი, ავტორის აზრით, სხეულს ცვლის: „რაოდენობითსა განწვალვასა ეწოდების მექანიკური, ხოლო შერწყმულობითსა, გინა შედგმულებითსა, განწვალვა ქიმიური... რაოდენობითნი შემდგომად განყოფისა არა წარწყმედენ არსებასა თვისაა, ხოლო შერწყმულებითნი, გინა შედგმულებითნი, არსებისა თვისისა არიან ყოვლითურთ სხვა“².

დავითი ამ შემთხვევაშიაც ატომისტისკის არსს გადმოგვიცემს: სხეულები შედგება პატარ-პატარა ნაწილაკებისაგან, ამიტომ ისინი დაშლადი და წარმავალნი არიან. ყოველი ახალი საგანი ბუნებაში წარმოიშობა ატომთა შეერთების შე-

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, § 12, გვ. 52.

² იქვე.

დეგად და ისპობა ატომთა დაშლის საფუძველზე. მაგრამ არა მხოლოდ ატომთა წარმოშობა და დაშლა, არამედ სხეულში მიმდინარე სხვა პროცესებიც ატომთა მოძრაობისა და ადგილგადანაცვლების შედეგია. ამ თვალსაზრისით განიხილავს დ. ბაგრატიონი ქიმიურ პროცესებსაც; კერძოდ, დამყავების პროცესის შესახებ იგი წერს: „დამყავებისათვის სახმარ არს სიტყო და ჰაერი, რომლისა ნიშანი არიან ესენი პირველად მიმოსვლა ურთიერთსა შორის უწვლილიადესთა გინა ნაწილაკთა მათ ნივთთასასა. მეორე, განშლა ყოველთა შედგმულებათა მათთასა...“¹.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ დ. ბაგრატიონის აზრით სხეულთა დაყოფა უსაზღვროა, მაშინ როდესაც მისი ბევრი თანამედროვე სხეულთა დაყოფას საზღვარს უდებდა: „განწვალება სხეულისა აღვალს უზომოსა წვლილიადობასა, გარნა გულისხმისყოფაჲ აჩვენებს, ვითარმედ ძვილდა არა აქვს მას დასასრული“².

სხეულთა დაუსრულებელი დაყოფის შესახებ თავის მოსაზრებას დ. ბაგრატიონი ავითარებს სხვა მიმართულებითაც. კერძოდ, მისი აზრით, სხეული მით უფრო ადვილად წარმოიშობა და დაიშლება, რაც უფრო მარტივი აღნაგობის ატომებისაგან შედგება. „რაოდენ ატომსა სხეულთასა აქვს მცირე შეკრებილება ნივთიერებათა თვისითა თანა, ეგოდენ ადვილ გამოიხდების ნივთი“³. ამრიგად, დ. ბაგრატიონის აზრით, თვით ატომში ყოფილა „შეკრებილება ნივთიერებათა“, რაც ნიშნავს იმას, რომ ატომსაც ჰქონია თავისი აღნაგობა, სტრუქტურა, შემადგენელი ხაწილები, რაც ატომის დაშლის უდავოდ ღრმა და გონებამახვილური მინახევდრია.

დ. ბაგრატიონის აზრით, ყოველ სხეულს აქვს თავისი განსაკუთრებული ატომური შედგენილობა, რითაც იგი დანარჩენი სხეულებისაგან განსხვავდება. ამრიგად, სხვადასხვა

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, § 97, გვ. 148—149.

² იქვე, § 12, გვ. 51.

³ იქვე, § 96, გვ. 146.

სხეულთა ატომები ერთმანეთისაგან თვისობრივად განსხვავდებიან. ეს სრულიად ახალი მომენტი ატომისტიკაში, რადგან, როგორც ცნობილია, ტრადიციული ატომისტური თეორია უარყოფდა სხვადასხვა სხეულში შემავალი ატომების თვისობრივ სხვაობას, საერთოდ, ატომთა თვისებების არსებობას, გარდა სიმძიმისა, სიდიდისა, მოძრაობისა და ფორმისა. აი, რას წერდა ამის შესახებ თვით დ. ბაგრატიონი: „ატომ ლექსი არს ელინური, რომელიცა ნიშნავს პირველ დასაბამისობითა ნაწილაკთა ნივთთასა, რომელთა მიერ შედგების ყოველნი ნივთიერებანი, ზოლო ყოველსა ნივთსა აქვს საკუთარი თვისი ატომი და ამათ ეწოდების მეორე დასაბამიერი ატომი. მაგ., წყალსა, ცეცხლსა, მიწასა, მეტალსა და სხვათა აქვსთ საკუთარი თვისი ატომი“¹.

დავით ბაგრატიონი იბრძოდა ცრუმორწმუნეობისა და, საერთოდ, ყოველი არამეცნიერული ტენდენციების გამოვლინების წინააღმდეგ; ცდილობდა ყოველი ბუნებრივი მოვლენისათვის, შესაძლებლობის ფარგლებში, მეცნიერული დასაბუთება მოენახა. მაგალითად, იგი ცდილობდა განეფანტა მოსახლეობის შიში, რომელსაც კომეტის გამოჩენა იწვევდა. იგი პირდაპირ წერდა, რომ მხოლოდ ძველ დროს შეიძლება ჩაეთვალოს ადამიანებს კომეტის გამოჩენა რაიმე უბედურების მომასწავებლად, თანამედროვე მეცნიერება კი უარყოფს ამას².

დავით ბაგრატიონი ფაქტობრივი მასალის გადმოცემაში ავლენს არა მხოლოდ ფიზიკის ღრმა ცოდნას, ცოდნას მისი თანამედროვე ფიზიკის თითქმის ყველა თეორიისა, არამედ ბევრგან ფიზიკური მოვლენების შესახებ. ამავე დროს დ. ბაგრატიონი თავის შეხედულებებს გადმოგვცემს და კონკრეტული მასალის ღრმა ანალიზის საფუძველზე ფილოსოფიურ განზოგადებებსაც იძლევა. ყოველივე აქედან ჩანს, რომ დ. ბაგრატიონი პროგრესული მოაზროვნე იყო.

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, § 93, გვ. 142.

² იქვე, § 137, გვ. 165.

„ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლების“ გამოქვეყნებამ საკმაოდ დიდი ხმაური გამოიწვია პრესაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ცნობილი რუსი მოაზროვნის, პუბლიცისტისა და კრიტიკოსის ნ. ა. დობროლუბოვის სტატია, დაწერილი 1859 წ. „სოვრემენიკის“ მესამე ნომერში. ნ. დობროლუბოვი ავტორს აკრიტიკებდა ფილოსოფიის ძირითადი საკითხების იდეალისტური გადაწყვეტის გამო. მაგრამ ამავე დროს აღნიშნავდა იმ უპირატესობასაც, რაც გ. ქიქოძის სახელმძღვანელოს გააჩნდა ფსიქოლოგიის სხვა მანამდე არსებულ სახელმძღვანელოებთან შედარებით.

ნ. ა. დობროლუბოვი წერდა, რომ ეს წიგნი ფსიქოლოგიის წინამორბედი სახელმძღვანელოებისაგან „განსხვავდება... გადმოცემის მეთოდით და ფიზიოლოგიური ფაქტების შედარებით დიდი რაოდენობით, რაც მის უდავო უპირატესობას შეადგენს...“¹.

მართლაც, გ. ქიქოძის წიგნში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი მეცნიერული მონაცემების გამოყენებას. კერძოდ, გ. ქიქოძე საკმაოდ დეტალურად და ღრმად განიხილავს გრძნობის ორგანოებს, იძლევა შეგრძნების პროცესის ანალიზს; საკმაოდ სწორად აღწერს შეგრძნებათა წარმოშობის მექანიზმს, გრძნობის ორგანოების აღნაგობას და სხვ., მისი მტკიცებით, სამყაროში არსებული საგნები იწვევენ გაღიზიანებას და წარმოშობენ შთაბეჭდილებებს. ეს გაღიზიანებანი ნერვებს ტვინამდე მიაქვთ, სადაც ადგილი აქვს გაღიზიანებათა გარდაქმნას და რეზულტატი ისევ ნერვებს მიაქვთ გრძნობის ორგანოებამდე. ამრიგად, გ. ქიქოძეს ექვი არ ეპარება გარესამყაროს არსებობაში და იმაში, რომ ჩვენი შეგრძნებათა გამომწვევი მიზეზები გარესამყაროს მოვლენებია.

წიგნს, ამას გარდა, სხვა დადებითი ღირსებებიც გააჩნია. „ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“ თავის დროის ერთ-

¹ ციტირებულია დოც. აღ. ქუთელიას სტატიიდან—ნ. ა. დობროლუბოვი გაბრიელ ეპისკოპოსის წიგნის შესახებ, „მნათობი“, 1943, № 7, გვ. 118.

ერთ შესანიშნავ და კაპიტალურ ნაშრომს წარმოადგენდა. იმდროინდელი რუსეთის შედარებით ვრცელი ფსიქოლოგიური ლიტერატურიდან იგი განირჩეოდა ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ პრობლემათა განხილვის სიღრმით, მათი ყოველმხრივი დამუშავებით და გადაწყვეტის სიახლით. მაასში მოჩანს ავტორის ფართო ერუდიცია ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიისა და ბუნებისმეტყველების საკითხებში და მისი სისტემატური და ნათელი ფილოსოფიური გონება...ყოველივე ამან ამ შრომას გასული საუკუნის 60-იან წლებში განსაკუთრებული პოპულარობა მოუპოვა და თითქმის ერთადერთი სახელმძღვანელოდ აქცია რუსულ სემინარიებში¹.

გ. ქიქოძის ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოში უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი დადებითი მომენტი: კანტის ფილოსოფიის ღრმა გაგება და მისი კრიტიკა. გ. ქიქოძე მკაცრად დაესხა თავს კანტის აპრიორიზმს. იგი წერდა: „ნიშნები რომელთა მიხედვით კანტი ამტკიცებდა ზოგიერთი მსჯელობის აპრიორულ წარმოშობას, არაა სწორი, არ ამტკიცებენ მათ ასეთ წარმოშობას. ასეთი ნიშნების მიხედვით ადამიანის მსჯელობათა, აშკარა ცდისეულ მსჯელობათა მთელი ნახევრის აპრიორულად აღიარება მოგვიხდებოდა“². გ. ქიქოძის აზრით, არ არსებობს სინთეტიკური მსჯელობები, არ არსებობს სინთეტიკური მეთოდიც: მისი აზრით...„კანტს არასოდეს არ შეეძლო ეპოვა კარგი მაგალითები, რომელიც გაამართლებდა სინთეტიკური, ანუ აპრიორული მსჯელობების მის თეორიას“³.

გ. ქიქოძე არ უარყოფდა ობიექტური სამყაროს რეალობას, შეგარქნებები მიაჩნდა ჩვენი ცოდნის წყაროდ, მოითხოვდა ცოდნის დაყრდნობას ფაქტებზე, ადამიანის სულიერ ძალებს ერთმანეთთან აკავშირებდა, ადამიანის მოქმედებათა

¹ აღ. ქუთელია, ნ. ა. დობროლუბოვი გაბრიელ ეპისკოპოსის წიგნის შესახებ, „მნათობი“, 1943, № 7, გვ. 118.

² იქვე, გვ. 135.

³ იქვე, გვ. 143.

საფუძვლად მოთხოვნილება მიაჩნდა¹ და სხვ. მაგრამ მიუხედავად ამ პროგრესული მომენტებისა, გ. ქიქოძე ფსიქოლოგიისა და ფილოსოფიის ძირეული საკითხების გადაწყვეტაში იდეალიზმის პოზიციებზე დარჩა.

მართალია, გ. ქიქოძემ ალიარჰ შეგრძნებისათვის ტვინის არსებობის აუცილებლობა, მაგრამ უარყო ტვინი, როგორც აზროვნების ორგანო. გ. ქიქოძის აზრით, ტვინი დაახლოებით იმავე შედგენილობისაა, როგორც გრძნობის ორგანოები; კიდევ უფრო მეტი, ტვინი მატერიაა და თავისი შემადგენლობით არაფრით არ განსხვავდება მატერიის სხვა სახეობათაგან. და ისეთივე აღნაგობისაა, როგორც დანარჩენი მატერიალური სამყარო.

„...დაშვება იმისა, რომ ფოსფორი, ცილა და ქონი ქიმიურ შეერთების დროს იმდენად შეიცვალა, რომ მიიღო შეგრძნებისა და ორგანოების თვითნებური ამოძრავების უნარი – უაზრობაა“². ამიტომაც, მისი აზრით, ტვინი არ შეიძლება იყოს შეგრძნებებისა და აზროვნების წარმოშობის წყარო, მას არ უნდა ჰქონდეს შეგრძნებების განსხვავების უნარიც, ამიტომაც გ. ქიქოძე იძულებული იყო დაეშვა ადამიანში რაღაც „უზილავი და არამატერიალური“³ საწყისის არსებობა, რომელსაც აქვს როგორც აზროვნების, ისევე გაღიზიანებათა შეგრძნებებად გარდაქმნის უნარი. დასკვნა, რომელთანაც მივიდა გ. ქიქოძე ასეთია: „შეგრძნება არ არის არც ფიზიკური, არც ფიზიოლოგიური მოვლენა“⁴.

გ. ქიქოძე უარყოფდა აგრეთვე ტვინს, როგორც კუნთური მოძრაობის საწყისს. მისი აზრით, ტვინს თავისი ადგილმდებარეობის მიხედვით ცენტრალური პოზიცია უკავია, მაგრამ

¹ ამის შესახებ იხ. აკად. ა. ბოჭორიშვილის გამოკვლევა, გაბრიელ ქიქოძის „ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“, ფსიქოლოგია, ტ. VII, 1950, გვ. 67—81.

² Основания опытной психологии законоучителя Закавказского института благородных девиц и профессора Тифлисской духовной семинарии, магистра, Архимандрита Гавриила, СПб, 1858, гв. 31.

³ იქვე, გვ. 18.

⁴ იქვე, გვ. 32.

აქედან არ შეიძლება დავასკვნათ, რომ იგი მოძრაობის საწყისი არის. ამიტომაც მოძრაობის წყაროდაც მან დაუშვა ისევ რაღაც «გონიერი, უხილავი, სულიერი ძალა»¹.

გ. ქიქოძე უფრო რადიკალურ დასკვნამდეც მივიდა. მან უარყო სიცოცხლე, როგორც მატერიის განვითარების პროდუქტი და ისევე როგორც შეგარძნებების, აზროვნებისა და მოძრაობის წყაროდ, სიცოცხლის საწყისადაც, მიიღო ზემატერიალური და სულიერი საწყისი.

სწორედ ამ გარემოებამ გამოიწვია ნ. ა. დობროლოუბოვის სამართლიანი კრიტიკა. ნ. ა. დობროლოუბოვი თავის რეცენზიაში, ალაგებდა რა ყველა ზემოაღნიშნულ საკითხში თავის მატერიალისტურ თვალსაზრისს, რომელსაც იგი უპირისპირებდა გ. ქიქოძის შეხედულებებს, დაასკვნიდა: «ყოველივე ეს ადასტურებს იმ აზრს, რომ ტვინის მოწყობილობის მოჩვენებითი სიმარტივე არ შეიძლება გამოდგეს მის რთულ მოქმედებათა შესაძლებლობის უარყოფად»².

გ. ქიქოძე თავის იდეალიზმს სხვა მიმართულებითაც ავითარებდა. მართალია, იგი არ უარყოფდა გარესამყაროს და მატერიალურ მოვლენებს, როგორც შთაბეჭდილებათა წყაროს, მაგრამ უარყოფდა გარესამყაროს შემეცნების ადამიანური უნარის არსებობას. მართალია, მისი აზრით, შეგარძნებები ჩვენი ცოდნის ერთადერთი წყაროა, მაგრამ რადგანაც ისინი სუბიექტურნი არიან და მოვლენათა გამოლმა მხარეს მდებარეობენ, ამიტომაც საგანთა არსის ბუნება ადამიანისათვის ყოველთვის მიუწვდომელი რჩება. იგი წერდა: «სხეულებრივი სუბსტანციის შესახებ ჩვენ ვიცით მხოლოდ გარეგანი, ზედაპირული... მაგრამ ამ ძალებისა და მათი შინაგანი არსებობის არსს ჩვენ ვერასოდეს ვერ გამოვიცნობთ»³. ადამიანს არა აქვს არა მხოლოდ მატერიალური, არამედ სულიერი სუბსტანციის შეცნობის უნარიც. ამიტომაც, მისი აზრით, ღმერთის არსე-

¹ Основания опытной психологии..., გვ. 33.

² „მნათობი“, 1943, № 7, გვ. 113.

³ Основания опытной психологии..., გვ. 115.

ბოზის იდეა, რომელიც ახასიათებს ადამიანთა ყოველ ტომს, შემდეგ მოპოვებული კი არ არის, არამედ თანდაყოლილია.

საინტერესოა მის მიერ ნებისყოფის თავისუფლების საკითხის განხილვა-გადაწყვეტა. ამ საკითხში გ. ქიქოძე ადამიანის ნებისყოფის თავისუფლების უარყოფამდე მიდის. მისი აზრით, ადამიანების ნებისყოფა, მისი მოქმედების დიპაზონი წინასწარ არის განსაზღვრული ღმერთისაგან, რომელიც თვითონ მთლიანად თავისუფალია. ამიტომაც ადამიანთა შორის შედარებით მეტად თავისუფალია ის, ვინც ქრისტიანული დოგმების მიხედვით მოქმედებს და არ არღვევს რელიგიის არც ერთ მცნებას.

გ. ქიქოძე სულსა და სხეულს მჭიდრო ურთიერთკავშირში განიხილავს. ეს, მისი აზრით, ვლინდება არა მხოლოდ სულის სხეულზე ზემოქმედებაში, არამედ, პირიქითაც, სხეულის სულზე ზემოქმედებაშიაც. მართალია, გ. ქიქოძემ აღიარა ამ კავშირის აუცილებლობა, მაგრამ ამავე დროს განაცხადა, რომ შეუძლებელია იმის ჩაგება, თუ რაში მდგომარეობს ამ კავშირის არსი. რადგანაც, მისი აზრით, ეს ადამიანისათვის ყოველთვის შეუცნობადია და ამოუხსნელი.

გ. ქიქოძემ მკვეთრი ზღვარი გაავლო სულსა და სხეულს შორის. სული, მისი აზრით, მარტივი აღნაგობისაა და ამიტომ უკვდავია, სხეული კი რთული აღნაგობისაა და ამიტომ მოკვდავი. სული უკვდავია იმიტომაც, რომ სამყაროს მოვლენებს მასზე არავითარი ზემოქმედების მოხდენა არ შეუძლიათ, მაშინ როდესაც სამყაროს მოვლენათა ზემოქმედება სხეულზე გამანადგურებელ გავლენას ახდენს. გარდა ამისა, სხეულისაგან განსხვავებით, სულს დაუსრულებელი სრულქმნის უნარი აქვს. ეს გამოიხატება თუნდაც ცოდნის შეძენისა და მორალურად სრულქმნის განუსაზღვრელ უნარში და სხვ.

ძირითად განსხვავებას ადამიანსა და ცხოველს შორის იგი ხედავდა ღმერთის არსებობის რწმენაში. გ. ქიქოძის აზრით, ამ რწმენამ აღამალა ადამიანი ცხოველებზე: „შემეცნება ღმერთისა და მისი რწმენა არის ის თვისება, რომელიც მკვეთ-

რად განასხვავებს ადამიანს ყველა სხვა მიწიერი ქმნილებები-
საგან და აძლევს მას უდიდეს შინაგან ღირსებას¹. ამიტომაც
იგი მთელ პარაგრაფებს და თავებს უძღვნის იმის მტკიცებას,
რომ აუცილებელია ადამიანში რელიგიური განწყობის და-
წერვა. გარდა იმისა, რომ ეს განამტკიცებს ადამიანში
ღმერთის რწმენას, ჰგვრის მას უმაღლეს სიამოვნებასაც. მი-
სი აზრით, განსაკუთრებით იმიტომაც აუცილებელი რელი-
გიის დანერგვა ხალხში, რომ მას გადამწყვეტი მნიშვნელობა
აქვს ადამიანის აღზრდაზე, მისი ხასიათის ჩამოყალიბებაზე.
გ. ქიქოძე ქადაგებს აგრეთვე მეორე სამყაროს არსებობის
იდეას. ამტკიცებს, რომ ისიხი, ვინც ამ ქვეყნად იტანჯებიან,
სამაგიეროდ იმ ქვეყნად უდიდეს ბედნიერებას აღწევენ. მიწი-
ერი სამყარო მას წარმოუდგენია როგორც ერთგვარი მოსამ-
ზადებელი საფეხური მეორე სამყაროში მოსახვედრად.

საერთოდ, გ. ქიქოძე ყველა თავის დებულებას აყალიბებდა
მატერიალისტების წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით. განსაკუთ-
რებით იგი თავს ესხმოდა ვულგარულ მატერიალისტებსა და
ფრანგ განმანათლებლებს: ვოლტერს, დიდროს და სხვებს.
„ვისაც კი ჰქონია შემთხვევა შეხვედროდა მატერიალიზმით
დაავადებულ ადამიანებს, ადვილად შეეძლო შეემჩნია, რომ
მათი ერთადერთი საყრდენი პუნქტი მდგომარეობს იმ თვალ-
საზრისში, თითქოს ორგანიზმს ეკუთვნის შეგრძნების უნარი.
თუ ამ ადამიანებს ფიზიოლოგიის საფუძველზე დავუმტკიცებთ
იმას, რომ ორგანიზმს არ შეუძლია შეგრძნება, ეს ნიშნავს
მათ დამარცხებას მათივე იარაღით“².

მართლაც, გ. ქიქოძე ბევრს ეცადა, რომ მატერიალისტები „მა-
თივე საკუთარი იარაღით დაემარცხებინა“. ამ მიზნით გამოი-
ყენა ფიზიოლოგია, ფიზიკა და სხვა მეცნიერებანიც, მაგ-
რამ თავისი ძირითადი დებულებები იმის შესახებ, რომ ტვინს
არა აქვს შეგრძნების, მოძრაობის, აზროვნების უნარი,
რომ ყოველივე ამის საფუძველი რაღაც ზემატერიალურ საწ-

¹ Основания опытной психологии..., გვ. 117.

² იქვე, გვ. 53.

ყისშია საძიებელი, რომ ადამიანის სული უკვდავია და სხვ.,
მანც ცარიელ, დაუმტკიცებელ და უსაფუძვლო დეკლარა-
ციებად დარჩა. ამ შემთხვევაში მოისუსტებდნენ თვით მისი
პოზიციები. იგი თავის იდეალიზმს მეცნიერების გამოყენე-
ბითა და ექსპერიმენტული მონაცემებით ალამაზებდა, მაგრამ
რას უშველიდა ექსპერიმენტი და მეცნიერება იქ, სადაც ყო-
ველივე მეცნიერებასა და ექსპერიმენტს ეწინააღმდეგებოდა
და უარყოფდა.

ამრიგად, გ. ქიქოძემ, მიუხედავად მეცნიერების მონაცემე-
ბის მოშველიებისა, მატერიალიზმი ვერ დაძლია და თავისი
ძირითადი იდეალისტური დებულებებიც დაუსაბუთებელი და
დაუმტკიცებელი დარჩა.

ღამით ბაგრატიონი

ცხოვრება დავით ბაგრატიონისა; მატერიალისტური მსოფლმხედველობა; ატომისტური თეორიის დაცვა. განმანათლებლური იდეები; პატრიოტიზმი; მთარგმნელობითი მუშაობა

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში არიან ისეთი მოაზროვნეებიც, რომლებიც პირდაპირ თუ არაპირდაპირ ეწინააღმდეგებიან ქრისტიანულ სქოლასტიკას და იდეალიზმს. ამ პერიოდის საქართველოში, თუმცა დიდის დაბრკოლებებით, მაგრამ მაინც იკაფავს გზას მოწინავე მატერიალისტური აზროვნება. უკვე ამ დროს შეიგრძნობა, რომ ამ მიმართულებას უნდა გაეფანტა თეოლოგიურ-ეკლესიური მსოფლმხედველობის ბურუსი და გაბატონებულ მსოფლმხედველობად ქცეულიყო. თუ თეოლოგიურ-იდეალისტურ მსოფლმხედველობას იცავდნენ საეკლესიო-დოგმატიკაზე აღზრდილი სასულიერო პირნი (ი. ხელაშვილი, ბ. გერმანოზიშვილი, ფ. კიკნაძე და სხვ.), მოწინავე მატერიალისტური მსოფლმხედველობის დამცველნი აღზრდილნი იყვნენ მოწინავე რუსული და ევროპული კულტურის ტრადიციებზე (დ. ბაგრატიონი, ს. დოდაშვილი და სხვ.). ისინი საქართველოში ნერგავდნენ რუსული და მსოფლიო მოწინავე კულტურის მიღწევებს და თავის თეორიულ თუ პრაქტიკულ მოღვაწეობაში არ ტოვებდნენ ადგილს ძველისა და დრომოქმულისათვის. ამ მოაზროვნეთა რიცხვს ეკუთვნოდა დავით ბაგრატიონიც, რომელიც ატომისტური თეორიის მიმდევარი იყო, თანაუგრძნობდა ფრანგ მატერიალისტებსა და განმანათლებლებს და,

პოზიტიურ მეცნიერებათა მონაცემებზე დაყრდნობით, იბრძოდა ყოველი სახის ცრურწმენათა წინააღმდეგ.

დავით ბაგრატიონი XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ერთ-ერთი იმ მოღვაწეთაგანია, რომელიც უმთავრესად რუსული კულტურის ნიადაგზე აღიზარდა და თავისი ერუდიცია, ნიჭი და გამჭირაბი გონება მოახმარა მოწინავე რუსული და მსოფლიო კულტურის საქართველოში გადმონერგვას. მან თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი პეტერბურგში დაჰყო და უსაზღვრო პატრიოტიზმი და მამულის სიყვარული მეცნიერულსა და მთარგმნელობით მუშაობაში გამოავლინა.

დავით ბატონიშვილი, იგივე ბაგრატიონი, საქართველოს უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII-ის მემკვიდრე იყო. დაიბადა 1766 წელს ქ. თბილისში. მას სამეფოდ ამზადებდნენ, ამიტომ მან თავისი დროისათვის საკმაოდ ღრმა და ფართო განათლებაც მიიღო ჯერ საქართველოში და შემდეგ რუსეთში. დავითი ეუფლება მეცნიერების მრავალ დარგს: ფიზიკას, გეოგრაფიას, მეტეოროლოგიას, ასტრონომიას, მედიცინას, ფარმაცოლოგიას, ზოოლოგიას, ანატომიას, მინერალოგიას, ფიზიკურ გეოგრაფიას, ბოტანიკას, გრამატიკას, პოლიტიკას, ფილოსოფიას, ისტორიას, ესთეტიკას, ლეთის-მეტყველებას და სხვ. მან იცოდა რვა ენა: ქართული, რუსული, ლათინური, ბერძნული, ინგლისური, ფრანგული, გერმანული, სპარსული.

გიორგი XII-ს მეტისმეტად ჰყვარებია თავისი შვილი დავითი. ამის შესახებ პლატონ იოსელიანი წერს: „მეფესა დიდად უყვარდა შვილი თვისი დავით, ყოველთა შვილთა და ძმათა შორის უუფგონიერესი, ცქვიტი, ფბიზელი და მარჯვე სიტყვითა და საქმითა“¹. მეფე თავისი შვილებიდან ყველაზე მეტად დავითს ენდობოდა. მან 1798 წელს დ. ბაგრატიონს კახეთის მოსახლეობის აღწერაც კი დაავალა, რაც დავითს პირნათლად შეუსრულებია. გიორგი XII მხოლოდ ერთი რამ არ მოწონდა დავითში, სახელდობრ ის, რომ იგი

¹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 69.

მორწმუნე არ იყო, არ იცავდა მარხვას და არ ასრულებდა საეკლესიო წესებს: „დავით მოსრული რუსეთით ვერ იქცეოდა სურვილისამებრ მამისა, ამისთვის სწუხდა ურწმუნოებისათვის მისისა წესისამებრ წმინდისა ეკლესიისა“¹.

დავითი მონაწილეობდა მრავალ ბრძოლაში საქართველოს მტრების წინააღმდეგ და დიდ სიამაყესა და გამბედაობას იჩენდა.

1787 წელს მან სთხოვა ეკატერინე II, რომ სამხედრო სამსახურში მიეღოთ. მისი თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა.

დავითის მამა, საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგი XII, 1800 წლის 28 დეკემბერს გარდაიცვალა. გიორგი XII-ის სიკვდილის შემდეგ დავითმა რეგენტის, ანუ სამეფოს განმგებლის წოდება მიიღო. იმპერატორ პავლე I-ის 1801 წლის 14 თებერვლის რესკრიპტით დავითი იწოდებოდა გენერალ-ლეიტენანტად. 1803 წელს იგი სულ გადასახლდა პეტერბურგში, საიდანაც აღარც დაბრუნებულა, იქვე გარდაიცვალა 1819 წელს. დავით ბაგრატიონს რუსეთში საკმაოდ კარგი პირობები შეუქმნეს, დაუნიშნეს დიდი ხელფასი, მისცეს ყმები და სხვ. ეკონომიურად კარგად უზრუნველყოფილს დიდი დრო რჩებოდა მეცნიერული მუშაობის წარმოებისათვის.

დავით ბატონიშვილის მოღვაწეობა პეტერბურგში უაღრესად მრავალფეროვანი იყო. იგი მუშაობდა „გრამატიკაში, ისტორიაში, ფილოსოფიაში, ლირიკაში, ესთეტიკაში, ლეთისმეტყველებაში, სამართალში, მითოლოგიაში, კოსმოგრაფიაში, ჰიმიკაში, მეტეოროლოგიაში, გეოფიზიკაში, მედიცინაში, ფარმაკოლოგიაში, ანატომიაში, ფორტიფიკაციასა და ფიზიკაში“².

დავით ბაგრატიონი ამავე დროს მთარგმნელობით მუშაობასაც ეწეოდა. იგი თარგმნიდა არა მხოლოდ რუსული,

¹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 70.

² ქართველი მეცნიერები, ვ. პარკაძის რედაქციით, საბლიტგამი, 1951, პგ. 38.

არამედ ფრანგული, სომხური და სხვა ენებიდან. თარგმანებში იგი თან ურთავდა თავის კომენტარიებს, რაც მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან აღებული ცოდნის გადმოცემას და უცხო სიტყვათა გადმოქართულებას ისახავდა მიზნად. დავითი განმარტავდა ისეთ სიტყვებს როგორიცაა: ენთუზიაზმი, პანთეიზმი, პლასტიკა, ენერგია, პსიხოლოგია და სხვ.

1814 წელს დავითს უთარგმნია მონტესკიეს „გულისხმისყოფისათვის სჯულისა“, აგრეთვე სიმონ ჯულაეცის „კატილორია“ და უწოდებია მისთვის „შემოკლებული კატილორია“. 1815 წ. დავით ბაგრატიონმა თარგმნა ანსილონის „ესტეტიკებრნი განსჯანი“, რომელიც რუსულად ითარგმნა 1813 წელს ფრანგული ენიდან.

დავით ბაგრატიონის მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი „შემოკლებული ფისიკა“, რომელიც მან 1817 — 1818 წლებში დაწერა. „შემოკლებული ფისიკა“ დავითის ორიგინალური ნაშრომია. ავტორს წერის დროს მიზნად დაუსახავს ფიზიკის დალაგება „საქმითა ახლითა“, რაც ნიშნავს იმას, რომ ავტორს სურდა მოეცა ყოველივე ახალი, პროგრესული და უარეყო ყოველივე ძველი, დრომოქმული. მართლაც „შემოკლებული ფისიკის“ მიხედვით დ. ბაგრატიონი გვევლინება არა მხოლოდ პროგრესულ მოაზროვნედ, არამედ მატერიალისტურად მოაზროვნედაც. „შემოკლებულ ფისიკაში“ დავით ბაგრატიონი გვევლინება ისეთი მსოფლმხედველობის მატარებელ ადამიანად, რომლისთვისაც უცხოა ყოველგვარი ცრუმეცნიერული, იდეალისტური და რელიგიური თვალსაზრისი.

წიგნში დავითი არკვევს ფიზიკის ობიექტს და ასეთად მას მიაჩნია ფიზიკური საგნები, ანუ როგორც თვითონ ამბობს, „თვისებანი ნივთთა“ და მათი „მიზეზნი ბუნებითნი“¹. დავითი ყოველგვარი გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად იქვე იძლევა ნივთთა განსაზღვრებასაც:

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, 1954, § 1, გვ. 41.

„ნივთი პოებული სოფელსა შინა და ქვეშე შემვრდობი საგრძნობელთა, იწოდების სხეულად, ხოლო თვისება სხეულისა არის იგი რაჲსაცა მის შორის დამტკიცდება ძალედების“¹. იგი განასხვავებს საგანთა თვისებებს „საზოგადოს“ („კომუნის“) და „სათვითოს“ („პარტიკულარეს“)², ანუ ზოგადსა და ერთეულს. და იქვე განსაზღვრავს: „სახელითა საზოგადოსა თვისებისათა იგულისხმებიან იგინი, რომელნიცა ყოვლადთა სხეულთა შინა პოებულ არიან, ხოლო სათვითონი თვისებანი არიან იგინი, რომელნიცა რომელიმე სხეულთა შინა იპოებიან“³. ერთი სიტყვით, ზოგადი თვისებები ვრცელდებიან უკლებლივ ყველა საგანზე, კერძონი კი საგანთა მხოლოდ გარკვეულ ჯგუფზე, ანუ როგორც თვით დავითი ამბობს, „რომელიმე სხეულთა შინა“.

დ. ბაგრატიონი ამავე წიგნში ეხება გნოსეოლოგიურ საკითხებსაც. „შემეცნებაში“ იგი დიდ როლს უთმობს შეგრძნებებს. იგი წერს: „თვისებანი ძალთანი განგვეცხადებიან საშუალობითა გასინჯვისა და გამოცდილებისათა, ხოლო გასინჯვა არს განხილვა ნივთთა ბუნებითსა მდებარეობასა შინა მათისა“⁴. ამრიგად, შემეცნებაში იგი მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს გამოცდილებას და „გასინჯვას“, რაშიაც იგი საგნების შეგრძნებებით მიწვდომას გულისხმობს. მოვლენების ასეთ განხილვას იგი ფიზიკური თეალსაზრისით განხილვას უწოდებს. საგანთა „ფიზიკურ“ განხილვას იგი უპირისპირებს „მეტაფიზიკურს“, რომელშიაც დ. ბაგრატიონი საგანთა „სულიერ“, ანუ გონებით შემეცნებას ვარაუდობს.

მოვლენათა სწორი შემეცნებისათვის, ბაგრატიონის აზრით, აუცილებელია „სიმართელე საგრძნობელთა ჩვენთა“, ე. ი. ადამიანის გრძნობის ორგანოთა ჯანმრთელობა. დ. ბაგრატიონი სწორად ფიქრობს, რომ ავადმყოფს არ შეიძლება საწყაროს სწორი შემეცნება ჰქონდეს. გარდა ამისა, შემეც-

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, 1954, § 1, გვ. 41.

² იქვე, § 2, გვ. 41—42.

³ იქვე.

⁴ იქვე, § 1, გვ. 41.

ნებელს უნდა ჰქონდეს „დამყუდროებითი ყურადღება“¹. ე. ი. უნდა იყოს მშვიდს მდგომარეობაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი შემეცნება შეიძლება ზუსტი არ იყოს. მაგრამ არც მხოლოდ ესაა საკმარისი. ჩვენი გრძნობის ორგანოების ეფექტური მოქმედებისათვის საჭიროა „ჭურჭელთა“ (ე. ი. იარაღთა) მოხმარება, რომლებიც აძლიერებენ გრძნობის ორგანოების უნარს. თუმცა ჩვენი შეგრძნებისათვის მისაწვდომი საგნების გვერდით იგი შესაძლებლად თვლის ისეთი საგნების არსებობასაც, რომელთაც ჩვენი გრძნობის ორგანოები ვერ წვდებიან.

დ. ბაგრატიონი ამტკიცებს, რომ ობიექტური სამყაროს სწორად შეცნობაში დიდი მნიშვნელობა აქვს დროსა და სივრცეს. ნივთთა თვისებების სწორი „განცხადება“ ყოველთვის დაკავშირებულია დროისა და სივრცის მომენტის გათვალისწინებასთან. ყოველივე ამაში მოჩანს ბაგრატიონის სთვალსაზრისი ქვეყნარტების კონკრეტულობის შესახებ.

საგნები, მისი აზრით, განუწყვეტელს მოძრაობასა და ცვალებადობაში იმყოფება. მოძრაობის გარეშე, ამტკიცებს დ. ბაგრატიონი, მთელი სამყარო მკვდარი იქნებოდა: „...არცა ერთი განცხადებანი და შემთხვევანი სოფელსა შინა იქმნებიან თვინიერ მოძრაობისა და ყოველნი ბუნებანი თვინიერ ამისსა იქმნენცა მკვდარ“¹. ყოველივე ეს დ. ბაგრატიონის უდავოდ სწორი მინახვედრებია ობიექტური სამყაროს დიალექტიკური ბუნების შესახებ.

სხეულთა მოძრაობის სწორად წარმოდგენისათვის, დ. ბაგრატიონის აზრით, აუცილებელია გავითვალისწინოთ: 1) ის ძალა, რომელსაც მოძრაობაში მოჰყავს სხეული; 2) საგანი, რომლისკენაც მოძრავე საგანი მიისწრაფის; 3) სივრცე, ანუ ის ადგილი, სადაც და რაზედაც საგანი მოძრაობს; 4) დრო, რომელშიაც მიმდინარეობს, ანუ სრულდება მოძრაობა.

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, § 14, გვ. 53.

როდესაც სხეულზე ერთი ძალა ზემოქმედებს, ვიღებთ მარტივ მოძრაობას; როდესაც ერთზე მეტი — რთულს, ანუ „შერწყმულ“ მოძრაობას. თუ სხეულზე ერთდროულად მოქმედებს თანაბარი ძალით ორი საგანი ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულებით, სხეული უძრავა რჩება. თუ ზემოქმედებს ორი არათანაბარი ძალა, სხეული ამოძრავდება იმ ძალის მიმართულებით, რომელიც უფრო ძლიერია, და ამიტომ მას სხეულზე მეტი ზემოქმედების მოხდენის უნარი აქვს.

დ. ბაგრატიონი ატომისტური თეორიის მიმდევარია. მისი ატომისტური თეორიის მიხედვით, სხეულები რთული აღნაგობისაა. „არა გვექმნების ჩვენ იდეა სხეულისათვის, უკეთეს არა წარმოვიდგენთ თანად, რომელ იგი არს შედგმულ შერწყმულთაგან კერძოთა და ესრეთ ყოველსა სხეულსა შევრაცხთ შერწყმულად. და ნაწილი ესე შემდგენელნი სხეულისანი ძალიდებიან განწვალვად ურთიერთისაგან და ამაღ ყოველი სხეული ძალიდების განწვალვად“¹.

დავითი „განწვალვის“, ანუ გაყოფის ორ სახეს ასახელებს: მექანიკურსა და ქიმიურს. მექანიკურს იგი „რაოდენობითს“ განწვალვას უწოდებს; გულისხმობს, რომ მექანიკური დანაწილების დროს დანაწილებადი სხეულის არსი არ იცვლება. ქიმიური დანაწილება კი, ავტორის აზრით, სხეულს ცვლის: „რაოდენობითსა განწვალვასა ეწოდების მექანიკური, ხოლო შერწყმულობითსა, გინა შედგმულებითსა, განწვალვა ქიმიური... რაოდენობითნი შემდგომად განყოფისა არა წარწყმედენ არსებასა თვისაა, ხოლო შერწყმულებითნი, გინა შედგმულებითნი, არსებისა თვისისა არიან ყოვლითურთ სხვა“².

დავითი ამ შემთხვევაშიაც ატომისტიკის არსს გადმოგვცემს: სხეულები შედგება პატარ-პატარა ნაწილაკებისაგან, ამიტომ ისინი დაშლადი და წარმავალნი არიან. ყოველი ახალი საგანი ბუნებაში წარმოიშობა ატომთა შეერთების შე-

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, § 12, გვ. 52.

² იქვე.

„დეგად და ისპობა ატომთა დაშლის საფუძველზე. მაგრამ არა მხოლოდ ატომთა წარმოშობა და დაშლა, არამედ სხეულში მიმდინარე სხვა პროცესებიც ატომთა მოძრაობისა და ადგილგადანაცვლების შედეგია. ამ თვალსაზრისით განიხილავს დ. ბაგრატიონი ქიმიურ პროცესებსაც; კერძოდ, დამჟავების პროცესის შესახებ იგი წერს: „დამჟავებისათვის საზმარ არს სიტფო და ჰაერი, რომლისა ნიშანი არიან ესენი პირველად მიმოსვლა ურთიერთსა შორის უწყვლილიადესთა გინა ნაწილაკთა მათ ნივთთასასა. მეორე, განშლა ყოველთა შედგმულებათა მათთასა...“¹.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ დ. ბაგრატიონის აზრით სხეულთა დაყოფა უსაზღვროა, მაშინ როდესაც მისი ბევრი თანამედროვე სხეულთა დაყოფას საზღვარს უდებდა: „განწვალება სხეულისა ადვალს უზომოსა წვლილიადობასა, გარნა გულისხმისყოფაჲ აჩვენებს, ვითარმედ ძვილდა არა აქვს მას დასასრული“².

სხეულთა დაუსრულებელი დაყოფის შესახებ თავის მოსაზრებას დ. ბაგრატიონი ავითარებს სხვა მიმართულებითაც. კერძოდ, მისი აზრით, სხეული მით უფრო ადვილად წარმოიშობა და დაიშლება, რაც უფრო მარტივი აღნაგობის ატომებისაგან შედგება. „რაოდენ ატომსა სხეულთასა აქვს მცირე შეკრებილება ნივთიერებათა თვისითა თანა, ეგოდენ ადვილ გამოიხდების ნივთი“³. ამრიგად, დ. ბაგრატიონის აზრით, თვით ატომში ყოფილა „შეკრებილება ნივთიერებათა“, რაც ნიშნავს იმას, რომ ატომსაც ჰქონია თავისი აღნაგობა, სტრუქტურა, შემადგენელი ნაწილები, რაც ატომის დაშლის უდავოდ ღრმა და გონებამახვილური მინახვედრია.

დ. ბაგრატიონის აზრით, ყოველ სხეულს აქვს თავისი განსაკუთრებული ატომური შედგენილობა, რითაც იგი დანარჩენი სხეულებისაგან განსხვავდება. ამრიგად, სხვადასხვა

¹ დ. ბაგრატიონი, შემოკლებული ფისიკა, § 97, გვ. 148—149.

² იქვე, § 12, გვ. 51.

³ იქვე, § 96, გვ. 146.

სხეულთა ატომები ერთმანეთისაგან თვისობრივად განსხვავდებიან. ეს სრულიად ახალი მომენტი ატომისტიკაში, რადგან, როგორც ცნობილია, ტრადიციული ატომისტური თეორია უარყოფდა სხვადასხვა სხეულში შემავალი ატომების თვისობრივ სხვაობას, საერთოდ, ატომთა თვისებების არსებობას, გარდა სიმძიმისა, სიდიდისა, მოძრაობისა და ფორმისა. აი, რას წერდა ამის შესახებ თვით დ. ბაგრატიონი: „ატომ ლექსი არს ელინური, რომელიცა ნიშნავს პირველ დასაბამისობითა ნაწილაკთა ნივთთასა, რომელთა მიერ შედგების ყოველნი ნივთიერებანი, ხოლო ყოველსა ნივთსა აქვს საკუთარი თვისი ატომი და ამით ეწოდების მეორე დასაბამიერი ატომი. მაგ., წყალსა, ცეცხლსა, მიწასა, მეტალსა და სხვათა აქვსთ საკუთარი თვისი ატომი“¹.

დავით ბაგრატიონი იბრძოდა ცრუმორწმუნეობისა და, საერთოდ, ყოველი არამეცნიერული ტენდენციების გამოვლინების წინააღმდეგ; ცდილობდა ყოველი ბუნებრივი მოვლენისათვის, შესაძლებლობის ფარგლებში, მეცნიერული დასაბუთება მოენახა. მაგალითად, იგი ცდილობდა განეფანტა მოსახლეობის შიში, რომელსაც კომეტის გამოჩენა იწვევდა. იგი პირდაპირ წერდა, რომ მხოლოდ ძველ დროს შეიძლება ჩაეთვალოთ ადამიანებს კომეტის გამოჩენა რაიმე უბედურების მომასწავებლად, თანამედროვე მეცნიერება კი უარყოფს ამას².

დავით ბაგრატიონი ფაქტობრივი მასალის გადმოცემაში ავლენს არა მხოლოდ ფიზიკის ღრმა ცოდნას, ცოდნას მისი თანამედროვე ფიზიკის თითქმის ყველა თეორიისა, არამედ ბევრგან ფიზიკური მოვლენების შესახებ. ამავე დროს დ. ბაგრატიონი თავის შეხედულებებს გადმოგვცემს და კონკრეტული მასალის ღრმა ანალიზის საფუძველზე ფილოსოფიურ განზოგადებებსაც იძლევა. ყოველივე აქედან ჩანს, რომ დ. ბაგრატიონი პროგრესული მოაზროვნე იყო.

¹ დ. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, შემოკლებული ფისიკა, § 93, გვ. 142.

² იქვე, § 137, გვ. 165.

დ. ბაგრატიონი ერთ-ერთი პირველი ვოლტერტიანელი იყო საქართველოში. მან ფრანგი განმანათლებლებიდან პირველ რიგში ვოლტერის გავლენა განიცადა. დ. ბაგრატიონის ვოლტერტიანელობაზე ცნობებს გვაწვდის როგორც მისი ძმა, იოანე ბატონიშვილი თავის ცნობილ „კალმასობაში“, ისე პლ. იოსელიანიც წიგნში „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, სადაც ვკითხულობთ: „მეფე: ვოლტერი? მეგობარი ჩემის შვილისა დავითისა, ჩემის მემკვიდრისა. ვაჟ შენ(სა) გიორგის! რუსეთში მყოფმან ჩემმა შვილმან შეისწავა მისი უსჯულო სწავლა; მოიტანა აქა მისი სახე, რომელიცა სამართლად დაესწვი ცეცხლსა“¹. შემფოთებული მეფე გიორგი არაერთგზის მიმართავდა თხოვნით ღმერთს, რომ დახმარებოდა დავითის „სწორ გზაზე“ დაყენების საქმეში: „ღმერთო და მაცხოვარო ჩემო, შენ აპატიე შვილსა ჩემსა დავით დანაშაული მისი. ნუ ჰკითხავ მას. შენ მოაქციე ჭეშმარიტსა გზაზედ და დაამკვიდრე შენსა სიყვარულზედ... მამაშვილობასა, პატრო, შეაყვარე ქრისტე ჩემსა შვილსა, გამოიყვანე ცოდვილამ“².

დ. ბაგრატიონის ვოლტერტიანობაზე ცნობები მოეპოვება ლევან ასათიანსაც; მას თავის წიგნში „ვოლტერტიანობა საქართველოში“ მოჰყავს ასეთი ფაქტი. დავითის ურწმუნოებით აღმფოთებულ გიორგი XII-ს შეუთვლია შვილისათვის: „შვილო დავით, თურმე ეკლესიას თეატრს ეძახი, ცისკარს სათამაშოს და წარვას წარმოდგენას. ნუ შვრები ამისთანა ღვთის გარეგან საქმეს, მოიქეც და ღმერთი იწამეო“. მაგრამ მამის რჩევას არ მოუხდენია დავითზე სათანადო გავლენა და მამისთვის შეუთვლია: „წადით, ასე უთხარით მამაჩემს: რაც იმას სწამდეს მე გამიწყრეს და რაც მე მწამს, იმას გაუწყრესო“².

დავით ბაგრატიონი დიდი პატრიოტი იყო. ყოველი მისი ნაბიჯი მეცნიერულ ასპარეზზე სამშობლოს კეთილდღეობი-

¹ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 70—71.

² ლ. ასათიანი, ვოლტერტიანობა საქართველოში, გვ. 65.

საქენ იყო მიმართული. „გრამატიკას“, რომელიც მისი ორი-
გინალური ნაშრომია, მან წარუმიღვარა წინასიტყვაობა, სა-
დაც ვკითხულობთ: „ჯნაფთგან მოუცლელობისა ქუტუშე შევრ-
დომილი არს ერნი თქუტყნი, და არა აქუსთ მოცალებად
დროისა ძალით მიზეზითა ერთა ქართლოსიანთა, რითამცა
აზნაურებითი ხედუთა, გინა ფილოსოფიათა იყუნენ შემეც-
ნებულ, ანუ ზედმიწევნილ; ამის გამო ვჰყავ შრომაჲ ესე...“¹
აქედან ცხადი ხდება, რომ დავითი ამჩნევს კულტურისა და
განათლების დაკნინებას საქართველოში და ამის მიზეზად
იგი ასახელებს გარემო პირობებს. ქართველებს დრო არა
ჰქონდათ, ისინი „მოუცლელობისა ქუტუშე შევრდომილ“ იყვნენ,
რადგანაც ესაჭიროებოდათ მტერთა მოგერიება, განუწყვეტე-
ლი ბრძოლების წარმოება ფიზიკური არსებობის შენარჩუნე-
ბისათვის. ამიტომაც სურს—დაეხმაროს ქართველებს „აზ-
ნაურებითი ხედვის“ გამომუშავებასა და „ფილოსოფიათა“
შემეცნებაში, ერთი სიტყვით, სწავლა-განათლებასა და კულ-
ტურული დონის ამაღლების საქმეში.

ასევე სვიმონ ჯღაღის „კათილორიის“ ქართული თარგ-
მანის შესავალში დ. ბაგრატიონი წერს: „აჲ სადმე კმა მიზე-
ზი შრომისა ჩემისა ესე არს, რათა ნათესაჲცა ჩუტყნი არა დაკ-
ლებულ იქნამცა ესე გუარისაგან საჭიროებისა“². რაც აგრე-
თვე მის პატრიოტიზმს მოწმობს.

ანალოგიური წინასიტყვაობა უძღვის A—408 ხელნა-
წერის მეორე წიგნსაც — „შემოკლებულ კატეგორიას“. და-
ვითი ამ ნაშრომს თავის ბიძას, ერეკლე II-ის ვაჟს თეიმუ-
რას უძღვნის. ამ მიძღვნაში იგი ასახელებს იმ მიზეზებს,
რომელმაც უკარნახა ამ ნაშრომის დაწერა: „აჲ სადმე კმაჲ მი-
ზეზი შრომისა ჩემისა ესა არს, რათა ნათესა ჯცა ჩუტყნი არ
დაკლებულ იქნამცა ესე გუარისაგან საჭიროებისა, რ-ლი-
თამცა ჯხმარეყე სიმეონისა ესე კათილორია“³. ამრიგად,

¹ საქ. საზ. მუხ. ხელნაწ. A—408.

² ლენინგრადის აღმ. მცოდნ. ინსტიტუტის ხელნაწ. განყ. C—17, ხელნაწ. გვ. 1.

³ საქ. მუხ. ხელნაწ. A-408 გვ. 76.

ნაშრომის დაწერის მიზანი და მიზეზი ერთია — დაეხმაროს ქართველ ხალხს ცოდნის შეძენაში, განათლებაში.

ამრიგად, დ. ბაგრატიონის მეცნიერულ მოღვაწეობას პატრიოტული მიზანი ჰქონდა — სამშობლოსა და ხალხის კეთილდღეობისათვის სამსახური. ეს კეთილდღეობა კი მას ვერ წარმოედგინა სწავლა-განათლებისა და კულტურის დასერგვის გარეშე. ამრიგად, დავითი ისევე, როგორც მრავალი სხვა მისი თანამედროვე მოღვაწე, განმანათლებელი იყო.

ყოველივე ეს დავით ბატონიშვილს ფილოსოფიის ისტორიკოსთა ყურადღების ობიექტად აქცევს და მისი მემკვიდრეობის შესწავლას დღის წესრიგში აყენებს.

თავი მეშვიდე

სოლომონ დოდაშვილი

ს. დოდაშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, ნატური-
ალისტური მსოფლმხედველობა „ლოგიკის“, „ლოგიკის წესო-
დოლოგიისა“ და „რიტორიკის“ მიხედვით. განმანათლებლუ-
რი იდეები, ს. დოდაშვილის რეალისტური ესთეტიკა, ბრძო-
ლა წოდებრივი პრივილეგიების წინააღმდეგ

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველ საზოგადო
მოღვაწეთა შორის სოლომონ დოდაშვილს ცენტრალური ად-
გილი უჭირავს. იგი იყო ღრმა მოაზროვნე, ნიჭიერი პუბლი-
ცისტი, ფართოდ განათლებული პიროვნება და ცნობილი
საზოგადო მოღვაწე. სოლომონ დოდაშვილი სრულიად ახალ-
გაზრდა (31 წლისა) გარდაიცვალა, მიუხედავად ამისა, მან
შეძლო მნიშვნელოვანი წვლილი შეეტანა ქართული ფილო-
სოფიური აზროვნების, კრიტიკის, მეცნიერების, ლიტერატუ-
რის, პუბლიცისტიკისა და სხვა დარგების განვითარების საქ-
მეში. მართალია, ს. დოდაშვილის ნაწერების მნიშვნელოვანი
ნაწილი დაიკარგა, მაგრამ შემორჩენილიც მკაფიო წარმოდ-
გენას იძლევა მისი ნიჭისა და განათლების სიღრმესა და სი-
ფართოვებზე. ს. დოდაშვილი არ იფარგლებოდა მეცნიერების
ერთი რომელიმე ვიწრო სფეროთი. იგი მუშაობდა ფილო-
სოფიაში, ლიტერატურაში, ისტორიაში, ესთეტიკაში და სხვა
დარგებში. ამავე დროს არ კმაყოფილდებოდა კარჩაკეტილ
კაბინეტური მოღვაწეობით და ფართო საზოგადოებრივ მუ-
შაობასაც ეწეოდა. ს. დოდაშვილი არა მხოლოდ სიტყვით,
არამედ საქმიანაც ცდილობდა დაენერგა სწავლა-განათლება
ქართველ ხალხში, შეეტანა ახალგაზრდობაში მოწინავე, პრო-

გრესული იდეები. ამიტომაც ს. დოდაშვილი ქართველი ხალხის, განსაკუთრებით მისი დაბალი ფენების საერთო სიყვარულითა და პატივისცემით სარგებლობდა. თუმცა გვიან ს. დოდაშვილის სახელი მივიწყებას მიეცა, მაგრამ ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ ბევრი რამ გაკეთდა როგორც თვით ს. დოდაშვილის, ისე მისი მემკვიდრეობის შესასწავლად.

სოლომონ დოდაშვილი ერთ-ერთი იმ პირველ ახალგაზრდათაგანი იყო, უმაღლესი განათლების მისაღებად რუსეთს რომ გაემგზავრა და იქ მიღებული ცოდნა სამშობლოს კეთილდღეობას მოახმარა. ამიტომაც ის ყოველთვის დიდი პატივისცემით იყო გამსჭვალული რუსული კულტურისა და გამოჩენილი რუსი მოაზროვნეების მიმართ.

ცნობილია, რომ მან თავისი „ლოგიკა“ უძღვნა ხარკოვას საიმპერატორო უნივერსიტეტისა და მისი სასწავლო ოლქის მზრუნველს ა. ა. პეროვსკის, რომელიც „პუშკინის თანამედროვე და მეგობარი იყო“¹. „ლოგიკის“ წინასიტყვაობაში კი ს. დოდაშვილი მიესალმებოდა რუსეთის მმართველობას საქართველოში².

თავის მხრივ, ა. ა. პეროვსკიც საზღვარგარეთიდან დაბრუნებისას „ლოგიკის“ გამოქვეყნებასთან დაკავშირებით აღფრთოვანებულ წერილს წერდა ს. დოდაშვილს³.

ს. დოდაშვილი როგორც პირად წერილებში, ისე ნაშრომებშიაც უდიდესი პატივისცემით იხსენიებდა რუს მოაზროვნეებს. კერძოდ, „რიტორიკის“ სახელმძღვანელოში ს. დოდაშვილმა დაასახელა იმდროინდელი რუსეთის თითქმის ყველა გამოჩენილი მოაზრონე, რომელსაც კი რაიმე დაუწერია რიტორიკის დარგში.

ს. დოდაშვილს ახლო ნაცნობობა უნდა ჰქონოდა ცნობილ რუს მოღვაწესთან — გერცენთან, რომელმაც გარდა-

¹ ს. ხუციშვილი, ს. დოდაშვილი და ა. პეროვსკი, გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1957, № 4.

² ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, 1949, გვ. 7.

³ გ. გოხალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, 1935, ტ. I, გვ. 518.

ცვალების წინ რამდენიმე დღით ადრე ინახულა ს. დოდაშვილი და შემდეგ გულისტკივილით იგონებდა მის მძიმე მდგომარეობას: „მან ვერ გაუძლო სუსხიან ჰავას და საშინელი ქლექი გაუჩნდა. იგი ძლივს-ღა ცოცხლობდა და მაინც ღრმა რწმენით სთქვა: „ოღონდ გაზაფხულზე უარესი არ იყოს, თორემ შეიძლება ქლექი გამიჩნდეს“-ო¹.

ს. დოდაშვილი ცდილობდა ახლო ნაცნობობა და ურთიერთობა დაემყარებინა ცნობილ რუს ადამიანებთან. პეტერბურგიდან დაბრუნებისას მან მოსკოვზე გამოიარა. აქ იგი გაეცნო რუს მოღვაწეებს და მჭიდრო ლიტერატურული თანამშრომლობა აღუთქვა. თავის მხრივ ერთ-ერთი ცნობილი რუსი მოღვაწე, რომელიც ამ დროს საზღვარგარეთ მიემგზავრებოდა და რომლის ვინაობა დაუდგენელია, აღუთქვამდა ს. დოდაშვილს, რომ მიაწვდიდა წერილობით ცნობებს ევროპის ცხოვრებიდან. ამას ვტყობილობთ ს. დოდაშვილის მიერ ი. ხელაშვილისადმი მიწერილი ერთ-ერთი წერილიდან².

ს. დოდაშვილი უდიდესი პატივისცემითა და მაღლობის გრძნობით იხსენებდა იმ როლს, რომელიც მიუძღოდა რუსულ კულტურას ქართული კულტურის აყვავებასა და განვითარებაში. ამას მოწმობს 1828 წელს კეთილშობილთა სასწავლებელში მის მიერ წარმოთქმული სიტყვა³.

მაგრამ, რაც მთავარია, ს. დოდაშვილმა რუსეთში ყოფნისას შეითვისა მოწინავე რუსული კულტურა, პროგრესული იდეები, რომელთა გადმონერგვას ცდილობდა იგი ქართულ ნიადაგზე. პეტერბურგში ყოფნისას იგი მოწმე გახდა დეკაბრისტების გამოსვლისა და მათი უმოწყალო დასჯისა. საფიქრებელია, რომ ამ ფაქტს მასზე წარუშოალი კვალი უნდა დაეტოვებინა. ს. დოდაშვილმა თავის თვალთ ნახა, თუ როგორ ირაზმებოდა რუსეთის მოწინავე ინტელიგენცია მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ. დეკაბრისტების აჯანყებამ

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგია, გვ. L.

² საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—2226, გვ. 367.

³ ხელნაწ. S—388, გვ. 21.

და ამ აჯანყების არაადამიანურმა ჩახშობამ შესძრა მთელი რუსეთის მოწინავე საზოგადოება. ს. დოდაშვილი, რომელიც გატაცებით ეწაფებოდა ყოველივე მოწინავესა და პროგრესულს, ცხადია, გაეცნობოდა დეკაბრისტულ ლიტერატურას, რომელიც ფართოდ ვრცელდებოდა რუსეთში. შესაძლებელია, რომ იგი დეკაბრისტებთანაც იყო დაახლოებული¹.

ცნობილია, რომ მან საქართველოში დაბრუნებისას თან ჩამოიტანა დეკაბრისტ რილეევის წერილი, ცოლთან მიწერილი, რომელიც მან სტუდენტ კრუპსკისაგან გადაიწერა. ხოლო დაპატიმრების დროს მას აღმოაჩნდა რილეევისავე „ნალივაიკო“, გრ. ორბელიანის მიერ „ნალივაიკოს აღსარებად“ თარგმნილი, მაგრამ, რაც მთავარია, დეკაბრისტების იდეების გავლენის კვალი ყველაზე მეტად მოჩანს ს. დოდაშვილის დამოკიდებულებაში 1832 წლის შეთქმულებასთან. შეთქმულებთან ს. დოდაშვილი, უპირველესად ყოვლისა, დეკაბრისტების იდეურ გავლენას უნდა მიეყვანა. თავისთავად ეს შეთქმულება ხომ დეკაბრისტების გამოსვლის გამოძახილი იყო საქართველოში.

საერთოდ, რუსეთში გატარებულმა სამმა წელმა გადამწყვეტი როლი ითამაშა ს. დოდაშვილის აზროვნების ჩამოყალიბებაზე და მის შემდგომს მოღვაწეობაზე. მან ხომ აქ აითვისა მოწინავე რუსული და მსოფლიო კულტურა, ხოლო საქართველოში დაბრუნებულმა შეძენილი ცოდნა მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის დაუფლებით შეავსო.

სოლომონ იოანეს ძე დოდაშვილი დაიბადა 1805 წელს, 17 მაისს (ძვ. სტილით) კახეთში, სიღნაღის მაზრის სოფელ მალაროში მღვდელ იოანე დოდაშვილის ოჯახში. იოანე დოდაშვილი — სოლომონის მამა — წარმოშობით გლეხი იყო. სოლომონი მისი უფროსი ვაჟი ყოფილა. სოლომონმა პირველდაწყებითი სწავლა ოჯახში მიიღო, შემდეგ სწავლობდა ბოდბის მონასტერთან არსებულ სკოლაში. 1820 წელს სიღნაღის სასულიერო სამრევლო სასწავლებლის დამთავრე-

¹ ამის შესახებ იხ. ზ. კიკინაძე, სოლომონ დოდაშვილი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გვ. 3.

ბის შემდეგ, იგი თბილისის სამაზრო სასულიერო სემინარიაში გაიგზავნა სწავლის გასაგრძელებლად; აქ მან ყურადღება მიიქცია თავისი ნიჭითა და შრომისმოყვარეობით და ერთ-ერთ საუკეთესო მოწაფედაც ითვლებოდა. 1822 წლის 15 მარტს სოლომონ დოდაშვილი გაიგზავნა სიღნაღის სასულიერო სასწავლებელში განთავისუფლებული მასწავლებლის ისაკოვის ადგილზე. მაგრამ ცოდნის გაღრმავებასა და მეცნიერების დაუფლებას მოწყურებულ სოლომონს მიღებული განათლება არ აკმაყოფილებდა. 1823 წლის 12 ივლისს სოლომონი სემინარიის მმართველობას თხოვნა სიღნაღის სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებლის თანამდებობიდან განთავისუფლებას. მისი თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა 1824 წლის ზაფხულში.

მაგრამ პეტერბურგში წასვლა მაშინ არც ისე იოლი საქმე იყო, მით უმეტეს ხელმოკლე სოლომონისათვის. სოლომონის მამას — იოანეს არ ჰქონდა იმდენი შემოსავალი, რომ წვრილშვილიც ერჩინა და სოლომონისთვისაც ეგზავნა ფული რუსეთში. მაგრამ სოლომონის ძლიერმა ნებისყოფამ და სწავლის გაგრძელების უსაზღვრო სურვილმა ყოველგვარ დაბრკოლებებს სძლია და სოლომონის გამგზავრებაც გადაწყდა. 1824 წლის ზაფხულს ის უკვე მიემგზავრება პეტერბურგს და ეწყობა პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიული ფაკულტეტის თავისუფალ მსმენელად.

სოლომონს სამშობლოდან დახმარების დიდი იმედი არ ჰქონდა, მაგრამ საქართველოდან მას თან მიჰქონდა გიორგი ავალოვის წერილი იონა ხელაშვილისადმი. ამ წერილმა მას გზა გაუვლია უცხო მხარეში. წერილში გ. ავალოვი სთხოვდა ი. ხელაშვილს, რომ დახმარებოდა ნიჭიერ და პატიოსან, შრომამოწყურებულ ახალგაზრდა სოლომონს¹.

იონა ხელაშვილი ცნობილი ქართველი მოღვაწე, დიდი პატრიოტი და ფართო განათლების მქონე პიროვნება იყო.

¹ საქ. საზ. ბუხ. ხელნაწ. S-1532, გვ. 132.

იგი თან ახლდა ბატონიშვილებს, ემსახურებოდა მათ და ამ-
ვე დროს, შეძლებისდაგვარად, მფარველობდა რუსეთში მო-
ხვედრილ ქართველებს.

როგორც ჩანს, სოლომონი გულთბილად მიუღია იონას.
სოლომონის ნიჭმა, შრომისმოყვარეობამ და პატიოსნებამ კი-
დევე უფრო გააძლიერა იონას გულთბილი დამოკიდებულება
მისდამი. იონა სოლომონს უყუთრებდა არა მხოლოდ როგორც
ჩეგობარსა და თანამემამულეს, არამედ როგორც „სულიერ
ძე“-საც.

მძიმე იყო სოლომონის მატერიალური მდგომარეობა პე-
ტერბურგში. იმდენად მძიმე, რომ, როგორც იონას წერილე-
ბიდან ვტყობილობთ, სოლომონს „ათხუთმეტნი ვერსტნი“
ჰქონია ყოველდღე ფეხით გასავლელი სახლიდან უნივერსი-
ტეტამდე, რადგან, ეტყობა, ტრანსპორტისათვის არ ჰქონდა
სახსრები¹. იმავე წერილში იონა ახასიათებს სოლომონს, რო-
გორც „მკვდოვანს“ და „უხუასტავოს“, ე. ი. როგორც ყოვე-
ლად ღარიბს.

ცნობილია, რომ სოლომონს არ აკმაყოფილებდა უნი-
ვერსიტეტის ლექციები; იგი დამოუკიდებლად მეცადინეობდა
ლა ზოგიერთ დარგში პროფესორები აიყვანა დამხმარედ. მაგ-
რამ მას ამისათვის არ ეყო საკუთარი სახსრები და იძულე-
ბული იყო დახმარებისათვის ისევ იონა ხელაშვილისათვის
მიემართა.

სოლომონის მძიმე მატერიალურ მდგომარეობას ისიც
მოწმობს, რომ იგი იძულებული იყო მოწაფედ აეყვანა ბაგ-
რატ ბატონიშვილის შვილები, ცხადია, შემოსავლის გადიდე-
ბის მიზნით. მაგრამ სოლომონსა და ბაგრატს შორის უთანხ-
მოება ჩამოვარდა. ბაგრატს არ მოეწონა, რომ სოლომონი
მის შვილებს, მეფეთა შთამომავლებს, ექცეოდა როგორც
ჩვეულებრივ მოწაფეებს და მათ მიმართ შესაფერ მოწიწე-
ბას არ იჩენდა. ამიტომაც გაგულისებულმა ბაგრატმა აღარ
მისცა სოლომონს კუთვნილი გასამრჩელო.

¹ საქ. სახ. მ. ხ. ხელნაწ. S-1532, გვ. 101.

ამ მძიმე მატერიალურ მდგომარეობაში სოლომონის ერთადერთი დამხმარე და შემწე იონა ხელაშვილი იყო, რომელიც, ხედავდა რა სოლომონის ნიჭს, შრომის სიყვარულს, ცდილობდა, რომ მისგან საქართველოსათვის გამოსადეგი აღმოიჩინა აღეზარდა. ამ შემთხვევაში იონას ამოძრავებდა არა ვიწრო, პირადული ინტერესები, არამედ ფართო, პატრიოტული. იონა, იცოდა რა სოლომონის მორიდებული და მოკრძალებული ხასიათი, თვითონ პირველი ეუბნებოდა სოლომონს, რომ მისთვის მიემართა, თუკი რაიმე დასჭირდებოდა, და არ მორიდებოდა¹.

იონა მოხიბლული იყო სოლომონის პირრწენებით და ამას არ უმაღავდა არც სოლომონის ნათესავებს. იონას მრავალი წერილი სოლომონის ქებთა და ხოტბით არის აღსავსე.

ერთ-ერთ წერილში იონა წერდა სოლომონის მამას პეტერბურგიდან კახეთში: „ქე თქუშნი სოლომონ სულით არს ტალანტებიან, და მდაბალ და მშვიდ და ზნეობითა პატიოსან და ხარაკტირებითა ნიშატიან, აღთქმათა შინა განკრძალულ და სიტყუათა მტკიცე, უტყუეილ ღმთისმსახურებასა შინა, განკრძალულ სწავლათა შინა, მარჯვე, განათლებულთა, სამღმდელოთა და ერისა მოყუარე, მამულისა სამსახურისა მოსურნე, მყუდრო ცხოვრების მოყუარე, მსგავსად მემხოლოეთა, მცირეთა მეტყუშლ, მრავალთა კეთილთა სიტყუათა მსმენელ, საკმელითა მცირეთა კმაყოფილ“...² და სხვ.

სოლომონი სწრაფად ეუფლებოდა მეცნიერებას. იგი პირდაპირ იონას თვალწინ იზრდებოდა, ემზადებოდა ფართო საზოგადოებრივი და მეცნიერული მოღვაწეობისათვის. ეს, ცხადია, იონასათვის არ იყო შეუძინეველი: „თუმცა-ღა ახალ ოც წელ ზემოდასა უახლეს ქაბუკო, გარნა კნინ-ღა მოხუცო სულსა შინა ფერადფერადებთა სწავლისა და ენებისა აზიუ-

¹ ხელნაწ. H—2226, გვ. 357; აგრეთვე ხელნაწ. S—1532, გვ. 35 და 187.

² საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. S—1532, გვ. 234.

რისა და ევროპულისა“¹. ამიტომ უსაზღვროდ უყვარდა იონას სოლომონი; „იხილეთ, რომელ მორჩილებამან თქვენმან ჩემდამი ესოდენ განადიდა სიყუარული თქვენი, რომელ უმეტეს სიმრთელესა თქვენსა ვსურვილობ, ვიდრე-ლა ჩემსა, რომელ დიდ ფუდ ვეძიებ ეკლესიასა შაჰ კურნებასა თქუ-ტნსა“².

შემთხვევითი არაა, რომ იონა ეკლესიაში შესთხოვდა ღმერთს სოლომონის „კურნებას“, ვინაიდან სოლომონი ხშირად ავადმყოფობდა. ამ ავადმყოფობის შესახებ ვტყობილობთ იონასადმი სოლომონის მიერ მიწერილ მრავალ წერილიდან. სოლომონმა არ იცოდა, რომ ის მძიმე ავადმყოფობა, რომელიც მას უკვე პეტერბურგში ყოფნის დროს აწუხებდა, იმ დროისათვის განუყურებელი, საშინელი სენი — ქლექი იყო. ამ მძიმე ძღვომარეობაში სოლომონს მანუგე-შებლად მხოლოდ თავისი „სულიერი მამა“ — იონა ეგულებოდა, რომელიც ცდილობდა მატერიალური დახმარების გარდა მისთვის „სულიერი“ საზრდოც მიეწოდებინა. იონას საკმაოდ ფართო ზოგადი განათლება ჰქონდა და თავის წერილებს სოლომონისადმი ავსებდა ცნობებით მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან — ისტორიიდან, ფილოსოფიიდან, ღვთისმეტყველებიდან, მათემატიკიდან და თან სთხოვდა, რომ მისგან თქმული ყოველი კარგად დაემახსოვრებინა და სახელმძღვანელოდ გაეხადა³.

იონა სასულიერო პირი იყო და ამიტომ სოლომონისაგან, პირველ რიგში, ღმერთის სამსახურს მოითხოვდა: „ფილოსოფოსისა სიმდიდრეა მსახურება ღმერთისა, და მამულისა სიბრძნისა გამრავლებითა“⁴. იონა, გაიგო რა, რომ სოლომონი „რიტორიკას“ წერდა; ურჩევდა მას, რომ მასში საპატიო ადგილი დაეთმო ღვთაებისათვის. მაგრამ სოლომონმა არც თავის „რიტორიკაში“ და არც სხვა ნაწერებში არ დატოვა ად-

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. S—1532, გვ. 22.

² იქვე, გვ. 158—159.

³ იქვე, გვ. 84.

⁴ იქვე, გვ. 62.

გილი რელიგიისათვის, რითაც წინ გაუსწრო არა მხოლოდ თავის კეთილ მასწავლებელ იონას, არამედ ბევრ თავის თანამედროვესაც. მართალია, სოლომონი იონას ყველა რჩევას თავმდაბლურად ისმენდა და ასრულებდა, მაგრამ „ლოგიკის“ გამოქვეყნების შემდეგ იონამ დაინახა, თუ რამდენად გაზრდილიყო და რამდენად მალა იდგა მასზე მისი „მორჩილი მოწაფე“ სოლომონი. მღვდლის ანაფორაში გახვეულ ოდეალისტ იონას და მის ღვთისმეტყველურ შეგონებებს დაუპირისპირდა ძირითადად მატერიალისტურად მოაზროვნე სოლომონი.

მაგრამ იონა სოლომონს მხოლოდ თეოლოგიას კი არ ასწავლიდა, სოლომონის სახით იგი სამშობლოს დიდ პატრიოტს უმზადებდა და ამიტომ უნერგავდა მას, რომ პირად ინტერესებზე მალა საზოგადოებისა და სამშობლოს ინტერესები დაეყენებინა: „კ“ დ თანამდებანი მამულისა საქმენი შარადის პირუშლად აღასრულეთ, ვიდრე-ლა საკუთარნი საჭირონი საქმენი და სახმარნი და სარგებლობანი¹.

სოლომონიც თავის მხრივ დიდი პატივისცემისა და მადლობის გრძნობით იყო გამსჭვალული იონასადმი. იგი არ უშვებდა შემთხვევას, რომ არ შეექო იონას მაღალი სულიერი თვისებები და მადლობის გრძნობა არ გამოეთქვა იმ დიდი ზრუნვისათვის, რომელსაც იონა იჩენდა მისდამი².

მიუხედავად იმისა, რომ სოლომონს ლექსების წერა არ უმარჯვებოდა, იონასადმი სიყვარულმა და პატივისცემამ მას არა ერთი ლექსი დააწერინა, თუმცა პოეტური ოსტატობის მიხედვით არც ისე ბრწყინვალე. უდიდესი მადლობის გრძნობა იონასადმი მას მთელი თავისი ხანმოკლე სიცოცხლის განმავლობაში გაჰყვა.

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. II—2276, გვ. 351.

² ხელნაწ. S—338, გვ. 48, 1831 წლის 9 ივნისის წერილი; აგრეთვე იხ. ხელნაწ. S—1532, გვ. 120, 1827 წლის 3 აპრილის წერილი და „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, 1944, ნაკვ. II, გვ. 63—64.

სოლომონსა და იონას შორის ეს უჩვეულო და იშვიათი მეგობრობა გრძელდებოდა სოლომონის საქართველოში დაბრუნების შემდეგაც. თავისი ყოველი ნაბიჯის შესახებ იგი ისევე აცნობებდა ხოლმე იონას, როგორც პეტერბურგში ყოფნისას. სოლომონი ცდილობდა სამაგიერო სიკეთით მიეზღო იონასათვის. იგი საკუთარ ხარჯზე ზრდიდა იონას ორ ძმისწულს; გარდა ამისა, ცდილობდა პირნათლად აღესრულებინა იონას ყოველი თხოვნა პეტერბურგიდან.

1827 წელს სოლომონმა დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტი და საღისერტაციო ნაშრომად წარადგინა თავისი „ლოგიკის“ კურსი, რომელიც იმდენად ნიჭიერად და ორიგინალურად დაწერილი აღმოჩნდა, რომ უნივერსიტეტის ადმინისტრაციამ აუცილებელ და საჭირო საქმედ სცნო მისი დაბეჭდვა. „ლოგიკა“ სოლომონს ქართულ ენაზედაც პქონა და დაწერილი, მაგრამ ვითომდა ენის სიმძიმის გამო დაწუნებულ იქნა და არ გამოქვეყნდა.

ხელმოკლე სოლომონისათვის ძნელი იყო „ლოგიკის“ გამოქვეყნება საკუთარი სახსრებით. დახმარებისათვის სოლომონმა ჯერ ანა დედოფალს მიმართა, მაგრამ ამ უკანასკნელმა თავი არ შეიწუხა. ამიტომ სოლომონი იძულებული იყო კვლავ იონა შეეწუხებინა¹.

იონას, როგორც ჩანს, არ გაუწილებია სოლომონი და დახმარებია თავისი „წარსაგებლითა“, ე. ი. ფულით. ამას მოწმობს მინაწერი: „ამ თხზულების გამოცემი სასიამოვნო ვალად თვლის ამცნოს მოწყალე მკითხველს, რომ ამ თხზულების გამოცემაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მისი ღირსება ქართველი მღვდელი-მონაზონი იონა“². „ლოგიკა“ გამოსცა ა. ფ. სმირდინმა, რომელიც დაახლოებული იყო პუშკინთან, კრილოვთან, ჟუკოვსკისთან და სხვა ცნობილ მოღვაწეებთან.

„ლოგიკის“ გამოქვეყნებამ დიდი გამოხმაურება გამოიწვია როგორც პეტერბურგში, ისევე ქართველ საზოგადოებაში. ს. დოდაშვილის მიერ პეტერბურგში „ლოგიკის“ გამოქვეყნე-

¹ საქ. საზ. მუხ. ხელნაწ. H—2226. გვ. 153.

² ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 12.

ბა მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ქართული კულტურის ისტორიაში, რადგანაც ეს პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც ქართველმა კაცმა პეტერბურგში გამოაქვეყნა თავისი ორიგინალური მეცნიერული ხასიათის ნაშრომი, ისიც ასეთი დასრულებული ხასიათისა და ამავე დროს რუსულ ენაზე.

„ლოგიკის“ გამოქვეყნებით განსაკუთრებით აღფრთოვანებული იყო იონა, რომელმაც არა ერთი წერილი გამოუგზავნა პეტერბურგიდან თბილისში თავის აღზრდილსა და შეილობილს¹.

ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ მნიშვნელობა სცილდებოდა საქართველოს ფარგლებს, რადგანაც მის გამოქვეყნებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსული აზრის ისტორიაშიც. ამით აიხსნება ის დიდი გამოხმაურება რუსულ პრესაში, რომელიც გამოიწვია ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ გამოჩენამ.

ცნობილია, რომ ამ წიგნს მაღალი შეფასება მისცა ჟურნალმა „მოსკოვსკი ტელეგრაფმა“, სადაც მოთავსებული იყო პოლევოის სტატია. სტატიის ავტორი ცნობილი კრიტიკოსი და ლიტერატურული მოღვაწე იყო.

აღფრთოვანებით შეხვდა ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ გამოსვლას აგრეთვე „მოსკოვსკი ვესტნიკი“, აქ გამოქვეყნდა ვ. ტიტოვის სტატია, სადაც მოცემული იყო „ლოგიკის“ კრიტიკული დასაგება, და ამავე დროს მისი დადებითი შეფასება. ვ. ტიტოვი ს. დოდაშვილის „ლოგიკაში“ ხაზს უსვამდა იმ ორიგინალურ მომენტებს, რომლებსაც დიდ მნიშვნელობას აძლევდა რუსული საზოგადოებრივი აზრის განვითარებისათვის. იგი თვლიდა, რომ ს. დოდაშვილი ბაუმეისტერის სქოლასტიკის შემდეგ წინ სწევდა ლოგიკას.

ს. დოდაშვილის „ლოგიკას“ დადებითი რეცენზია უძღვნა აგრეთვე „სევერნაია პჩელამ“.

ს. დოდაშვილის „ლოგიკა“ შეტანილია ფილოსოფიის ისტორიის რუსულ სახელმძღვანელოებსა და ფილოსოფიურ ლექსიკონებში.

ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ ასეთი წარმატება, რომლის

¹ ხელნაწ. H-2226, გვ. 258.

ავტორი 22 წლის ახალგაზრდა იყო, მეტყველებს ავტორის ნიქსა და ერუდიციაზე. ასეთი დასაწყისი მართლაც იმის მომასწავებელი იყო, რომ მას მომავალში დიდი სასარგებლო საქმე უნდა გაეკეთებინა ხალხისა და სამშობლოსათვის. მართლაც, ს. დოდაშვილმა თავისი ხანმოკლე ცხოვრების განმავლობაში ბევრი რამის გაკეთება მოასწრო მშობლიური კულტურისა და აზროვნების წინ წა-საწევად.

„ლოგიკის“ გამოქვეყნების შემდეგ, იმავე ზაფხულს, ს. დოდაშვილი საქართველოსაკენ გამოემგზავრა. 1827 წლის 2 ივნისს მან მოსკოვი გამოიარა. მოსკოვში მან სულ ორიოდე კვირა დაჰყო. ამ დროს იგი ქალაქის ღირსშესანიშნოებათა¹ და მოსკოველ მოღვაწეთა გასაცნობად იყენებს. ს. დოდაშვილი ყოფილა მოსკოვის უნივერსიტეტში, თეატრში, ბიბლიოთეკაში და სხვ. დიდი პატივისცემით მიიღეს ს. დოდაშვილი ხარკოვის უნივერსიტეტსა და გიმნაზიაში. შემონახულია წერილი, რომელშიც აღწერილია ს. დოდაშვილის მიღება ხარკოვის გიმნაზიაში¹.

მოსკოვიდან სოლომონი თბილისისაკენ გამოემგზავრა. თბილისის საზოგადოებაც მას დიდი ოვაციით შეხვდა, როგორც თვით სოლომონი აღნიშნავდა — „იქუხა ქალაქმან თბილისის ამან“-ო², რაც ნიშნავს იმას, რომ თბილისის საზოგადოებრიობისათვის სოლომონის პიროვნება და მისი დამსახურება უკვე საკმაოდ ცნობილი იყო.

სამშობლოში დაბრუნებული სოლომონი ფართო მეცნიერულ, პედაგოგიურ და საზოგადოებრივ მუშაობას იწყებს და ძალღონეს არ ზოგავს იმისათვის, რომ წინ წამოსწიოს სამშობლოს კულტურა და თავისი განათლება თანამემამულეთა კეთილდღეობას მოახმაროს. სოლომონი იმდენად იყო ჩაფლული საზოგადოებრივ საქმიანობაში, რომ თითქმის სრულიად არ ჰქონდა თავისუფალი დრო³.

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H—222^ა, გვ. 386, 1827 წლის 9 ივლისის წერილი.

² იქვე, გვ. 220.

³ მასალები საქართველოზე და კავკასიის ისტორიისათვის, 1944, ნაკვ. II, თბილისი, 1945, გვ. 116.

ს. დოდაშვილი საქართველოში ჩამოსვლისთანავე იწყებს პედაგოგიურ მოღვაწეობას თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, სადაც ის უაღრესად გადატვირთული იყო გაკვეთილებით; კვირაში 36 საათამდე ჰქონდა¹. ამას გარდა, გუბერნატორ სიპიაგინის შეილებს ამეცადინებდა კვირაში რვა საათს.

პედაგოგიური მუშაობით გადატვირთულობის მიუხედავად, ს. დოდაშვილი ახერხებდა ფართო მეცნიერული და შემოქმედებითი მუშაობის წარმოებას. მის შემოქმედებითსა და მეცნიერულ მუშაობაზე მიგვითითებს მის მიერ დაწერილი, თუ ნათარგმნი ნაწარმოებების სია, რომელიც გამოქვეყნებული აქვს ზაქ. კიკინაძეს ბიოგრაფიული ხასიათის ნარკვევში „სოლომონ დოდაშვილი“, თუმცა ეს სია არაა სრული².

თბილისშივე დაამუშავა მან „ლოგიკის“ ახალი ვარიანტი, რომელიც გაუგზავნა პეტერბურგში თავის ძმას სტეფანეს გამოსაქვეყნებლად. „ლოგიკის“ ეს ვარიანტი არაა ნაპოვნი, მაგრამ იგი უნდა არსებობდეს. ს. დოდაშვილს დაწერილი უნდა ჰქონდეს აგრეთვე „პიიტია“ — ამას მოწმობა მისი ჩვენება 1832 წლის შეთქმულების საგამომძიებლო კომისიის წინაშე³. გარდა ამისა, ს. დოდაშვილს შეუდგენია „რეესტრი ქართულის წიგნებისა რიცხვით ექვსასამდე“, სადაც გამოკვლეული ჰქონდა, ესა თუ ის წიგნი „ვისგან სად და ოდეს“ იყო დაწერილი და „თვითელი რას იპყრობს თჳს შორის“⁴. სოლომონ დოდაშვილს დაუწერია აგრეთვე იონა ხელაშვილის ბიოგრაფია; საინტერესოა აგრეთვე ი. ხატიაშვილის ცნობა ს. დოდაშვილის ექვსტომიანი ფილოსოფიის ისტორიის სახელმძღვანელოზე⁵. იმის უარყოფა არ

¹ საქ. საბ. მუხ. ზელნაწ. H—2226, გვ. 277.

² ზ. კიკინაძე, სოლომონ დოდაშვილი, 1893, გვ. 23.

³ იბ. „საისტორიო მოამბე“, № 6, გვ. 243.

⁴ მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1944, ნაკვ. II, გვ. 138.

⁵ გაზ. „საქართველო“, 1896, № 204, ი. ხატიაშვილის წერილი „სოლომონ დოდაშვილი“.

შეიძლება, რომ ს. დოდაშვილს უნდა ჰქონოდა დაწერილი სახელმძღვანელო ფილოსოფიის ისტორიაში. მაგრამ ძნელად დასაჯერებელია, რომ იგი ექვსტომიანი ყოფილიყო, რადგანაც შეუძლებელია, რომ თავისი ხანმოკლე ცხოვრების განმავლობაში და ისეთი უკიდურესი გადატვირთულობის პირობებში, როგორიც ს. დოდაშვილს ჰქონდა, მოესწრო ექვსტომის დაწერა.

ს. დოდაშვილის ნაშრომებზე მრავალი ნიჟიერი ახალგაზრდა აღიზარდა; ამ მხრივ პირველ რიგში აღსანიშნავია ნიკ. ბარათაშვილი. ვახტანგ ორბელიანი დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ნიკოლოზ ბარათაშვილზე სოლომონ დოდაშვილის გავლენას, იგი წერდა: „ნიკოლოზ ბარათაშვილი გამოიწვრთნა სოლომონ დოდაშვილთან... თუ სოლომონ დოდაშვილი არ ყოფილიყოს, მაშინ შეიძლება არც ბარათაშვილი ყოფილიყოს“¹.

გარდა ფართო მეცნიერული და შემოქმედებითი ხასიათის მუშაობისა, ს. დოდაშვილი ეწეოდა საზოგადოებრივ საქმიანობასაც. საერთოდ, ს. დოდაშვილი მხოლოდ თეორეტიკოსი არ იყო. ენციკლოპედიურ განათლებასა და დიდ შემოქმედებით უნართან ერთად, მას პრაქტიკული მოღვაწეობის დაუშრეტელი ენერგიაც გააჩნდა.

როგორც ცნობილია, სოლომონ დოდაშვილს შეუქმნია „ამხანაგობა“, ლიტერატურული წრის თუ საზოგადოების მაგვარი, რომელშიც გაერთიანებული იყვნენ: ნ. ბარათაშვილი, დ. ყიფიანი, გრ. ორბელიანი, ვ. ორბელიანი, ალ. ორბელიანი და სხვ. ზ. ჭიჭინაძე წერს, რომ „ამხანაგური წრე“ არსებობდა ქართველების გამოსაფხიზლებლად, ქართველ ერში კარგი წესების შესატანად, ქართული მწერლობის ასაღორძინებლად და მწერლობაში კარგი იდეის შესატანად, ქართველთა მამულიშვილობის გასაჩაღებლად და სხვაც ბევრი ასეთი, რასაც ბევრი პატივისმცემელი ჰყავდა და ბევრი ნატრობდა ამას. ს. დოდაშვილის ცდა ამის შესახებ ამაოდ

¹ ზ. ჭიჭინაძე, სოლომონ დოდაშვილი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გვ. 11.

არ რჩებოდა. მისი სიტყვები დიდ გავლენას ახდენდა ყველაზე¹.

1828 წელს თბილისის სამხედრო გუბერნატორის განკარგულებით ს. დოდაშვილი დაინიშნა გაზეთ «Тифлисский ведомости»-ს საგამომცემლო კომიტეტის წევრად. ამ გაზეთმა 1828 წლის 4 ივლისიდან დაიწყო გამოსვლა. ამავე წლის 1 სექტემბრიდან გამოდიოდა ამ გაზეთის ქართული ვარიანტიც.

სოლომონ დოდაშვილის რედაქტორობით და აქტიური მონაწილეობით გამოვიდა აგრეთვე პირველი ქართული ჟურნალი, რომელსაც ეწოდებოდა „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“, რომელიც გაზეთ „ტფილისის უწყებანი“-ს ლიტერატურულ დამატებას წარმოადგენდა. აღნიშნული ჟურნალის პირველი ნომერი გამოვიდა 1832 წლის იანვარში, მეხუთე და უკანასკნელი კი მარტში. 1832 წლის შეთქმულების აღმოჩენისთანავე ჟურნალი დაიხურა.

სოლ. დოდაშვილი ამ უზარმაზარი საქმიანობის დაძლევის თავისი უჩვეულო შრომისმოყვარეობით ახერხებდა².

1828 წლის 29 ივლისს ს. დოდაშვილი დაქორწინდა ელენე თედორეს ასულ კობიაშვილზე.

ს. დოდაშვილის ოჯახი 10 სულისაგან შედგებოდა. როგორც უკვე იყო ნათქვამი, მის ოჯახში იზრდებოდა იონა ხელაშვილის ორი ძმისწულიც. გარდა ამისა, სოლომონს განუწყვეტლივ უზდებოდა თავისი ღარიბი ნათესავებისათვის დახმარების გაწევა. მისი ხელფასი კი არ ყოფნიდა ყველა გავალისწინებულ თუ გაუთვალისწინებელ ხარჯებს³. ამას ერთვოდა ისიც, რომ სამშობლოში დაბრუნებიდან ერთი წლის შემდეგაც კი მას არ ჰქონია ბინა, რასაც ვგებულობთ 1828 წლის 22 ნოემბრის წერილიდან. სოლომონის მდგომარეობას განსაკუთრებით ამძიმებდა მისი განუწყვეტელი ავადმყოფობა. მიუხედავად ამ მძიმე პირობებისა, სოლომონის

¹ ზ. ჭიჭინაძე, სოლომონ დოდაშვილი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი. გვ. 11.

² ზ. ჭიჭინაძე, სოლომონ დოდაშვილი, გვ. 26.

³ საქ. სახ. ც. ს. ა. ფ. 1457, რგ. 6, გვ. 1102.

მეცნიერული და საზოგადოებრივი მოღვაწეობა უაღრესად ნაყოფიერი იყო.

სამწუხაროდ მისი უაღრესად ნაყოფიერი მუშაობა შეწყდა, როდესაც გამომქლავებულ იქნა 1832 წლის შეთქმულება და სოლომონ დოდაშვილი შეთქმულების სხვა მონაწილეებთან ერთად დაპატიმრებულ იქნა. ამიტომაც ვეხებით რა ს. დოდაშვილის ცხოვრებას, ვერ ავუვლით გვერდს 1832 წლის შეთქმულებას და მასთან სოლ. დოდაშვილის დამოკიდებულების საკითხს.

1832 წლის შეთქმულება ფეოდალურ-მონარქიული ნაციონალიზმის გამოვლენის თავისებური ფორმა იყო, რის შესახებ ი. ბ. სტალინი წერდა: „როცა „საქართველოს რუსეთთან შეერთების“ შემდეგ — ქართველმა თავადაზნაურობამ იგრძნო, თუ რა საზარალო იყო მისთვის ძველი პრივილეგიებისა და ძლიერების დაკარგვა, რომლებიც მას ქართველი მეფეების დროს ჰქონდა, იუკადრისა „უბრალო ქვეშევრდომობა“ და შლინდომა „საქართველოს განთავისუფლება“. ამით მას უნდოდა „საქართველოს სათავეში“ ქართველი მეფეები და თავადაზნაურობა დაეყენებინა და, ამგვარად, მათთვის გადაეცა ქართველი ხალხის ბედობალი! ეს იყო ფეოდალურ-მონარქიული „ნაციონალიზმი“. ვერც ერთი შესამჩნევი კვალი ვერ დააჩნია ამ „მოძრაობამ“ ქართველების ცხოვრებას, ვერც ერთი ფაქტით ვერ ისახელა მან თავი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართველი თავადაზნაურობის ზოგიერთ შეთქმულებას რუსი მმართველობის წინააღმდეგ კავკასიაში. საკმარისი იყო ოდნავ მოხვედროდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ტალღები ამ ისედაც სუსტ „მოძრაობას“, რომ ძირიანად დაენგრია იგი“...¹.

1832 წლის შეთქმულება მართლაცდა ერთი მუჟა თავადაზნაურობის ამბოხება იყო ცარიზმის წინააღმდეგ დაცარგული პრივილეგიების დასაბრუნებლად. შეთქმულების ორგანიზატორნი და ინიციატორნი იყვნენ ბატონიშვილები: დიმიტრი და ოქროპირი. შეთქმულების შესახებ ინფორმი-

¹ ი. ს. სტალინი, თხზ., ტ. 1, 1947, გვ. 2 — 33.

რებული იყო ალექსანდრე ბატონიშვილაც. ერთი სიტყვით, „1832 წლის შეთქმულება ქართველ უფლისწულთა და ყველაზე უფრო აგრესულ თავადთა და აზნაურთა შეთქმულება იყო მეფის მმართველობის წინააღმდეგ კავკასიაში, იმ მიზნით, რომ აღედგინათ თავიანთი დინასტია და პრივილეგიები“¹.)

რადგანაც ბატონიშვილები პეტერბურგში იმყოფებოდნენ, ამიტომ, ცხადია, რომ შეთქმულების იდეა იქ ჩაისახა შეთქმულების საბოლოო ჩამოყალიბება და გაფორმება 1829 წლის შემოდგომაზე მოხდა, როდესაც პეტერბურგიდან ვითომდა მინერალურ წყლებზე სამკურნალოდ ჩამოსულმა ოქროპირ ბატონიშვილმა გზად საქართველოშიც გამოიარა.

შეთქმულებზე საკმაოდ დიდი გავლენა მოახდინა პოლონეთის აჯანყებამ. ეს შეთქმულთათვის ერთგვარი ბიჰგი იყო. ამიტომ იმავე პოლონეთის აჯანყების დამარცხებამ დაბნეულობა და დეზორგანიზაცია შეიტანა შეთქმულთა რიგებში. პოლონეთის აჯანყებასთან შეთქმულთა დამოკიდებულებას ადასტურებს ის, რომ მათ თანაუგრძნობდა პოლონელი პეტრე ზავილეისკი, თბილისის ყოფილი გუბერნატორი. კავშირი პოლონელებთან განსაკუთრებით განმტკიცდა მაშინ, როდესაც პოლონეთის აჯანყების დამარცხების შემდეგ საქართველოში დიდი რაოდენობით პოლონელები გადმოასახლეს.

შეთქმულებს თანაუგრძნობდა რამდენიმე რუსი მოხელეც. კერძოდ ტიტულიარნი სოვეტნიკი, დუშეთის ისპრავენიკი — პაუშენკო და თბილისის პოლიცემისტერი ანდრია მელნიკოვი. პაუშენკო გაასამართლეს და დასაჯეს სხვა მოწაწილებთან ერთად.

შეთქმულების ცალკეულ მონაწილეებზე გავლენა უნდა მოეხდინათ დეკაბრისტებს. კერძოდ, შეუძლებელია, რომ ს. დოდაშვილს დეკაბრისტების გავლენა არ განეცადა.

შეთქმულების მთავარი მონაწილენი მაღალი შთამომავლობისა და ნათესავ-ნაცნობების წყალობით გადაურჩნენ

¹ ს. დოდაშვილი, „ლოგია“, გვ. XXX, ა. ქუთელიას წინასიტყვაობა—ს. დოდაშვილი და მისი „ლოგია“, 1949.

ყოველგვარ სასჯელს. შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე მეტად ს. დოდაშვილი დაისაჯა. იგი ათი წლით გადაასახლეს ვიატკაში. ამავე დროს სამუდამოდ აუკრძალეს სამშობლოში დაბრუნება.

შეთქმულება რომ ერთი მუჟა თავადაზნაურობის წამოწყება იყო, ამას ის გარემოებაც მოწმობს, რომ მომავალ მთავრობაში, რომელიც შეთქმულებს ქალაქზე ჰქონდათ „ჩამოყალიბებული“, სოლომონ დოდაშვილი სულაც არ იყო შეყვანილი, ალბათ მისი „მდაბიო“, გლეხური წარმოშობის გამო. ამასვე ადასტურებს ერთი ადგილი „აქტი გონიუურიდან“, სადაც ნათქვამია, რომ შეთქმულების შესახებ მასებმა, ანუ, როგორც იქაა ნათქვამი — „ლიტონთა და მდაბიოთა“ არაფერი არ უნდა იცოდნენ. მართლაც, მასამ აჯანყების შესახებ არაფერი არ იცოდა და არავითარ მონაწილეობას არ იღებდა შეთქმულებაში; ამიტომაც დაპატიმრებულთა შორის არ იყო არც ერთი „მდაბიო“, არც ერთი „ლიტონი“ კაცი, გარდა რამდენიმე თათრისა, რომელთა საშუალებით შეთქმულნი ახორციელებდნენ კავშირს ბატონიშვილ ალექსანდრესთან, ისიც ფულითა და ეკონომიური დაინტერესებით. შეთქმულების დამარცხების შემდეგ არა მხოლოდ შესუსტდა, შეიძლება ითქვას, საბოლოოდ გაქრა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის კვალი. თვით შეთქმულების მონაწილე დიდგვაროვანიც კი ჩქარა დაუბრუნდნენ თავის „თბილ“ ადგილებს და მეფის რუსეთის ერთგულ მოხელეებად იქცნენ. ცხოვრება კვლავინდებურად წარიმართა.

ერთი შეხედვით, უცნაურად მოჩანს თავადაზნაურობა ამ შეთქმულებაში გლეხ ს. დოდაშვილის მონაწილეობა, რადგანაც მიზანი, რომელმაც ს. დოდაშვილი შეთქმულებასთან მიიყვანა, ცხადია, არ შეიძლება ყოფილიყო პრივილეგიების აღდგენა, რომელიც მას, როგორც გლეხს, არ შეიძლება ჰქონოდა. და თუნდაც ჰქონოდა, ს. დოდაშვილს ვერ წარმოვიდგენთ ისეთ შეზღუდულ მოღვაწედ, რომ მისი მოქმედების რომელიმე ნაბიჯი პირადი კეთილდღეობისაქენ სწრაფვით ავსნათ.

ს. დოდაშვილის მონაწილეობის მიზანი შეთქმულებაში არ შეიძლება ყოფილიყო ბაგრატიონების ტახტის რესტავრაცია. სოლ. დოდაშვილი თავისი მრწამსით წინააღმდეგი იყო „ფეოდალურ-მონარქიული ნაციონალიზმისა. მას საქართველოსათვის ყველაზე უფრო შესაფერ პოლიტიკურ ფორმად მიაჩნდა რესპუბლიკა“¹.

უნდა ვითქვით, რომ ს. დოდაშვილი შეთქმულებამდე მიიყვანა მხოლოდ ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესების, მისი კეთილდღეობის სურვილმა. მას, ამიტომაც, მმართველობის ზოგიერთ მხარეში კორექტივის შეტანა სურდა. ს. დოდაშვილის მთელი მოღვაწეობა პატიმრობამდე და თვით საპატიმროს კედლებშიც კი აქეთკენ იყო მიმართული. ს. დოდაშვილი იმდენად თავგანწირულად მოქმედებდა ამ მხრივ, რომ საპატიმროს კედლებშიაც კი პირადი სიცოცხლისა და ბედის უდიდეს ხიფათში ჩაგდებით განაგრძობდა მმართველობის ზოგიერთი მახინჯი მხარის მხილვას; ამრიგად, მისთვის საზოგადოებრივი ინტერესები იმდენად მაღლა იდგა პირადზე, რომ მზად იყო საკუთარი სიცოცხლის მსხვერპლად მიტანოთ ხალხისათვის ეშველა რამე. შეთქმულების მასალებში შემონახულია ერთი მეტად საინტერესო დოკუმენტი სათაურით — О притеснениях слышанных мною от грузин², რომელიც უდავოდ ნათელსა ხდის ს. დოდაშვილის შეთქმულებაში მონაწილეობის ჩვენ მიერ შემოდასახელებულ მიზანსა და მიზეზს.

ამ დოკუმენტში ს. დოდაშვილი ლაპარაკობს იმ შევიწროვებაზე, რომელსაც განიცდიდა ქართველი ხალხი სახელმწიფო დაწესებულებათა მუშაობის არასწორად დაყენების გამო. ამის შესახებ შეიძლება ელაპარაკა რუსსაც, რადგანაც სახელმწიფო დაწესებულებათა ის სუსტი მხარეები, რომლებზედაც ს. დოდაშვილი მიუთითებს, ახასიათებდა ამ მმართველობას არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ ყველგან. რომ ს. დოდაშვილი იბრძოდა არა საერთო

¹ „ინათობი“, 1955, № 5, გვ. 136.

² ს. ს. დოდაშვილი, ლოგია, გვ. XXXVI—XXXVIII

რუსეთის მმართველობის წინააღმდეგ, არამედ ამ მმართველობის ზოგიერთი მახინჯი მხარის წინააღმდეგ, ეს გარემოება საგამომძიებლო კომისიამაც შენიშნა. როდესაც საბრალმდებლო დასკვნაში წერდა, რომ ს. დოდაშვილი „სასამართლოს წინაშე... აჩვენებდა, თითქოს შეთქმულებაში მონაწილეობას იღებდა არა მთავრობის, არამედ სახელმწიფო დაწესებულებების წინააღმდეგ“¹.

ა. დოდაშვილი ამ დოკუმენტში თავის კრიტიკას ძირითადად სასამართლოების წინააღმდეგ მიმართავდა. ის აღნიშნავდა, რომ საქმის წარმოება სასამართლოებში მეტისმეტად ქიანურდება და დიდხანს გრძელდება; რომ საქმეები წყდება ფორმალურად, ქაღალდზე, და რომ გადაწყვეტილი საქმეების სისრულეში მოყვანაზე არავინ არ ფიქრობს; რომ სასამართლოში საქმის წარმოება და, მით უმეტეს, მისი ბოლომდე მიყვანა როგორც მომჩივანს, ისე მოპასუხეს მეტისმეტად ძვირი უჯდებათ; რომ სასჯელი თვითმცირეოდენ დაწესაუფლებაც კი მეტისმეტად დიდია და უღმობელი. იქვე ს. დოდაშვილი მიუთითებდა იმ გზებზეც, რომლითაც შეთქმულებოდა აღმოფხვრილიყო მმართველობის ეს მახინჯი მხარეები. სახელდობრ, მისი აზრით, თანამდებობაზე, სადაც ხალხთან ურთიერთობაა აუცილებელი, უნდა დაინიშნონ ისეთი პირები, რომლებიც ხალხს კარგად იცნობენ და რომლებსაც შეუძლიათ ჩაწვდნენ და გაიგონ ხალხის ქირ-ვარამი. მხოლოდ ამას შეიძლება მოჰყვეს ხალხის მდგომარეობის ნამდვილი და არა ფორმალური შემსუბუქება.

ამრიგად, თუ თავადაზნაურებს შეთქმულების შედეგად ბაგრატიონების ტახტის აღდგენა და ამით ძველი პრივილეგიების დაბრუნება სურდათ, ს. დოდაშვილი ხალხის კეთილდღეობისათვის იბრძოდა. ამანვე მიიყვანა იგი შეთქმულებამდე. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ს. დოდაშვილს თავადაზნაურობის ნამდვილი ზრახვები თავდაპირველად კარგად არ ჰქონდა გარკვეული. მან ისიც კი არ იცოდა, რომ მომავალ მთავრობაში, რომლის პროექტი შეთქმულებს ადრევე ჰქონდათ შემუშავებული, ის სრულებით არ იყო შეყვა-

¹ იბ. ს. დოდაშვილი, ლოკია, გვ. XIX.

ნილი. ს. დოდაშვილს დიდი ავტორიტეტი და გავლენა ჰქონდა ქართველობაში, განსაკუთრებით გლეხობაში, რაც მისი უანგარო პატრიოტიზმით და ხალხის სიყვარულით იყო გამოწვეული; ამიტომაც ჩაებლაუქნენ მას შეთქმულების მონაწილე თავადიშვილები, რომლებიც წინააღმდეგ შემთხვევაში ვერ აპატიებდნენ მას „მდაბიო“ წარმოშობას. ისინი ფიქრობდნენ, რომ ს. დოდაშვილის ავტორიტეტი გამოეყენებინათ და შემდეგ კი თავიდან ჩამოეცილებინათ. მაგრამ ხანამ შეთქმულნი ჩამოიცილებდნენ თავიდან ს. დოდაშვილს, იგი თვითონ ჩამოცილდა მათ და ზურგი აქცია.

საერთოდ, ს. დოდაშვილის დამოკიდებულება 1832 წლის შეთქმულებასთან ორ პერიოდად უნდა გაიყოს. პირველ პერიოდში ს. დოდაშვილი მართლაც მონაწილეობს შეთქმულებაში, მაგრამ, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, სხვა მიზნებით და მოსაზრებებით, ვიდრე თავადაზნაურნი. თუ ამ უკანასკნელთ პირადი ინტერესები ამოქმედდებოდა და პირადი პრივილეგიების აღდგენის მიზნით საქართველოს დამოუკიდებლობა და მონარქიის აღდგენა სურთ, ს. დოდაშვილი ხალხის კეთილდღეობის მიზნით არსებული მმართველობის სისტემაში მხოლოდ კორექტივების შეტანის მომხრეა.

მეორე ნახევარში კი ს. დოდაშვილი უკეთ ერკვევა შეთქმულ თავადაზნაურთა ზრახვებში; მისთვის აშკარა ხდება მათი მისწრაფებანი და ემიჯნება კიდევაც მათ. მაგრამ სოლომონმა არა მხოლოდ თავადაზნაურთა მიზანსწრაფვანი განჭვრიტა კარგად, მან ნათლად დაინახა შეთქმულების უნაყოფობაც და ამასთან დაკავშირებით მისთვის უფრო ცხადი გახდა ის დადებითი მნიშვნელობა, რომელიც ჰქონდა საქართველოს კავშირს რუსეთთან. ამ მხრივ, ს. დოდაშვილი, როგორც განმანათლებელი, განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სწავლა-განათლებისა და კულტურის განვითარების

იმ ფართო პერსპექტივებს, რაც რუსეთთან საქართველოს დაკავშირებამ გადაშალა.

სოლომონ დოდაშვილის შეთქმულთაგან ჩამოცილება მრავალი ფაქტით დასტურდება: ერთ-ერთ საუბარში სოლომონს უთქვამს შეთქმულების მონაწილე თავადიშვილებისათვის, რომ მისი ერთი სიტყვა საკმარისია, რომ მთელი კახეთი გაჰყვეს¹. მაგრამ, როდესაც აჯანყება მოახლოვებულა, სოლომონს თავი შორს დაუქერია და უხეშად უპასუხია: „თქვენ რა მე კახეთის მმართველი გგონივართ? მე არაფერი მსურს და არც შემიძლია გავაკეთო“². მაგრამ ს. დოდაშვილი არა მხოლოდ განზე გადგა, იგი სხვებსაც მოუწოდებდა, რომ შეთქმულებისათვის თავი დაენებებინათ. იგი მოურიდებლად ეუბნებოდა შეთქმულთ: „რაც უნდათ, ის ჰქნან, ოღონდ ამ საქმეს თავი დაანებონ“³. სოლომონის ამ ნათქვამისა და, საერთოდ, შეთქმულებისაგან მისი ჩამოშორების შესახებ ცნობამ მიაღწია იასე ფალავანდიშვილის ყურამდე, იმ იასესი, რომელმაც რამდენიმე ხნის შემდეგ შეთქმულება გასცა. სოლომონის განდგომით აღშფოთებული იასე სიკვდილითაც კი დამუქრებია მას. განსაკუთრებით იგი აღუშფოთებია სოლომონის უარს კახეთის გლეხობის აჯანყებაში მონაწილეობაზე. ს. დოდაშვილს შეთქმულნი რომ მოკვლით დამუქრენ ფაქტია და ეს კარგად ადასტურებს იმას, რომ ფაქტი იყო სოლომონ დოდაშვილის განდგომა.

მაგრამ შეთქმულებისაგან ს. დოდაშვილის ჩამოცილება სხვა ფაქტებითაც დასტურდება. სოლომონ დოდაშვილი სამამოშიებლო კომისიას აძლევს ჩვენებას: „.....მე მას შემდეგ,

¹ საქ. საზ. ც. ს. ა. ფ. 1457, რე. VI, გვ. 983.

² იქვე, გვ. 985.

³ იქვე, გვ. 983.

ე. ი. ნოემბრის პირველი რიცხვებიდან, როდესაც ისა¹ და თავადი ელიზბარ ერისთავი, თავად ჩოლოყაშვილთან ამბობდნენ, რომ აუცილებლად გავმგზავრებულიყავ კახეთში და მე უარი უთხარი, მასთან აღარ მივლია ამ შეთქმულების მოსპობამდე და არც ერთი მათგანი ჩემთან არ მოსულა. იმ დღიდან არ მიმიღია მონაწილეობა არც ერთ ღონისძიებაში და ჩემი თანდასწრებით მათ მიერ არც ერთი განკარგულება არ ყოფილა გაცემული².

უფრო მეტიც შეიძლება ითქვას: სოლომონი წინააღმდეგი იყო საქართველოს რუსეთისაგან ჩამოცილებისა. ერთ-ერთ ჩვენებაში, სადაც იგი გადმოსცემს მღვდელ ეფრემ ალექსიშვილთან თავისი საუბრის შინაარსს ამბობს: „ჩვენ ვსტეკით... რომ საქართველოს რუსების გარეშე არსებობა არ შეეძლო. აი, ჩვენი საუბრის დეტალები“³. ანალოგიური აზრი აქვს გამოთქმული მას თავის სხვა ჩვენებებშიაც⁴.

მართალია, მოტანილი საბუთები წარმოადგენენ პატიმრობაში მყოფის აღიარებებს, მაგრამ მათს გულწრფელობაში და სიმართლეში ეჭვის შეტანა, ვფიქრობთ, რომ არ შეიძლება. თვით ს. დოდაშვილი ამბობდა საგამომჩიებლო კომისიის წინაშე: „ჩემს ყველა ჩვენებაში დაცულია ჭეშმარიტება, ეს იცის ღმერთმა“⁵. მეორე მხრივ, ადამიანი, რომელიც თავს უდავოდ დიდ საფრთხეში აგდებდა ისეთი ჩვენებით, როგორიც იყო О притеснениях слышанных мною от грузин, არ იკადრებდა თავის გადარჩენის მიზნით სიცრუე ეთქვა.

ამრიგად, უდავოდ უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტი, რომ დაპატიმრებამდე და შეთქმულების აღმოჩენამდე ბევრად ადრე ს. დოდაშვილი ფაქტიურად უკვე აღარ იყო შეთქმულებთან, არ მონაწილეობდა მათს ღონისძიებებში, სეკპტიკურად

¹ ივთლისხმება იასე ფალავანდიშვილი, თ. კ.

² საქ. სახ. ც. ს. ა. ფ. 1457, რვ. VI, გვ. 517.

³ იქვე.

⁴ ფ. 1457, რვ. V, გვ. 812.

⁵ იქვე.

უყურებდა შეთქმულებას და სხვა შეთქმულთაც ურჩევდ-
ხელი აეღოთ ამ უაზრო წამოწყებაზე.

მიუხედავად ამისა, საგამომჟებლრ კომისიამ მას სას-
ჯელი არ შეუმსუბუქა. პირიქით, იგი შეთქმულთაგან ყველა-
ზე მეტად დაისაჯა. თავდაზნაურთ, რომლებიც შეთქმულე-
ბის ორგანიზატორნი იყვნენ და შეთქმულების მომხრედ დარ-
ჩნენ ბოლომდე, თავის ფართო ნაცნობ-ნათესავებისა და კავ-
შირების წყალობით, მსუბუქი სასჯელები მიიღეს; ზოგი მათ-
განი კი პატიმრობასა და ყოველგვარ სასჯელსაც კი გადაურ-
ჩა. ს. დოდაშვილი დაპატიმრეს 1833 წლის მარტში. პატიმ-
რობაში მან თითქმის წელიწადნახევარი დაჰყო. ჯერ ჩამო-
ხრჩობა მიუსაჯეს, შემდეგ კი 1834 წლის 20 აპრილს ჩამოხ-
რჩობა სამუდამო გადასახლებით შეუცვალეს.

1834 წლის 2 ივნისს იგი გადაასახლეს ვიატკაში
(ახლანდელი ქ. კიროვი), სადაც ჩავიდა იმავე წლის 4 ივ-
ლისს. იგი თავდაპირველად მუშაობდა გუბერნიის სამმართ-
ველოში გადამწერად; შემდეგ კი სათემო გადასახადების სა-
გუბერნიო კომიტეტში მაგიდის უფროსად. ამავე კანცელა-
რიაში მუშაობდა შეთქმულების მეორე მონაწილე იოსებ მა-
მაიაშვილი, რომელიც გადმოსახლებული იყო აქ 1834 წლის
თებერვლიდან. მამაიაშვილს ეღირსა კიდევ საქართველოში
დაბრუნება, ს. დოდაშვილს კი არა. ვიატკაშივე გადმოსახლე-
ბული იყო აგრეთვე ალექსანდრე გერცენი. საფიქრებელია,
რომ ა. გერცენსა და ს. დოდაშვილს ახლო ურთიერთობა უნდა
ჰქონოდათ ერთმანეთში. ს. დოდაშვილი გერცენს სიკვდილის
წინ უნახავს კიდევ, როგორც უკვე აღნიშნული იყო.

ვიატკის კანცელარია, ა. გერცენის გამოთქმით, საპყრო-
ბილეზე უარესი იყო. აქ არავითარი პირობები არ იყო ად-
მიანის სულიერი ამაღლებისა და გონებრივი განვითარები-
სათვის, რაც კარგად აქვს აღწერილი ა. გერცენს თავის ნა-
წარმოებში «Мысль и душа». გერცენის სიტყვით, ვიატ-
კის გუბერნატორის კანცელარიაში თავმოყრილი იყვნენ
მეჭრთამე, ქურდი, თვალთმაქცი და გაიძვერა მოხელეები¹.

¹ მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1944,
ნაკვ. II, გვ. 31.

მდგომარეობას ამძიმებდა ისიც, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა გადმოსახლებულთ არ ეკარებოდა, არც ეხმარებოდა, ეშინოდა პირადი რეპუტაციისა. ამ შავზნელ ვითარებაში შუქი მხოლოდ გადმოსახლებულთა გულთბილ დამოკიდებულებასა და ურთიერთობას შეჰქონდა.

პატიმრობამ და გადასახლებამ საბოლოოდ შეარყია ს. დოდაშვილის ჯანმრთელობა; ტუბერკულოზი, რომელიც მას ადრევე ჰქონდა, ვიატკის მკაცრმა ჰავამ უფრო გააძლიერა და დააჩქარა სიკვდილი. მისთვის ცხოვრება ვიატკის პირობებში თანდათან უფრო აუტანელი ხდებოდა; ამიტომ იგი არაერთხელ თხოვდა მთავრობას, რომ გადაეყვანათ რომელიმე თბილ გუბერნიაში, მაგრამ თხოვნაზე განუწყვეტლივ უარს იღებდა.

მისმა თხოვნამ თბილ გუბერნიაში გადაყვანის შესახებ მიაღწია მიზანს მხოლოდ 1836 წლის 19 სექტემბერს, როდესაც იგი უკვე ერთი თვის გარდაცვლილი იყო. მეფის „წყალობამ“ დაიგვიანა და შეიძლება სულაც იმიტომ მოვიდა, რომ აღარ იყო საჭირო.

*
* *

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასადგენად უპირველესად ყოვლისა „ლოგიკას“ უნდა მივმართოთ, თუმცა „ლოგიკა“ სრულიად ახალგაზრდა (22 წლის) ს. დოდაშვილმა დაწერა, მაგრამ „ლოგიკის“ მიხედვით მისი ავტორი სსკკ-მოდ დასრულებულ, მომწიფებულ და ღრმა მთაზროვნედ წარმოგვიდგება. „ლოგიკა“ სოლ. დოდაშვილის მიერ განზრახული ფილოსოფიის სრული კურსის ნაწილს წარმოადგენდა. მაგრამ მან ამ კურსის დაწერა ვერ მოასწრო. „ლოგიკის“ შესავალში, რომელსაც იგი „ფილოსოფიის ზოგად შესავალს“ უწოდებს, შემონახულია მის მიერ დასამუშავებლად განზრახული ფილოსოფიის სრული კურსის გეგმა¹.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ს. დოდაშვილმა ამ გეგმის მხოლოდ ნაწილის დაწერა მოასწრო. სახელდობრ, „ლოგიკის“

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, 1949, გვ. 12.

გარდა, მან დაწერა „რიტორიკა“, რომელიც მისი გეგმის მეორე ნაწილში, კერძოდ ესთეტიკაში, უნდა შესულიყო. დაწერა აგრეთვე „ფილოსოფიურ სისტემათა ისტორია“, რომელსაც იგი სხვაგან უწოდებდა „ფილოსოფიისა ძალნი საზღვრობითა და განყოფილებითა მისითა“. მასვე ეკუთვნის „სხტა და სხტანი ზნეობითნი ნაწყვეტობანი“, რომელიც უნდა წარმოადგენდეს ს. დოდაშვილის „ზნეობის ფილოსოფიას“, თავის გეგმაში რომ ახსენებს.

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის გაგებაში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობდა და არსებობს.

კერძოდ, არქიმანდრიტი გაბრიელი (იგივე ვოსკრესენსკი) მას იდეალისტად, შადის მიმდევრად აცხადებდა¹; კოლუზოვსკი — კანტის მიმდევრად², დაახლოებით ანალოგიურ თვალსაზრისს გამოთქვამდნენ რადლოვი³ და ბროკჰაუზ-ეფრონი⁴. ხშირად, ს. დოდაშვილს აცხადებდნენ ჰეგელის მიმდევრად⁵ და ქართველების ფიხტედ⁶.

უკანასკნელ ხანებში მნიშვნელოვანი ნაბიჯები იქნა გადადგმული, მაგრამ ამ მხრივ აზრთა სხვაობას ბოლო მაინც არ მოღებია⁷.

¹ История философии Архимандрита Гавриила, т. IV, Казань, 1840, გვ. 140.

² Ибервер-Гейнце, История новой философии, СПб, 1850, გვ. 590.

³ Э. Радлов, Философский словарь, გვ. 186.

⁴ Брокгауз-Ефрон, Энциклопедический словарь, т. XX, СПб, 1893, გვ. 853.

⁵ ზ. კიკინაძე, სოლომონ დოდაშვილი, გვ. 23.

⁶ ი. ხატიაშვილი, ს. დოდაშვილი, გაზ. „საქართველო“, 1896, № 204.

⁷ კერძოდ, გრ. კალანდარიშვილი მას დუალისტად აცხადებს. გრ. კალანდარიშვილი, სოლომონ დოდაშვილის ლოგიკის შესახებ, „მნათობი“, № 7, 1944.

დოც. ა. ქუთელიას აზრით კი, დოდაშვილის „ლოგიკა“ კანტის ლოგიკისაგან პრინციპულად განსხვავებულია (ა. ქუთელია, გამოჩენილი ქართველი ფილოსოფოსი, გაზ. „კომუნისტი“, № 199, 1944, აგრეთვე იხ. ს. დოდაშვილის ლოგიკა, 1949, აღ. ქუთელიას წინასიტყვაობა).

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობაზე საკმაოდ ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს „ლოგიკა“, აგრეთვე ჩვენამდე ხელნაწერის სახით მოღწეული „ლოგიკის მეთოდოლოგია“, „რიტორიკა“ და წერილები. „ლოგიკა“, მართალია, ძირითადად ლოგიკის საკითხების გაშუქებას ემსახურება, მაგრამ ამავე დროს დიდ მასალას იძლევა ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასადგენად. „ლოგიკაში“ ერთგვარი ჭიდილია მატერიალისტურსა და იდეალისტური აზროვნების ნაკადს შორის. მიუხედავად იმისა, რომ „ლოგიკაში“ მოჩანს მაშინ გაბატონებული იდეალისტური სისტემების, კერძოდ, კანტის ფილოსოფიის გავლენის კვალი, ს. დოდაშვილმა მაინც შეძლო ეპოვა დამოუკიდებელი გზა, რომელმაც იგი მატერიალიზმამდე მიიყვანა. „ლოგიკის“ შემდეგ ს. დოდაშვილის აზროვნება აშკარად მატერიალიზმის მიმართულებით განიცდის ევოლუციას და „რიტორიკასა“ და „ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ მტკიცედ დგება მატერიალიზმის პოზიციებზე.

„ლოგიკის“ შესავალში, რომელსაც იგი „ფილოსოფიის ზოგად შესავალს“ უწოდებს, ს. დოდაშვილი ცდილობს დაადგინოს ფილოსოფიის შესწავლის ობიექტი, რომელიც სხვა მეცნიერებებისაგან განსხვავებული იქნება¹. და ასეთ ობიექტად აცხადებს ადამიანის შინაგან სამყაროს, ანუ „სამყაროს ჩვენში“, რომელსაც იგი განსაზღვრავს, როგორც ჩვენი აზრების, ცოდნათა და საქციელთა საკმაო მიზეზების გაგებას“. ამრიგად, განყენება და განაზრება, შეცნობა და გაგება თვით ჩვენი თავისა, დაკ-

დოც. ა. ფრანგიშვილი ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობას ახასიათებს, როგორც არათანამიმდევრულ მატერიალისტურ მსოფლმხედველობას, რომელიც „პრინციპულ საკითხებში კანტის იდეალისტური მოძღვრების საწინააღმდეგო შეხედულებებს“ შეიცავს. იხ. ა. ფრანგიშვილი, ს. დოდაშვილი და ფსიქოლოგიური ცოდნის განვითარება საქართველოში, ჟურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1955, № 6, გვ. 24—32.

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 10.

მაცოფილება თავისი თავისა ასეთი თვითშემეცნებით — აი, ფილოსოფიური გამოკვლევის სამი საგანი“¹.

შემოხაზა რა ფილოსოფიის შესასწავლი ობიექტი — და-
მიანი „მე“-თი, ს. დოდაშვილი გადადის ლოგიკის შესასწავ-
ლი ობიექტის დადგენაზე. ლოგიკის ობიექტად იგი აცხადებს
„საერთოდ აზროვნების წესებს“, „გონების, ანუ მისი აზრო-
ვნების საყოველთაო და უცვლელ კანონებს“². ამრიგად, ფი-
ლოსოფიის კვლევის ობიექტი ყოფილა ადამიანი, მისი ში-
ნაგანი სამყარო საერთოდ, მაშინ, როდესაც ლოგიკის ობიექ-
ტად რჩება „აზროვნების კანონები“.

მაგრამ უაღრესად მნიშვნელოვანია ის, რომ ს. დოდა-
შვილმა „მე“ და მისი შინაგანი სამყარო არ მოწყვიტა მატე-
რიალურ სამყაროს და მასთან მჭიდროდ დააკავშირა. ს. დო-
დაშვილი წერს: „გრძნობის საგანია ნივთიერი სამყარო; გო-
ნების საგანი კი — იდეალური, უხილავი, სულიერი“³. ამ-
რიგად, ს. დოდაშვილისათვის ნივთიერი სამყარო, ობიექტუ-
რად არსებული სამყარო არის შეგრძნებათა ობიექტი და,
მაშასადამე, ფილოსოფიის ობიექტიც. ამას ადასტურებს ის
გარემოებაც, რომ ს. დოდაშვილისათვის ცოდნა არაა სუბი-
ექტის გონებიდან ამოღებული, არამედ გარესამყაროს შე-
ცნობის შედეგი. ეს ნათლად ჩანს ბეკონის შესახებ მის მი-
ერ გამოთქმული აზრიდან: „ბეკონმა სილოგიზმების აღგი-
ლას წამოაყენა ინდუქცია და გვიჩვენა, რომ ის ცრურწმე-
ნანი, რომლებსაც იგი გონების კერპებს უწოდებს, შეიცავენ
უმნიშვნელოვანეს დაბრკოლებებს ცოდნისათვის... შუა
საუკუნეების შემდეგ მან პირველმა გვიჩვენა, რომ ადამი-
ანის ყოველი ცოდნა მდგომარეობს ჩვენი გარემოც-
ველი საგნების გამოკვლევაში“⁴ (ხაზი ჩემია. თ. კ.).

ს. დოდაშვილი რომ ფილოსოფიის და მეცნიერების
შესწავლის საგნად „მე“-ს გარდა გარესამყაროსაც თვლიდა,

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 11.

² იქვე, გვ. 15.

³ იქვე, გვ. 27.

⁴ იქვე, გვ. 23.

ამას ადასტურებს კიდევ ერთი ადგილი „ლოგიკიდან“, სადაც ვკითხულობთ: „გარეგან სამყაროშიც, (ხაზი ჩემია. თ. კ.) ასევე ეტოვებთ რა ყურადღების გარეშე შემთხვევით ნიშნებს, ვამჩნევთ საგანთა არსებითს, მუდმივ თვისებებს, რომელთა მეოხებით ყოველ საგანს წარმოვიდგენთ მუდამ თავისი თავის ტოლად, მუდამ ერთ და იმავე საგნად; აზროვნების თვით თავდაპირველ მოქმედებაშიც კი ნათლად შევიცნობთ, რომ მე არის მე და არა — მე არის არა-მე“¹.

ს. დოდაშვილი ფილოსოფიას განსაზღვრავს როგორც „მეცნიერებას მთელი ჩვენი მოქმედების უკანასკნელი საფუძვლების შესახებ“², ანალოგიური აზრი აქვს გამოთქმული მეორეგანაც, სადაც ს. დოდაშვილი ამბობს, რომ ფილოსოფიამ უნდა ეძიოს „ჩვენი შემეცნებისა და მოქმედების ისეთი მიზეზები, რომელთაც შეუძლიათ, მეტად თუ ნაკლებად დააკმაყოფილონ ადამიანის გონება“³. ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „მიზეზებში“ და „საფუძვლებში“ ს. დოდაშვილი გარესამყაროს მოვლენებს გულისხმობს, იმ მოვლენებს, რომლებიც „მე“-ს გარეთ მდებარეობენ. ამ თვალსაზრისს ადასტურებს ისიც, რომ სოლ. დოდაშვილი ფილოსოფიის შესასწავლ ობიექტად აცხადებს არა მარტო შემეცნებას, არამედ „შესამეცნებლის“ კანონებსაც და ფილოსოფიის დარგად ლოგიკისა და ფსიქოლოგიის გვერდით, მეტაფიზიკასაც ასახელებს. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ მეტაფიზიკა ამ შემთხვევაში ნიშნავს მოძღვრებას „შესამეცნებელსა და მის კანონებზე“, მაშინ გასაგები იქნება, რომ ს. დოდაშვილმა „მე“-ს გვერდით გარესამყაროც დააყენა. ყოველივე ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ს. დოდაშვილს არ აკმაყოფილებს ფორმალური ლოგი-

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 31.

² იქვე, გვ. 11.

³ იქვე, გვ. 12.

კის ვიწრო ფარგლები და ცდილობს ეს ფარგლები სინამდვილემდე მიიტანოს. უფრო სწორად, სინამდვილის მდიდარი შინაარსი შეიტანოს ლოგიკაში და შეავსოს მისი მრავალფეროვნებით.

საინტერესოა და ყურადღების ღირსია ის, რომ ს. დოდაშვილისათვის ფილოსოფიის, ისევე როგორც ლოგიკის შესასწავლი ობიექტი გამოირიცხავს ყოველგვარ ზებუნებრივ ძალებს, ეს ობიექტი არის მხოლოდ ადამიანი, მისი მოქმედების უქანასკნელი საფუძვლები და მისი აზროვნების კანონები.

ამ აზრს ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ ს. დოდაშვილმა გადაჭრით გაილაშქრა ლოგიკის შესასწავლ ობიექტად იმ საგნების გამოცხადების წინააღმდეგ, რომლებიც „ცდას გარეშე მდებარეობენ“; თუ რატომ ილაშქრებს იგი „ცდის არეს გარეშე მდებარე საგნების“ ფილოსოფიის შესასწავლ ობიექტად გამოცხადების წინააღმდეგ, ამაზე თვით იძლევა პასუხს: „ეს ნიშნავს, — წერს იგი, — ერთმანეთში აურიო საგნები, სრულიად განსხვავებულნი და დაპირისპირებულნიც კი, საბაზი მისცე დუალიზმს, სკეპტიციზმსა და სხვა მცდარ სისტემებს“¹. „ცდაში“ კი ს. დოდაშვილი შეგრძნებებს უნდა გულისხმობდეს. ამას ადასტურებს ს. დოდაშვილის მიერ „ლოგიკაში“ გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ „არაფერია გ რ ძ ნ ბ ა შ ი ისეთი, რაც ნ ი ვ-თ ი ე რ ბ უ ნ ე ბ ა შ ი არ იყოს. ცდა ცხადად ამტკიცებს ამ ქეშმარიტებას“² (ხაზი ჩემია. თ. კ.).

ს. დოდაშვილმა არა მხოლოდ ადამიანის „მე“ დააკავშირა გარესამყაროსთან, არამედ ფილოსოფია და ლოგიკა დაუკავშირა ცალკეულ მეცნიერებას. ცალკეულ მეცნიერებას, ამტკიცებს ს. დოდაშვილი, აქვს კონკრეტული შესასწავლი ობიექტი, ანუ როგორც თვითონ გამოთქვამს, აქვს

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 16.

² იქვე, გვ. 27.

„მისთვის დამახასიათებელ ცნებათა... თავისებური ოჯახი“¹, მაშინ როდესაც ლოგიკა „მოსამზადებელი მეცნიერებაა ყველა დანარჩენი მეცნიერებისათვის“². ეს ნიშნავს იმას, რომ ლოგიკამ ყველა სხვა მეცნიერება „ერთ სისტემაში უნდა მოიყვანოს, მათი საერთო მიმართებებისა და თვისებების მიხედვით. ამასთან ერთად იგი გვიჩვენებს, თუ როგორი ურთიერთდახმარების გაწევა შეუძლია ერთ მეცნიერებას მეორისადმი და გვეხმარება უკვე მზა საწყისებიდან შედეგათა სწორ გამოყვანაში“³.

ყოველივე ეს თუ ფილოსოფიისა და ლოგიკის მატერიალისტური გაგება არაა, ყოველ შემთხვევაში, ძალიან ახლოს დგას ამ გაგებასთან. ჩვენ მიერ მოყვანილ ციტატაში საგულისხმოა ის, რომ ს. დოდაშვილი გაემიჯნა დუალიზმს, სკეპტიციზმს და სხვა მცდარ სისტემებს, რითაც სურდა ხაზი გაესვა, რომ თვითონ მატერიალიზმის პოზიციაზე იდგა.

საინტერესოა, თუ როგორ ესმოდა ს. დოდაშვილს გარესამყარო. მისთვის გარესამყარო არაა ერთმანეთისაგან მოწყვეტილი და დაცილებული მოვლენების შემთხვევითი გროვა, არამედ „ურთიერთობათა სისტემა... რომელშიაც ყველაფერი გადაბმულია მიზეზთა და შედეგთა, საშუალებათა და მიზანთა განუყრელი კავშირით“⁴. გარესამყაროს მოვლენები, მისი აზრით, ექვემდებარებიან გარკვეულ კანონებს, „უცვლელ წესებს“, „მარადიულ კანონებს“, ამიტომაც, „სამყაროს კანონების უცოდინარობა ჭერ კიდევ არ იძლევა უფლებას უარეყოთ მათი არსებობა“⁵.

ამრიგად, სამყარო ჩვენგან დამოუკიდებელია, ამ სამყაროს მოვლენები ერთმანეთთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებული. ეს კავშირი ზორციელდება და ვლინდება გარკვეულ

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 72.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 14.

⁵ იქვე.

წესებსა და კანონებში, რომლებიც აგრეთვე ჩვენგან დამოუკიდებელნი არიან და თუ ჩვენ ზოგჯერ ვერ ვამჩნევთ მათ, ეს არ გვაძლევს უფლებას მათი ობიექტური არსებობა უარყოთ.

„ლოგიკაში“ ს. დოდაშვილი შეეხო შეშეცნების თეორიის საკითხებსაც. კერძოდ, მან დასვა კითხვა იმის შესახებ, თუ რა გზით შევიცნობთ სინამდვილეს, სინამდვილის კანონებს და ამ კითხვაზე პასუხობს: „ჩვენ შევიცნობთ ამ კანონებს ასახვის გზით, — სრულიად ისე, როგორც ჩვენ მხოლოდ თვალების საშუალებით შეგვიძლია დავინახოთ საგნები და თვით თვალბსაც სხვანაირად ვერ ვხედავთ სარკეში, თუ არა მათივე საშუალებით... ასახვის მეოხებით, შინაგანი სამყაროს მოვლენებისადმი ყურადღების მეოხებით გონება თითქმის სარკე ხდება, რომელშიც იგი თვით თავის თავს ქვრეტს, და თავისი თავის ასეთი ქვრეტის საშუალებით გამოჰყავს თავისი მოქმედების კანონები“¹.

„ლოგიკის“ სხვა ადგილას ს. დოდაშვილი წერს: „ცნება გამოხატავს ნივთებს ისე, როგორც ისინი გრძნობებს წარმოესახება“².

არა მხოლოდ ცნება, ს. დოდაშვილის მიხედვით, მსჯელობაც ობიექტური სამყაროს ასახვის შედეგია. „როცა ყველა ამგვარ მსჯელობას ცალკე განვიხილავთ, ვნახულობთ, რომ ყველა მათ ცოტა ძალა აქვთ, თუ მათთან შეერთებული არაა სხვა მრავალი მსჯელობა, აღებული ან გონებიდან და საგანთა არსიდან, ანდა ნივთებს შორის არსებული მიმართებებიდან“³ (ხაზი ჩემია. თ. კ.), და იქვე განაგრძობს: „ძალიან ხშირად უმცირესი სხვაობა ნივთებში, თუ მათ მიმართებაში, წარმოშობს სრულიად საწინააღმდეგო შედეგებს იმ შედეგებთან შედარებით, რომლებიც ანალოგიით იყო გამოყვანილი“⁴.

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 16.

² იქვე, გვ. 46.

³ იქვე, გვ. 69.

⁴ იქვე.

ს. დოდაშვილს მხოლოდ ცდა და შეგრძნება არ მიაჩნია საკმარისად გარეშე და შინაგანი მოვლენების შესაცნობად; ამავე დროს იგი ემიჯნება და თავს ესხმის სენსუალიზმს. და თითქოს გრძნობს რა ასეთი ბრალდების შესაძლებლობა-სა და მოსალოდნელობას, წინასწარ თავს იზღვევს მისგან. იგი წერს: „ასეთი მხოლოდ ცდით შემოსაზღვრული ლოგიკა... ისევე უაზრო იქნებოდა, როგორც მარტო ცდაზე დამყარებული ზნეობის ფილოსოფია“. აქედან შეიძლება მეორე დასკვნის გაკეთებაც, სახელდობრ იმისა, რომ ს. დოდაშვილის აზრით, მხოლოდ ცდა და შეგრძნება არაა საკმარისი შემეცნების პროცესში და რომ შემეცნების ცდისეულ საფეხურს უნდა დაემატოს ლოგიკურ განზოგადებათა საფეხურიც.

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად მნიშვნელოვანია თავი, რომელსაც ეწოდება „ლოგიკის მოკლე ისტორია“. აქ ჩვენთვის საინტერესოა, თუ როგორ დამოკიდებულებას იჩენს ს. დოდაშვილი სხვადასხვა მსოფლმხედველობის მქონე მოაზროვნეების მიმართ; იგი განსაკუთრებული პატივისცემით იხსენიებს არისტოტელეს, როგორც ლოგიკის ფუძემდებელს. ს. დოდაშვილი წერს, რომ მან „პირველმა განსაზღვრა მისი (გულისხმობს ლოგიკას. თ. კ.) არე და დაალაგა იგი მეცნიერული სახით“¹. მაგრამ ეს კიდევ არაფერი; უფრო საინტერესოა თუ როგორ აფასებს ს. დოდაშვილი არისტოტელეს ლოგიკის კატეგორიებს. ამ შემთხვევაში მას მოსწონს ის, რომ „თუმცა არისტოტელე კატეგორიებს მხოლოდ პირდაპირ ლოგიკურად განიხილავს, მაგრამ მათ უფრო მეტი ღირებულება აქვთ მის სისტემაში: ისინი თვით საგნებთან უახლოეს მიმართებაშია წარმოდგენილი, ასე რომ ეს არა მარტო გონების საყოველთაო ცნებებია, არამედ ამასთანავე საგანთა თვისებებიცაა, — არა მარტოდენ ლოგიკური შიშველი, ფორმალური ცნებებია,

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 20.

არამედ საერთოდ საგნობრივიც¹. ეს მხოლოდ კატეგორიების არისტოტელესეული გაგების შეფასება კი არაა, არამედ ამავე დროს თვითონ ს. დოდაშვილის დამოკიდებულებაცაა ლოგიკისა და ლოგიკური კატეგორიებისადმი, რაც მისთვის არაა შინაარსისაგან დაცლილი, ობიექტურ სინამდვილეს მოწყვეტილი, აბსტრაქტული და უშინაარსო, არამედ სინამდვილესთან მჭიდროდ დაკავშირებული.

ჯერ კიდევ შესავალში ს. დოდაშვილმა მატერიალიზმისადმი სიმპათიები იმით გამოამჟღავნა, რომ სოლიდარობა გამოუცხადა ბეკონს, მოიწონა ბეკონის ბრძოლა იმ ცრურწმენათა წინააღმდეგ, რომელსაც იგი „ადამიანის გონების კერპებს უწოდებდა“².

ამ თავში კი მან მოიწონა შემეცნების ბეკონისეული გზა, „ყველაზე ბუნებრივი გზა — კერძოდან საყოველთაოსა-კენ“³, ანუ ბეკონისეული ინდუქცია. ამიტომ მან ხოტბა შეასხა არისტოტელესეული შემეცნების გზასაც, რომელსაც მან „განყენების გზა“ მეარქვა და რომელიც გულისხმობს ანალოგიურ ლოგიკურ განზოგადებას „კერძოდან ზოგადისაკენ“. განსაკუთრებით იწონებდა ს. დოდაშვილი იმას, რომ ბეკონისათვის „ადამიანის ყოველი ცოდნა მდგომარეობს ჩვენი გარემომცველი საგნების გამოკვლევაში“⁴.

აქვე ს. დოდაშვილი ილაშქრებს საშუალო საუკუნეების სქოლასტიკური აზროვნების წინააღმდეგ. კერძოდ, საშუალო საუკუნეების ფილოსოფიაში მას არ მოსწონს, რომ იგი ემსახურება ღვთისმეტყველებას. ამიტომ საშუალო საუკუნეების ფილოსოფია მას წარმოუდგება, როგორც „მამინდელი ღვთისმეტყველებისათვის გამოყენებული დიალექტიკა“⁵.

¹ ს. დოდაშვილი, ლოკიკა, გვ. 21.

² იქვე, გვ. 9.

³ იქვე, გვ. 21.

⁴ იქვე, გვ. 23.

⁵ იქვე.

ს. დოდაშვილის აზრით, საშუალო საუკუნეების ფილოსოფიას „ემჩნევა ს ქოლასტიციზმის ყველაზე მომწიფებული ნიშნები...“¹. მეორეგან, საშუალო საუკუნეების ფილოსოფია ასეა დახასიათებული: „გონების მისწრაფება იმისაკენ, რომ შეიცნოს თავისთავადი და შეუთანხმოს გონების ჭეშმარიტებანი ქრისტიანული ღვთისმეტყველების ჭეშმარიტებებს დიალექტიკურ გამახულობათა საფუძველზე — აი შუასაუკუნეების ფილოსოფიის დედაარსი“².

ყოველივე ზემოთქმული ს. დოდაშვილს ჩვენ წარმოგვიდგენს მატერიალისტური მსოფლმხედველობის მატარებელ ფილოსოფოსად.

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობაში შეიძლება შევნიშნოთ დიალექტიკის მომენტებიც. ამ მხრივ საინტერესოა, თუ როგორ ესმის ს. დოდაშვილს გრძნობისა და გონების როლი შემეცნების პროცესში.

შეგრძნების საგნად ს. დოდაშვილი მოვლენებს აცხადებს. გრძნობა პასიურია შემეცნების პროცესში; იგი მხოლოდ რეცეპტორული, მიმღები უნარია. მას არ ძალუძს შემოქმედება მოახდინოს იმ მასალებზე, რომელსაც გარედან მიიღებს. გონება, პირიქით, აქტიური, „მოქმედი“ ძალაა. იგი თავის ბეჭედს ასვამს შთაბეჭდილებათა სიმრავლესა და, საერთოდ, მთელ იმ მასალას, რომელსაც გარედან იღებს. ამავე დროს თუ გრძნობები მიმართულნი არიან „ნივთიერი სამყაროსაკენ“, გონება — „იდეალური; უხილავი; სულიერი“, სამყაროსაკენ. ეს „იდეალური“ და „უხილავი“ ს. დოდაშვილს არ მიაჩნია რაღაც მიღმურ, იმქვეყნიურ სამყაროდ. იდეალური — ეს ის შედეგია, ის ზოგადია, რომელსაც გონება მიიღებს გრძნობადი მასალების გადამუშავების გზით. გონება ამ დროს ტოვებს მხოლოდ იმას, რაც საერთოა შეგრძნებებში და ამ გზით „თანდათანობით ადის მაღლა

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 19.

² იქვე, გვ. 22—23.

და მაღლა კერძოდან საყოველთაოზე, მრავალგვარობიდან ერთიანობაზე. ეს მოქმედება არის აზროვნება, ხოლო უნარი ამისა—განსჯა¹. ამ გამაერთიანებელი მოქმედების შედეგად წარმოიშვებიან ცნებები, მსჯელობები და დასკვნები.

ს. დოდაშვილის აზრით, შეუძლებელია ამ ორი მხარის გათიშვა, განცალკევება. რადგანაც გრძნობადი მასალის დაუსრულებელ მრავალფეროვნებას ესაჭიროება გაერთიანება და გონების გამაერთიანებელ უნარს კი — მასალა ამ გამაერთიანებელი მოქმედებისათვის. მაგრამ გრძნობა და გონება ერთმანეთს ვერ დაუკავშირდებოდა, რომ არ ყოფილიყო შუამავალი ძალა, შემეცნების მესამე კომპონენტი—განსჯის სახით. განსჯას, როგორც გარდამავალ საფეხურს შეგრძნებიდან აზროვნებისაკენ, ახასიათებს, როგორც ერთის, ისევე მეორის თვისებები. მასში მოცემულია როგორც „ვნებიანობა“, რომელიც გრძნობად მასალას სჩვევია: ისევე „დამოუკიდებელი მოქმედებაც, რომელიც გონებრივ მხარეს ეკუთვნის“². „გრძნობის აუცილებელი მოთხოვნილებაა შეგრძნებათა მრავალგვარობა; გონების უმაღლესი კანონია ერთიანობა — იდეა; განსჯის უცვალელებელი წესია ერთიც და მეორეც, ერთად აღებული: ერთიანობა მრავალგვარობაში — ცნება“³.

დიალექტიკური აზროვნების მომენტს „ლოგიკაში“ წარმოადგენს აგრეთვე აზროვნების ფორმებისა და კანონების ტრიალდული პრინციპით განხილვა. ს. დოდაშვილი შემეცნების პროცესში ტრიალდულობას ამჩნევს და ასხევეებს: შემეცნებელ სუბიექტს, ობიექტსა და მათ კავშირს: პირველი არის დებულება (thesis), რომელსაც განსაზღვრავს, როგორც „იმ არსების მყოფობას, რომელიც იცნობს თავის თავს“, ესე იგი შემეცნებელი სუბიექტია; მეორე მხარეა

¹ ს. დოდაშვილი, ლოკიკა, გვ. 23.

² იქვე, გვ. 27.

³ იქვე, გვ. 28.

დაპირისპირება (antithesis), რაც განსაზღვრულია, როგორც „შეცნობადი საგნის მყოფობა“, ანუ ობიექტის არსებობა და მესამეა შეუღლება, პირველისა და მეორის შეერთება (synthesis)¹. შემეცნებაში მონაწილეობს სამივე ეს წევრი. ამრიგად, შემეცნების პროცესში ხორციელდება სუბიექტისა და ობიექტის, „მე“-სა და „არა — მე“-ს, ადამიანისა და გარე სამყაროს კავშირი.

ასეთივე ტრიალული მეთოდით განიხილავს ს. დოდაშვილი აზროვნების კანონებსაც. წინააღმდეგობის კანონს იგი თვლის „ღებულებად“, მესამის გამორიცხვის კანონს — „დაპირისპირებად“ და საკმაო საფუძვლიანობის კანონს — „შეერთებად“. გარდა ამისა, მას სამივე ეს კანონი იგივეობის კანონზე დაჰყავს, რომელსაც „იგივეობის ლოგიკურ პრინციპს“ უწოდებს (principium unitatis). შემდეგ კი ცდილობს, რომ იგივეობის კანონიც ტრიალულობის საფუძველზე განიხილოს. ს. დოდაშვილი ასე მსჯელობს: რადგანაც ყოველ საგანში თავსდება ამ საგნისათვის დამახასიათებელი ნიშნების ერთობლიობა (იგივეობის კანონი), ამიტომ ამ საგანს არ შეიძლება ახასიათებდეს წინააღმდეგობრივი ნიშნები (წინააღმდეგობის კანონი). საგანში მოცემული ნიშნების თანხმობადობას კი ესაჭიროება საკმაო საფუძვლი (საკმაო საფუძვლიანობის კანონი). წინააღმდეგობის კანონის დაშვებიდან კი გამომდინარეობს მესამის გამორიცხვის პრინციპის დაშვების აუცილებლობა და სხვა. ამ გზით ს. დოდაშვილი შეეცადა აზროვნების კანონები ერთმანეთთან დაეკავშირებინა.

ტრიალული პრინციპით აქვს განხილული ს. დოდაშვილს აგრეთვე მსჯელობაც. ოღონდ მსჯელობაში გონება კი არ უპირისპირდება საგნებს, არამედ ცნებები უპირისპირდებიან ერთმანეთს.

ასეთივე ტრიალული წესით აქვს განხილული ს. დოდაშვილს მსჯელობის რაოდენობა, თვისობრიობა და მიმართება.

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 29—30.

შემეცნების პროცესის, აზროვნების კანონების, მსჯელობის ასეთი ტრიალული წესით განხილვით ს. დოდაშვილს დიალექტიკური აზროვნების ელემენტები შეჰქონდა ფორმალურ ლოგიკაში, რაც ფორმალური ლოგიკის დიალექტიკური აზროვნების საფუძველზე აგების თავისებურ ცდას წარმოადგენდა.

ს. დოდაშვილმა ორიგინალობა გამოიჩინა ლოგიკის დალაგებაშიც. ცნობილია, რომ მას მსჯელობა ჩვენი გონების მოქმედების პირველ აქტად მიაჩნდა და ამიტომ მსჯელობა ცნებაზე წინ მოათავსა. მისი აზრით, ცნებებიდან კი არ წარმოიშობა მსჯელობა, არამედ პირიქით, მსჯელობიდან — ცნება¹. აზროვნება თავისი პირველი ამოქმედებისას ქმნის არა ცნებებს, არამედ მსჯელობებს. აზროვნების მოქმედების უფრო მოგვიანო საფეხურზე იქმნება ცნება. ამრიგად, თუ თავდაპირველად გონება მსჯელობებს ქმნის და მათ გარშემო ტრიალებს, შემდეგში ქმნის ცნებებს. შემეცნების პროცესის ამ თავისებური გაგებიდან გამომდინარეობს აგრეთვე ცნების ის თავისებური განსაზღვრება, რომელსაც ს. დოდაშვილი იძლევა: „ცნება არის შემოკლებული მსჯელობა“². ამრიგად, მსჯელობა მიზეზად იქცა, ცნება კი შედეგად.

ს. დოდაშვილის შემეცნების თეორიისა და მსოფლმხედველობის დახასიათებისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია ის, რომ მას თუმცა ცნება გონების მიაბსტრაქტირებელი მოქმედების პროდუქტად მიაჩნია, მაგრამ იგი არ წყვეტს ცნებას ნივთებისაგან. ახასიათებს რა ცნებებს, ს. დოდაშვილი წერს: „ცნება გამოხატავს ნივთებს ისე, როგორც ისინი გრძნობებს წამოესახება... ცნებები, ეკუთვნიან რა ცდის სფეროს... გულისხმობენ განსჯაში ათვისებადობას და ვნებათობას“³. ამიტომაც ცნება როგორც შეგრძნებებთან და ობიექტურად არსებულ საგნებთან დაკავშირებული, მთლიანად

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 44—45.

² იქვე, გვ. 45.

³ იქვე, გვ. 46.

გონების სფეროს არ ეკუთვნის. ს. დოდაშვილის მტკიცებით, გონების სუფთა პროდუქტი, ისეთი პროდუქტი, რომელიც განწყენდილია მთლიანად ცდისეულისაგან, არის არა ცნება, არამედ იდეა.

მაგრამ ს. დოდაშვილის „ლოგიკაში“ მოჩანს კანტის იდეალისტური ფილოსოფიის გავლენის კვალიც. ს. დოდაშვილმა თავისი მსოფლმხედველობა თანმიმდევრულად ვერ გაატარა. ეს არათანმიმდევრობა, უპირველეს ყოვლისა, დროისა და სივრცის გაგებაში გამოვლინდა.

ერთი მხრივ, ს. დოდაშვილი შესაძლებლად თვლიდა სამყაროს ობიექტური კანონების არსებობას, რომლებიც შეგარძნებების გზით აღსახებიან გონებაში; მაგრამ, მეორე მხრივ, უშეგბდა წმინდა გონებისეული კანონების არსებობას, რომლებიც ობიექტურ სამყაროში კი არ არსებობენ, არამედ ადამიანის გონებაში წარმოიშვებიან და შემდეგ გონებისავე საშუალებით ძალით თავს ეხვევიან სინამდვილეს მასში წესრიგის შეტანის მიზნით. აქ უდავოდ მოჩანს კანტის გავლენა. გარდა ამისა, ს. დოდაშვილმა პირდაპირ შეაქო კანტი ლოგიკის კანონების აპრიორულობის დაშვების გამო¹.

მართალია, ს. დოდაშვილი იწონებდა არისტოტელეს კატეგორიებს იმიტომ, რომ ისინი „თვით საგნებთან უახლოეს მიმართებაშია წარმოდგენილი“, მაგრამ ამავე დროს ს. დოდაშვილმა მოიწონა ისიც, რომ „ლოგიკა“ ტოვებს აზროვნების მასალას და გონების მართო ფორმას მოიცავს. მაშასადამე, იგი არც არის შემეცნების ორგანო; მას არ მიეყვართ უშუალოდ ქეშმარიტებამდე, არამედ ის მხოლოდ გვასწავლის გამოვიყვანოთ მოცემული ქეშმარიტებიდან შედეგები წინააღმდეგობებისა და დაბნეულობის გარეშე².

ეს კი ნიშნავს იმას, რომ, მართალია, ს. დოდაშვილი, ერთი მხრივ, ცდილობდა გაეთაჩუბებინა ფორმალური ლოგიკის ფარგლები, მის სინამდვილესთან დაახლოების გზით,

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 26.

² იქვე, გვ. 17.

მაგრამ, მეორე მხრივ, ძალაში ტოვებდა ობიექტური სინამდვილის შინაარსისაგან დაცლილ ფორმალურ ლოგიკას. „გ ა ნ ყ ე ნ ე ბ ა და გ ა ნ ა ზ რ ე ბ ა, შ ე ც ნ ო ბ ა და გ ა გ ე ბ ა თ ვ ი თ ჩ ვ ე ნ ი თ ა ვ ი ს ა, დ ა კ მ ა ყ ო ფ ი ლ ე ბ ა თ ა ვ ი ს ი თ ა ვ ი ს ა ასეთი თვითშემეცნებით — აი, ფილოსოფიური გამოკვლევის სამი საგანი“¹. მსჯელობდა ს. დოდაშვილი.

ამრიგად, „ლოგიკაში“ ს. დოდაშვილის ძირითადად მატერიალისტურ მსოფლმხედველობას თან ახლავს იდეალისტური გადახვევებიც. მაგრამ მატერიალისტური აზროვნებას ნაკადი იმდენად ძლიერია იდეალისტურთან შედარებით, რომ საფუძველს იძლევა წინასწარი დაშვებისათვის: ს. დოდაშვილის აზროვნების შემდგომი ევოლუცია მატერიალიზმისაკენ უნდა წარმართულიყო და მატერიალიზმის პოზიციებზე ს. დოდაშვილის უფრო მყარი დადგომით უნდა დამთავრებულიყო, რაც მოხდა კიდევ. ამას ადასტურებს დღემდე ნაკლებად ცნობილი „ლოგიკის მეთოდოლოგია“ და „რიტორიკა“. როგორც ერთი, ისე მეორე, „ლოგიკის“ შემდეგ არის დაწერილი და ამიტომ ისინი გვეხმარებიან ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის ევოლუციის გარკვევაში.

* *

„ლოგიკის მეთოდოლოგია“ ხელნაწერის სახით ინახება საქ. სახ. ც. ს. არქივში². ხელნაწერის პირველ გვერდზე მოთავსებულია ს. დოდაშვილის წერილი თავისი მოწაფის ბაგრატ ბაგრატიონის შვილის დავითისადმი. წერილი ერთგვარ პროტესტს შეიცავს მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ. ამ წერილმა, რომელიც ამხელდა ს. დოდაშვილს, როგორც თვითმპყრობელობის მოწინააღმდეგეს, ეტყობა, აიჭულა 1832 წლის შეთქმულების საქმის გამომჩვენევი კო-

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 11.

² საქ. სახ. ც. ს. ა. ფონდი 1457, რე. X, გვ. 166—181.

მისია, შეეტანა ხელნაწერი სოლომონის წინააღმდეგ შედგენილ საქმეში. არავითარ ეჭვს არ იწვევს, რომ აღნიშნული ხელნაწერი ს. დოდაშვილს ეკუთვნის, რადგანაც ერთ-ერთ გვერდზე გვხვდება ავტორის ხელმოწერა¹.

„ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ ს. დოდაშვილი ამტკიცებს, რომ ერთია ლოგიკის მეცნიერება, მეორე — ამ მეცნიერების მეთოდოლოგია. ლოგიკა შეისწავლის აზროვნების კანონებს, ლოგიკის მეთოდოლოგია კი მიისწრაფის ისეთი მეთოდებისა და ხერხების გამომუშავებისაკენ, რომელიც საჭიროა შემეცნების სრულყოფისა და შემეცნების საზღვრების გაფართოებისათვის. ერთი სიტყვით, ლოგიკის პრაქტიკული გამოყენებისათვის. ამიტომაც „ლოგიკაში“ აზროვნების ფორმები და კანონები, ცნებათა განსაზღვრება და გაყოფა, დასაბუთება და სხვა საკითხები თავისთავად აინტერესებს ავტორს. მაშინ, როდესაც „ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ იგივე საკითხები აინტერესებს ავტორს შემეცნების სრულყოფის საკითხთან კავშირში. გარდა ამისა, „ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ ავტორს შეტანილი აქვს ისეთი მასალაც, რაც არაა „ლოგიკაში“. კერძოდ, ცნებათა დანაწევრების განხილვა რიცხობრიობის, მოძალადობისა და დამოკიდებულების მიხედვით, აგრეთვე აპრიორული და აპოსტერიორული დაყოფა, სინთეტიკური და ანალიტიკური, მარტივი და რთული დასაბუთება, რაც აგრეთვე არაა „ლოგიკაში“.

ჩვენ გაკვრით შევეხებით აქ ისეთ საკითხებს, რომლებიც არაა „ლოგიკაში“, რაც ერთგვარ წარმოდგენას მოგვცემს „ლოგიკის მეთოდოლოგიის“ შინაარსზე: „შემეცნების სრულყოფა“, — ს. დოდაშვილის აზრით, ყველა მეცნიერების, და მათ შორის ლოგიკის მეთოდოლოგიის, მიზანია, ამიტომ არ შეიძლება ლოგიკის მეთოდოლოგიის მოწყ-

¹ უფრო ვრცლად ცნობები „ლოგიკის მეთოდოლოგიის“ შესახებ. ისევე როგორც თვით „ლოგიკის მეთოდოლოგიას“ ტექსტი, იხილეთ ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები VI ტომში, გვ. 249—265.

Т. Кукава «Логическая методология» Соломона Додашвили.

ვეტა სხვა მეცნიერებისაგან. მით უმეტეს, რომ ასეთ სრულყოფილ შემეცნებას საგნის ყოველმხრივი შესწავლის საფუძველზე შეიძლება მივაღწიოთ. ლოგიკის მეთოდოლოგიისა და სხვა მეცნიერებათა მიზნის დამთხვევას მიჰყავს ს. დოდაშვილი მათი ურთიერთკავშირის აუცილებლობამდე.

ს. დოდაშვილი, განსაზღვრავს რა ცოდნის სრულყოფას რაოდენობრიობის მიხედვით, ასხვავებს ცოდნის ექსტენსიურსა და ინტენსიურ მხარეს. ცოდნის ექსტენსივობაში იგი გულისხმობს იმას, თუ რამდენად მეტი რაოდენობის საგნებს მოიცავს ჩვენი შემეცნება, ე. ი. რამდენად ფართოა ჩვენი შემეცნება; ხოლო ინტენსივობაში კი, თუ რამდენად მეტი მეცნიერული დასკვნების გამოტანა შეიძლება ჩვენი ცოდნიდან, ანუ როგორც თვით ს. დოდაშვილი გამოთქვამს, „რამდენად მეტი ცოდნა გამომდინარეობს მისგან“.

ცოდნის ორივე ამ მხარეს იგი ცოდნის მატერიალურ, ანუ ნივთიერ მხარედ აერთიანებს და განასხვავებს ცოდნის ლოგიკური მხარისაგან, რომლის ობიექტად იგი გონების ფორმალურ-ლოგიკურ კანონებს აცხადებს. შემეცნების ლოგიკური მხარე მაშინაა მნიშვნელოვანი, — წერს ს. დოდაშვილი, — როდესაც იგი ხელს უწყობს ჩვენი შემეცნების სრულყოფას.

ს. დოდაშვილის ზემოაღნიშნული მოსაზრება კი შეიძლება ნიშნავდეს იმას, რომ ლოგიკას საერთოდ, და ლოგიკის მეთოდოლოგიას კერძოდ, არ უნდა აინტერესებდეს მხოლოდ ჩვენი გონების ფორმალური კანონები, არამედ უნდა აინტერესებდეს სინამდვილის, რაც შეიძლება, ფართო ასახვა და ამ სინამდვილის შესახებ, რაც შეიძლება, მეტი დასკვნების მოცემა. ეს დასკვნა, გამომდინარე ს. დოდაშვილის მსჯელობებიდან, უაღრესად პროგრესული და გაბედული დასკვნა იყო თავისი დროისათვის.

ს. დოდაშვილს „ლოგიკურად სრულყოფილი“ ცოდნის თვისობრივ მხარედ მიაჩნია ღრმა, ნათელი და საფუძვლიანი ცოდნა, რომელსაც იგი უპირისპირებს ზერელე, ბუნდოვან და უსაფუძვლო ცოდნას; ს. დოდაშვილი ილაშქრებს ასეთი

„ცოდნის“, უფრო სწორად „ცრუცოდნის“ წინააღმდეგა ჰგომბს და უარყოფს მას.

ნათელი შემეცნების უმაღლეს საფეხურად მას განსაზღვრება (definitio) მიაჩნია, რომელსაც იგი უპირისპირებს აღწერას (descriptio) და გადმოცემას (expositio). ეს უკანასკნელნი ვრცელდებიან მხოლოდ გარძნობით მისაწევდომ საგნებზე და ტრიალებენ რა მხოლოდ შეგარძნებათა სფეროში, ვერასოდეს ვერ მადლდებიან ლოგიკურ განზოგადოებებამდე. აღწერა და გადმოცემა საგნის მხოლოდ შემთხვევით ნიშნებს იძლევა, მაშინ როდესაც განსაზღვრება, გამოყოფს რა არსებითს არაარსებითისაგან, საგნის არსებით ნიშნებს აქცევს ყურადღებას. მთელი „ცდისეული შემეცნება“, ე. ი. შეგარძნებებით მიღებული მასალა, შეიძლება მხოლოდ აღწერილ ან გადმოცემულ იქნეს, მაგრამ არა განსაზღვრებული. ამიტომაც ცდისეულ შემეცნებას „არ შეიძლება ჰქონდეს სიზუსტის, სისრულის, სინათლისა და საფუძვლიანობის“ პრეტენზია.

მაგრამ აქედან არ შეიძლება დასკვნის გაკეთება, თითქოს ს. დოდაშვილი ამცირებდეს ან უარყოფდეს შეგარძნებების როლს შემეცნებაში. „ლოგიკაში“ არა ერთხელ იყო ხაზგასმული, რომ იგი შეგარძნებას მჭიდროდ უკავშირებს ლოგიკურ შემეცნებას. ს. დოდაშვილს აქაც იმის თქმა უნდა, რომ მეცნიერული ცოდნის მიღებისათვის აუცილებელია, რომ შეგარძნებებით მიღებული ცოდნა დაუკავშირდეს ლოგიკურს, ე. ი. ცდისეულმა ცოდნამ ლოგიკური განზოგადოების პროცესი განვლოს და რომ მეცნიერული შემეცნებისათვის შეგარძნებების მონაწილეობა აუცილებელია; რადგანაც როგორც შემეცნების ლოგიკური საფეხურს ესაჭიროება შეგარძნებებისაგან მიღებული მასალა, ისევე შეგარძნებებს ესაჭიროებათ ლოგიკური განზოგადოება. ამრიგად, „ლოგიკის მეთოდოლოგიის“ ავტორი გარკვევით ამბობს, რომ არსებობს შემეცნების ორი საფეხური: ცდისეული (ემპირიული) და ლოგიკური (გონებისეული).

პირველი — ცალკეულისა და კერძოს ცოდნა, მეორე კი — ზოგადისა და აუცილებელის.

ყოველთვის იქცევა ის გარემოებაც, რომ ავტორი განსხვავებს თეორიულ განსაზღვრებას გენერირებისაგან. თუ პირველი თეორიის სფეროში რჩება, მეორე ეძებს „სამუშაოებს“, რომლითაც შეიძლება საგნის წარმოება. ამრიგად, როდესაც ს. დოდაშვილი განსაზღვრების მიზნად ამას აცხადებს, ცდილობს ლოგიკის ვიწრო ფორმალური ფარგლების დარღვევას და სინამდვილესთან მისასვლელის პოვნას. სხვათაგანად რომ ვთქვათ, იგი ეძებს გზებსა და ხერხებს ლოგიკის გამოყენებისათვის.

უკანასკნელად იგი განიხილავს ლოგიკურად სრულყოფილი ცოდნის დამოკიდებულებითს მხარეს. ამ მხრივ ლოგიკურად სრულყოფილი ცოდნა ჭეშმარიტი უნდა იყოს. ჭეშმარიტება კი ორგვარია: ლოგიკური და ნივთიერი. პირველში იგი გულისხმობს ნააზრევის შეთანხმებას ჩვენი გონების კანონებთან, მეორეში კი — საგნებთან; ე. ი. ობიექტურ სინამდვილესთან. აქედან გამოჰყავს ს. დოდაშვილს შემეცნების კრიტერიუმი: ნააზრევის შეთანხმება ჩვენს გონებასთან და შემდეგ — საგნებთან.

ამავე დროს ს. დოდაშვილი ჭეშმარიტ ცოდნას უპირისპირებს დარწმუნებას, ეჭვსა და რწმენას. სამივე შემთხვევაში, ს. დოდაშვილის აზრით, ჭეშმარიტად მიჩნეულია ის, რაც ჭეშმარიტი არაა, ან ის, რასაც ჭეშმარიტებისათვის საკმარისი საფუძველი არ გააჩნია, რადგანაც სინამდვილესთან შეთანხმებული არ არის. ამიტომ ამ შემთხვევაში ჩემი არგუმენტები „არც ჩემთვის და არც სხვათათვის არ არიან საკმარისნი“ — წერს ს. დოდაშვილი.

თავი, რომელსაც „გამოყენებითი ლოგიკა“ ეწოდება, ეხება ჩვენი ცოდნის არასრულყოფას ანუ შეზღუდულობას, მაშინ როდესაც წინამორბედ თავებში ჩვენი ცოდნის სრულყოფის საკითხები იყო განხილული. ს. დოდაშვილი აღნიშნულ თავში შემეცნების შეზღუდულობას ხსნის თვით ადამიანის შეზღუდულობით. იგი წერს: „რადგანაც ადამიანები

შეზღუდული არსებანი არიან, ამიტომ არ შეუძლიათ შემეცნების სრულყოფას მიაღწიონ“. ამ შემთხვევაში ს. დოდაშვილი წინასწარ განჰყვრეტს ჩვენთვის კარგად ცნობილ დებულებას იმის შესახებ, რომ ადამიანებს შეუძლიათ მხოლოდ უახლოვდებოდნენ სამყაროს აბსოლუტურ შემეცნებას, ანუ აბსოლუტურ ჰეგმონიუტებას, მაგრამ მისი მიღწევა კი არ შეუძლიათ. ამიტომ გამოყენებითმა ლოგიკამ უნდა გვიჩვენოს არა მხოლოდ ადამიანის უნარის ეს შეზღუდულობა, არამედ ის გზები და საშუალებანიც, რომლითაც შეიძლება დაძლეულ იქნეს ეს შეზღუდულობა. ამ მიზნით ლოგიკის მეთოდოლოგიამ უნდა შეისწავლოს შეცდომათა წარმოშობის წყაროები, რომელნიც ჩვენს ცოდნას არასრულყოფილს, ანუ არასრულფასოვანსა ხდის. თუ დაძლეულ იქნა ჩვენი ცოდნის არასრულყოფილობის წყაროები, ამით ჩვენი ცოდნის არასრულყოფილობაც გადალახულ იქნება.

ჩვენი ცოდნის შეზღუდულობა, ს. დოდაშვილის აზრით, ვლინდება იმაში, რომ არსებობს გარესამყაროს ობიექტთა თუ საგანთა გარკვეული სფეროს შემეცნების უნარი. ადამიანური შემეცნება ყოველთვის საგანთა ამ სფეროში ტრიალებს. საგნები, რომელთა შეცნობა შეუძლებელია, მაგრამ რომელთა შემეცნება არაა საჭირო ჩვენთვის, მდებარეობენ ჩვენი „შემეცნების ჰორიზონტს ქვემოთ“. საგნები, რომელთა ცოდნა საჭიროა და ამავე დროს ჩვენი შემეცნების უნარისათვის მისაწვდომიც არიან იმ შემთხვევაში, როდესაც შემეცნების მიზანთან არ არიან დაკავშირებულნი, მდებარეობენ „შემეცნების ჰორიზონტის გარეთ“. საგნები, რომელთა შეცნობა ჩვენ არ შეგვიძლია, არიან „შემეცნების ჰორიზონტს ზევით“. მხოლოდ ის საგნები, რომლებიც არ არიან შემეცნების ჰორიზონტზე არც „მაღლა“, არც „დაბლა“, არც „გარეთ“, შეიძლება იქცნენ ჩვენი შემეცნების ობიექტად, ისინი მდებარეობენ „შემეცნების ჰორიზონტს შიგნით“.

შემეცნების ჰორიზონტი კი ორგვარია: საერთო ადამიანური, ანუ ზოგადი, და კერძო, სუბიექტური, რომელიც ცალ-

კეთლი ადამიანების თავისებურებით არის გაპირობებული. ამ უკანასკნელზე გავლენას ახდენს ცალკე ადამიანების ინდივიდუალური თავისებურებები ისევე, როგორც კონკრეტული სინამდვილე. ლოგიკის მეთოდოლოგიის შესწავლის ობიექტი შეიძლება იყოს მხოლოდ ზოგადი ადამიანური ჰორიზონტი, რადგანაც სუბიექტური ადამიანური ჰორიზონტები მეტისმეტად მრავალფეროვანია არიან ისევე, როგორც თვით ადამიანები და ისინი ამ თავისი მრავალფეროვნების გამო ჩვენი შესწავლის ობიექტად ვერ იქცევიან.

შემეცნების შეზღუდულობას ს. დოდაშვილი განიხილავს რაოდენობის, თვისობრიობის, მოძალდობისა და დამოკიდებულების მიხედვით, ისევე როგორც განიხილავდა „ლოგიკის მეთოდოლოგიის“ დასაწყისში ცოდნის სრულყოფას. რაოდენობის მხრივ ცოდნის შეზღუდულობა მდგომარეობს უცოდინარობაში, თვისობრიობის მხრივ — სიბნელეში, არასიზუსტესა და დაუსაბუთებლობაში, დამოკიდებულების მხრივ — შეცდომაში, ანუ არაქვემდებარეობაში, მოძალდობის მიხედვით — უსაფუძვლობასა და არანამდვილობაში.

ს. დოდაშვილი ლოგიკის მეთოდოლოგიის მიზნად ასახელებს „შეცდომათა წყაროების აღმოჩენას ჩვენს შემეცნებაში და, მაშასადამე, შემეცნების შეზღუდულობის დაძლევის დამოკიდებულების მხრივ. მაგრამ, რადგანაც ჩვენი შემეცნება სხვა მხრივაცაა შეზღუდული, რაოდენობის, თვისობრიობისა და მოძალდობის მხრივ, ამიტომ ს. დოდაშვილს საჭიროდ მიაჩნია შემეცნების შეზღუდულობის დაძლევა ყოველმხრივ.

ყოველივე ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ს. დოდაშვილს თუმცა შემეცნების უნარი განსაზღვრულად აქვს წარმოდგენილი, მაგრამ ეჭვი არ ეპარება სამყაროს შეცნობადობაში. კიდევ მეტი, იგი იბრძვის შემეცნების უნარის გაფართოებისათვის და ეძებს საამისოდ გზებსა და საშუალებებს. ამრიგად, „ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ ს. დოდაშვილი აქტიურად იბრძვის აგნოსტიციზმისა და სკეპტიციზმის წინააღმდეგ.

„ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ დიალექტიკური აზროვნების მომენტებიც არის მოცემული, რითაც ს. დოდაშვილი თავისი დროისათვის პროგრესული და მოწინავე მოაზროვნედ წარმოგვიდგება.

დიალექტიკურ მომენტებად უნდა ჩაითვალოს ს. დოდაშვილის სწრაფვა ლოგიკის სხვა მეცნიერებებთან და სინამდვილესთან დაახლოებისათვის, მისი მოთხოვნა, შევთანხმოთ ჩვენი ცოდნა არა მხოლოდ ჩვენი აზროვნების კანონებთან, არამედ სინამდვილესთან.

* * *

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დახასიათებისათვის არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია „რიტორიკა“¹, სადაც ავტორს მრავალი საინტერესო შეხედულება აქვს გამოთქმული ლიტერატურის თეორიისა და, საერთოდ, ესთეტიკის საკითხებზე.

ყურადღებას იპყრობს ამ ნაწარმოებში რიტორიკის განსაზღვრება. ს. დოდაშვილი წერს: „რიტორიკა არს ჰსწაჲლა, რომელიცა იპყრობს თჳს შორის კანონთა პროზაიკებრთა თხზულებათა მიცთომისათვის მშვენიერსიტყვაობასა საზოგადოდ“. ამ განსაზღვრებიდან ცხადი ხდება, რომ ს. დოდაშვილისათვის რიტორიკა ყოფილა მეცნიერება, რომელიც პროზის კანონებს აყალიბებს; უფრო სწორად, რომ ვთქვათ, ესაა პროზის თეორია. აღნიშნულ განსაზღვრებაში რიტორიკის მიზნად გამოცხადებულია „მშვენიერსიტყვაობის“ მიღწევა. ხოლო „მშვენიერ-სიტყვაობა“ განსაზღვრულია, როგორც „გამოლება ჰაზრთა ან გრძნობათა ზეპირად, ანუ ქარტასა ზედა მოკლედ, ცხადად და შესაბამად სათქმელისა, ანუ აღსაწერისა საგნისა“. მაშასადამე, ს. დოდაშვილისათვის „მშვენიერ-სიტყვაობა“ არ ყოფილა მხოლოდ ლამაზი სიტყვებისა და გამოთქმების ხმარება, არამედ აზრის გად-

¹ „რიტორიკის“ შესახებ იხილეთ სტატია — დ. ქუშნიშვილი, თ. კუკავა, სოლომონ დოდაშვილის „რიტორიკა“, „მნათობი“, 1955, № 1, გვ. 148—157.

მოცემა მოკლედ და ნათლად. მაგრამ, ს. დოდაშვილის აზრით, არც ეს კმარა, ხელოვანი, მხატვარი ვალდებულია ნათქვამს, თუ ნაწერს ათანხმებდეს „აღსაწერს საგანს“, ანუ ობიექტს. ამრიგად, ს. დოდაშვილისათვის ხელოვნებაში წამყვანია არა ფორმა, არამედ შინაარსი. შინაარსი კი ობიექტით, ობიექტური სინამდვილით, ანუ როგორც თვით ს. დოდაშვილი უწოდებს მას, „აღსაწერი საგნით“ არის გაპირობებული. ს. დოდაშვილისათვის ნამდვილი მხატვრული შემოქმედება მხოლოდ მაშინ შეიძლება იყოს, როდესაც ეს ობიექტური სინამდვილე ყოველმხრივ არის შეცნობილი და შესწავლილი და ამ შეცნობის საფუძველზე ნათლად, ზუსტად და მოკლედ გადმოცემული. ამავ დროს, რაც უფრო მეტად შეესატყვისება ნაწერში თუ ნათქვამში ასახული შინაარსი ობიექტურ სინამდვილეს, მით უფრო მეტად ნათელი და ცხადი იქნება აზრი და, მაშასადამე, მით უფრო ლამაზი იქნება ფორმა. მაშასადამე, ს. დოდაშვილის აზრით, ობიექტური სინამდვილე განაპირობებს ნაწარმოებებს შინაარსს, შინაარსი კი ნაწარმოების ფორმას.

ასეთია ის დასკვნა, რომელიც პროზის შემომოყვანილი განსაზღვრებიდან გამოდინარეობს. ეს დასკვნა კი ს. დოდაშვილს მხატვრულ შემოქმედებაში რეალიზმის დამკველად წარმოგვიდგენს.

რა მიზანი აქვს პროზას ან საერთოდ ხელოვნებას ს. დოდაშვილის აზრით?

— „საგანი, ანუ დასასრული პროზისა საზოგადოდ არის მიცემა, ანუ შეერთება ჰაზრისა თვისისა და გრძნობისა“, — წერს ს. დოდაშვილი. მაშასადამე, მხატვრულ ნაწარმოებში „ჰაზრს“, ე. ი. იდეას უნდა დაუკავშირდეს „გრძნობა“, რაც იმას ნიშნავს, რომ არ კმარა ნაწარმოების მხოლოდ იდეური გამართულობა, თუ იგი ისეთი ფორმით არაა გადმოცემული, რომ მკითხველის გრძნობების ამოქმედება გამოიწვიოს, მასზე ემოციური შემოქმედება მოახდინოს. მხოლოდ ის მხატვრული ნაწარმოები აღწევს თავის მიზანს, სადაც იდეური სიღრმე ლამაზი ფორმითაა გამოხატული. ს. დოდაშვილი ამ

შემთხვევაში შინაარსისა და ფორმის დიალექტიკური ერთიანობის მომხრეა.

მხატვრულ ნაწარმოებს,— ამტკიცებს ს. დოდაშვილი,— აქვს როგორც თეორიული, ასევე პრაქტიკული მიზანდასახულობა. მხატვრული ნაწარმოების თეორიულ მიზანდასახულობად მიაჩნია „განსწავლა ქეშმარიტისა“, ე. ი. ადამიანისათვის ქეშმარიტების სწავლება, რომელშიც სინამდვილის ქეშმარიტი, ანუ სწორი შეცნობაც იგულისხმება. პრაქტიკულ მიზანდასახულებად კი მიაჩნია ადამიანთა „აღძვრა კეთილისადმი“, ე. ი. ადამიანებში სიკეთისა და სამართლიანობისაკენ სწრაფვის დანერგვა. ამ თეორიული და პრაქტიკული მიზნის მისაღწევად იყენებს მხატვარი „მშვენიერს“, მშვენიერ ფორმებს. ამრიგად, მხატვრული პროზის მიზანი ყოფილა არა თავისთავად მშვენიერი ფორმები, არამედ მშვენიერ ფორმაში გამოხატული იდეური და აზრობრივი სისრულე და სიღრმე. წინააღმდეგ შემთხვევაში მხატვრული ნაწარმოები ვერ შეძლებს ადამიანთა „განსწავლას ქეშმარიტებაში“ და ვერც „აღძვრას კეთილისადმი“. მშვენიერი ფორმა, ს. დოდაშვილის აზრით, ხელს უწყობს მხატვრულ ნაწარმოებში გამოთქმული ქეშმარიტების პრაქტიკულ გამოყენებას, მის დაყვანას მკითხველამდე. აქვით კი კიდევ ერთი დასკვნა გამოდინარეობს ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად, რომ ს. დოდაშვილი არ წყვეტს ხელოვნებას სინამდვილეს, პრაქტიკას, ადამიანებს. ხელოვნებისაგან მოითხოვს სინამდვილესა და ადამიანებზე ზემოქმედებას და, ამრიგად, ხელოვნების თეორიული და პრაქტიკული მხარე მისთვის ერთ განუყრელ მთელს წარმოადგენს.

თავში, რომელსაც ეწოდება „შესაწევნელი სწავლანი რიტორიკისა“, ს. დოდაშვილი აღნიშნავს, რომ ხელოვანს უნდა ჰქონდეს „განათლებული გონება და განვითარებული გული“, რადგან ამ შემთხვევაში იგი „უკეთესად მისწვდება თვსსა საგანსა“. აქ თავს იჩენს ს. დოდაშვილის განმანათლებლური იდეები. შემოქმედისათვის, ს. დოდაშვილის აზ-

რით, აუცილებელი ყოფილა განათლება, რათა უკეთესად ჩაწედეს თავისი შემოქმედების ობიექტს. იგულისხმება, რომ ამ შემთხვევაში იგი სხვებსაც უკეთესად გააგებინებს და გადასცემს. მაგრამ ხელოვანისათვის არ კმარა მხოლოდ განსწავლულობა, მას უნდა ამშვენებდეს აგრეთვე „სიყვარული ქეშმარიტებისა და სათნოებისა“. მაგრამ, არც ესაა საკმარისი: „გარდა მოპოვებულთა ამათ ღირსებათა იგი თანამდებ არს ქონებად ბუნებითთაცა ნიჭთა, თნოიერ რომელთაცა არა ოდეს იქმნების მდგომარეობასა შა მიწევნად თჳსისა საგნისა“. ამრიგად, შემოქმედს ესაჭიროება როგორც „მოპოვებული-ღირსებანი“, შეძენილი ცოდნა, ასევე ბუნებრივი მონაცემებიც. ამრიგად, ს. დოდაშვილი „მონაპოვარ ღირსებებს“, ე. ი. განათლებას არ აცილებს ბუნებრივ მონაცემებს, ნიჭს და ამ ორ მხარეს იგი დიალექტიკურ მთლიანობაში განიხილავს.

საინტერესოა თავი, რომელსაც ეწოდება „განსხვავება რიტორიკისა და პიიტიკისა“. აქ ს. დოდაშვილი განიხილავს იმ განსხვავებას, რაც არსებობს პროზასა და პოეზიას შორის და მათს თეორიებს, რიტორიკასა და პოეტიკას შორის. „რიტორიკა არს ჰსწავლა პროზისა, ხოლო პიიტიკა ჰსწავლა სტიხთქმისა“—ასე განსაზღვრავს ს. დოდაშვილი პროზასა და პოეზიას. პროზასა და პოეზიას არა მხოლოდ განსხვავებული თეორიები აქვთ, არამედ განსხვავებული საგანიც. პროზას „ჰსურს ჰსწავლებად“, „ქეშმარიტება შეადგენს თჳსებასა პროზისასა“—წერს ს. დოდაშვილი. მაშასადამე, პროზა გაანათლებს ადამიანებს დაამავე დროს ქეშმარიტებასაც შეაყვარებს. პოეზია და პოეტი კი ყოველთვის „წარმოადგენს მშვენიერსა“. ამრიგად, პროზაიკოსის ყურადღების ობიექტს უფრო ადამიანის გონებაზე ზემოქმედება წარმოადგენს, მაშინ როდესაც პოეტი და პოეზია ადამიანის გრძნობებზე ახდენს ზემოქმედებას და მშვენიერის გამოყენებით, ადამიანთა სიამოვნებას ისახავს მიზნად; პროზაიკოსისათვის მშვენიერება არის საშუალება ქეშმარიტების წვდომაში, „სტიხთმთქმელი-სათვის“ კი იგი მიზანია. მაგრამ, ს. დოდაშვილი მხატვრული შემოქმედების ორივე ამ სახეობას უტილიტარისტული

თვალსაზრისით უყურებს. მან როგორც ერთი, ასევე მეორე, ადამიანთა სამსახურში ჩააყენა, პროზას ადამიანის გონების განათლება დაუსახა მიზნად, პოეზიას კი ადამიანისავე სიამოვნება. საერთოდ, ს. დოდაშვილს დაუშვებლად მიაჩნია საზოგადოებისაგან მოწყვეტილი ხელოვნება, განყენებული ხელოვნება, „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“.

თავში, რომელსაც ეწოდება „სარგებლობა მჭერსიტყვაობისა“, ს. დოდაშვილი კვლავ უბრუნდება ამ საკითხს და ხაზს უსვამს იმ სარგებლობას, რომელიც „აღმკობილ ხელოვნებას“, ე. ი. მხატვრულ სიტყვას მოაქვს. ამ თავში უფრო გამოკვეთილად მოცემული ს. დოდაშვილის უტილიტარისტული დამოკიდებულება ხელოვნებისადმი. იგი წერს: „არცა ერთსა ჰსწავლასა არა აქჲს ესოდენ დიდი მოქმედება სულიერთა ზედა ჩუჴნთა ძალთა, ვითარცა აღმკობილსა ხელოვნებასა“, მაშასადამე, ს. დოდაშვილის აზრით, სარგებლობა, რომელიც ხელოვნებას მოაქვს, სჭარბობს მეცნიერებათაგან მიღებულ სარგებლობას. და იქვე აღნიშნავს, რომ მხატვრული სიტყვა „მოინადირებს გულთა ჩუჴნთა“, ე. ი. ზემოქმედებს ჩვენს გრძნობებზე, ემოციებზე; „აღანთებს გამოხატუასა“, იწვევს ჩვენი წარმოდგენისა თუ ფანტაზიის გაცხოველებას; „შეეწვევის განვრცელებასა ცნობათასა“, „განხსნასა ახალთ ჴეშმარიტებათა“, ე. ი. გააფართოებს ადამიანის გონებრივ პოზიციონტს ახალი ცოდნის მიწოდებით. გარდა ამისა, მხატვრულმა სიტყვამ, თუ ნაწარმოებმა უნდა გააცნოს ადამიანი კეთილსა და ბოროტს, ჴეშმარიტებასა და სიცრუეს; ამავე დროს შეაყვაროს პირველი და შეაძულოს მეორე. ამ მიზნით უნდა განუმარტოს ადამიანებს ის სარგებლობა, რომელიც სიკეთესა და ჴეშმარიტებას მოაქვს და ის ვნება, რომელიც თან სდევს ბიწსა და ბოროტს. მხატვარმა უნდა აღწეროს ის წყაროებიც, საიდანაც ისინი წარმოიშვებიან, აგრეთვე სიკეთისა და ჴეშმარიტების მიღწევისა და ბიწისა და ბოროტების ძლევის საშუალებანი. ყოველივე ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ს. დოდაშვილი მხატვრული შემოქმედებისაგან ისევ და ისევ ცხოვრების სწორ ასახვას მოითხოვს, ცხოვ-

რების ასახვას თავისი დადებითი და უარყოფითი მხარეებით, რაც ავლენს მას, როგორც ხელოვნებაში რეალიზმის დამცველს.

თავში, რომელსაც ეწოდება „მოკლე ისტორია რიტორიკისა“, ს. დოდაშვილი განიხილავს იმ საფეხურებს, რომლებიც განვლო რიტორიკამ თავისი არსებობისა და განვითარების გზაზე. ს. დოდაშვილი რიტორიკის განვითარების ორ საფეხურს, ანუ „ორ ეპოხას“ ეხება: პირველ საფეხურზე რიტორიკა წარმოადგენდა მკერმეტყველების, უმთავრესად პოლიტიკური მკერმეტყველების ხელოვნებას. მეორე საფეხურზე რიტორიკა იქცა „ჰსწავლად“, პროზის მეცნიერებად, ანუ უფრო სწორად რომ ვთქვათ, პროზის თეორიად.

რიტორიკა, ს. დოდაშვილის აზრით, შედგება ორი ნაწილისაგან: თეორიულისა და პრაქტიკულისაგან. ამათგან პირველი დაადგენს ზოგადკანონებს, რომლებიც საერთოა ყველა სახის მხატვრული ნაწარმოებისათვის. პრაქტიკული ნაწილი კი განიხილავს „თითოდ სხუა და სხუა გჳართა პროზაიკებრთა თხზულებათა“; მაშასადამე, რიტორიკის პრაქტიკული ნაწილი შეისწავლის მხატვრულ ნაწარმოებთა კონკრეტულ სახეებს. იგი მასალას აწვდის თეორიულ ნაწილს განზოგადოებებისათვის — ყველა სახის მხატვრული ნაწარმოებთათვის საერთო კანონების დასადგენად.

რიტორიკის თეორიულ ნაწილს ს. დოდაშვილი განიხილავს სამ ქვეთავში, რომელთაგან პირველ ქვეთავში „პოვნისათვის ჰაზრთა“ იგი ავითარებს თვალსაზრისს, რომ ხელოვანმა ჯერ ძირითადი თემა უნდა შეარჩიოს, შემდეგ კი ის „ჰაზრები“, ანუ ის იდეები, რომლებიც ამ ძირითადი თემის გახსნას უწყობს ხელს. მაგრამ არაა სავალდებულო, რომ ხელოვანი თვითონ ქმნიდეს იდეებს, მას მხოლოდ ის ევალება, რომ „მიჰსცეს მშვენიერი ფორმა (სახე)“ იდეებს. ამრიგად, ხელოვანის დანიშნულება ყოფილა სახეებით აზროვნება, თვით ხელოვნება კი „ფორმითი ჰსწავლა“, ანუ მეცნიერება სახეებით ნააზრევის, ანუ მხატვრული ნაწარმოების შესახებ. ამიტომაც ხელოვანი უფრო ფორმებს, ანუ სახეებს ეძებს

იდეების, რაც შეიძლება, უკეთესად გადმოცემისათვის, ვიდრე ახალ იდეებს. ამრიგად, ს. დოდაშვილმა კარგად იცოდა, რომ ხელოვნება სახეებით აზროვნებაა.

საინტერესოა ისიც, რომ ს. დოდაშვილი არ მოითხოვს ხელოვანისა თუ ხელოვნებისაგან ყოველთვის ახალი იდეების შერჩევას, რადგანაც, მისი აზრით, „მჭმლთაცა ეგრეთჲმ ძალუმთ შუჴნიერ ყოფად“, რითაც ს. დოდაშვილი წინააღმდეგია ძველი იდეების ხელალებით უარყოფისა და მათგან იმ იდეების შენარჩუნებას მოითხოვს, რომლებიც კვლავ „მშვენიერი“ არიან, რომელნიც, მიუხედავად სიძველისა, ისევ სასარგებლონი არიან და არ დაუკარგავთ თავისი მნიშვნელობა.

თავში, რომელსაც ეწოდება „თეორეტიკებრთა ჴეშმარიტებათათვის“, ს. დოდაშვილი გვიჩვენებს, თუ როგორ უნდა მიაღწიოს შემოქმედმა საგნის „განცხადებას“, ნათელყოფას, მკითხველამდე თუ მსმენელამდე დაყვანას. ამისათვის, ს. დოდაშვილის აზრით, აუცილებელია საგნის განსაზღვრება, მისი არსებითი და შემთხვევითი ნიშნების განსხვავება, ანალოგიებისა და მაგალითების გამოყენება, შემეცნებაში შეცდომების ჩვენება და სხვ. შემდეგ, ს. დოდაშვილი გვბეძვს საკითხს იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა დამტკიცდეს ან დაირღვეს „თეორეტიკებრი ჴეშმარიტება“. აქ მნიშვნელოვანია ის, რომ ს. დოდაშვილი თეორიული ჴეშმარიტების მტკიცების ხერხებს შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს „საკუთარისა გრძნობის“, ანუ საკუთარი გამოცდილების დამოწმებას, აგრეთვე „საზოგადო გრძნობას ჴეშმარიტებისას“, ე. ი. საზოგადო, კოლექტიურ გამოცდილებასა, დაბოლოს, „სარგებლობას ჴეშმარიტებისას“. „ცდაში“ და გამოცდილებაში კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ს. დოდაშვილი გულისხმობს შეგრძნებებისა და შეგრძნებების მასალის ობიექტურ სინამდვილესთან შედარებას¹. ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ს. დოდაშვილი თეორიული ჴეშმარიტებას პრაქტიკაში,

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 27.

ცხოვრებაში გამოყენების მომხრეა. თეორიული დებულების სისწორე უნდა დაადასტუროს საკუთარმა და საზოგადო გამოცდილებამ, დაბოლოს, იმ სარგებლობამ, რომელიც მას შეუძლია მოუტანოს ადამიანებს. ცხადია, რომ თუ თეორია გამოცდილებით მტკიცდება, თუ მას სარგებლობა მოაქვს, იგი, ჭეშმარიტი ყოფილა და, პირიქით, თუ მას არ ამტკიცებს გამოცდილება და არც სარგებლობა მოაქვს, ის ჭეშმარიტი არ ყოფილა და ირღვევა. აქ საინტერესოა, ერთი მხრივ, ის, რომ ს. დოდაშვილი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს თეორიული დებულებების პრაქტიკაში გამოყენების აუცილებლობას, მეორე მხრივ კი, ის, რომ საჭიროდ მიაჩნია ცოდნისა და შემეცნების სინამდვილესთან შეთანხმება. ამრიგად, ს. დოდაშვილისათვის სინამდვილის სწორი შეცნობა, სწორი ასახვა ჭეშმარიტი შემეცნების აუცილებელი პირობაა.

თავში „განკარგვისათვის“ მსჯელობა ეხება იმას, რომ მხატვარს ევალება არა მხოლოდ საგანზე ცოდნის დაგროვება, ე. ი. საგნის ყოველმხრივი შესწავლა, არამედ ამ ცოდნის მოწესრიგებაც, ანუ როგორც თვით ს. დოდაშვილი ამბობს: „მოყვანა საცნაურსა წესსა შა ანუ მოყვანა პლანსა შა“. ეს კი ნაჭიროა იმისათვის, რომ მკითხველი თუ მსმენელი „უმსწრაფლეს და უსარწმუნოეს მისწვდეს დასასრულსა, ე. ი., რომ მკითხველისათვის ადვილი გასაგები იყოს მხატვრული ნაწარმოების თუ ზეპირი სიტყვის მიზანი.

ხელნაწერის ბოლო ნაწილს წარმოადგენს თავი „გამოცდილებისათვის ჭრაზისა“, სადაც მსჯელობა ეხება იმ საშუალებების აღწერას, რომელიც, „ჭრაზის“ მშვენიერებას“, ე. ი. გასაგებად გადმოცემას ემსახურება. აზრის ნათლად და ცხადად გადმოცემის საშუალებათა შორის დასახელებულია ენის სიმარტივე, ანუ „სიმხოლოე“, „სიწმინდე“, რაც განმარტებულია როგორც უცნობი, ბუნდოვანი და ძნელად გასაგები სიტყვების უკუგდება. მთელი „რიტორიკის“ მანძილზე და ამ თავშიაც ს. დოდაშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს „გადმოცემის სიმოკლეს“, სიტყვის ეკონომიას, ანუ იმდენი სიტყვების ხმარებას, რაოდენიცა საჭირო არს გამო-

ლებისათვის ჭრახისა“. საერთოდ, ს. დოდაშვილს სძულს მრავალსიტყვაობა, იგულისხმება უსაგნო მრავალსიტყვაობა. ამავე თავში ს. დოდაშვილი განიხილავს აგრეთვე „ჭრახის სიცხველეს, ე. ი. ისეთ გადმოცემას, რაც ადამიანის გრძნობებზე ზემოქმედებას და „ყოველთა ძალთა მოქმედებასა შუა მოყვანას“ ემსახურება. ადამიანთა გრძნობებზე ზემოქმედებისათვის კი საჭიროა, რომ ფრაზა იყოს კეთილხმოვანი და მოკლე, აგრეთვე მარტივი, რაც ს. დოდაშვილის აზრით „ჭრახის ლოლიკურს ღირსებას“ შეადგენს. „ჭრახის მშვენიერებას“ ემსახურება ტროპები და ტროპთა სხვადასხვა სახეები. ამიტომაც ხელნაწერის ბოლოს იგი ტროპთა ამ სახეებს განიხილავს.

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ს. დოდაშვილი ესთეტიკაში რეალიზმის პოზიციებზე დგას. იგი ამ მხრივაც პროგრესულად მოაზროვნე იყო და ბევრად წინ უსწრებდა თავის თანამედროვეობას.

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასადგენად მნიშვნელოვანია აგრეთვე მისი სტატია „მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა“, რომელიც მან გამოაქვეყნა ჟურნალში „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“. ამ სტატიაში ს. დოდაშვილი იცავს ენისა და ლიტერატურის დამოუკიდებელი წარმოშობის აზრს და ეკამათება იმათ, ვისაც იგი სომხურის განშტოებად მიაჩნდა. მათ საწინააღმდეგოდ იგი ამტკიცებდა, რომ „...არა ქართულმა ენამან მიიღო ლექსნი სომხურიდამ, არამედ სომხურმან ქართულიდამ“¹. და იქვე დასძენდა: „ძირი ენისა ჩუშნისა უნდა იყოს საკუთარი, ესე სჩანს ყოველთა ძუშლთა წერილთაგან. ჩუშნი ვერ ეპხედავთ ვერცა ასოთა, ვერცა ხმათა და გამოღებათა, არათუ ოდენ ლექსთა, რომელთაცა აქვანდეთ მკვეთრი მსგავსება სულსა შინა სომხურისა ენისასა“².

მის არა ნაკლებ აღმთოთებას იწვევდა ის, რომ იყვნენ

¹ „საისტორიო მოამბე“, 1952, № 6, გვ. 271.

² იქვე, გვ. 270.

ისეთებიც, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ თითქმის ქართული ენა არ იყო განვითარებული, ღარიბი იყო ლიტერატურული ნაწარმოებებით და სხვ. ამ შეხედულების უარყოფის მიზნით ს. დოდაშვილმა ამავე წერილს ქართული ლიტერატურისა და აზროვნების ისტორიის მოკლე მიმოხილვა დაურთო, სადაც დაასახელა გამოჩენილი ქართველი ფილოსოფოსები და მწერლები, რომელთაც გაამდიდრეს ქართული ენა, ლიტერატურა და აზროვნება. განსაკუთრებით მაღალ შეფასებას აძლევდა იგი იოანე პეტრიწს: — „პეტრიწი ესე იყო ქვემარიტი ფილოსოფოსი, ფრიად საყვარელი მოღვაწე საქართველოსა შინა, სრულის აზრით იყო დიდი და ჩინებული კაცი დროჲსა თჳსისა; მან მიწერა ყოველთა გუართა შინა სიტყვებისათა და ყოველთა გუართა შინა ჰპოვა ჩინებულება და პატივისცემა არა მხოლოდ თანამედროეთა თჳსთა, არამედ ყოველთა განათლებულთა შთამეობათა თჳსისა მამულისათა“¹.

საინტერესოა აგრეთვე ს. დოდაშვილის სოციალური შეხედულებები. ს. დოდაშვილი ჯერ კიდევ პეტერბურგში ყოფნის პერიოდში ამჟღავნებდა თავის უარყოფით დამოკიდებულებას საზოგადოების კლასებად დანაწილების წინააღმდეგ. ბაგრატ ბატონიშვილის შვილებთან დამოკიდებულებაში ცდილობდა ხაზი გაესვა, რომ იგი მათ არ აძლევდა არავითარ უპირატესობას როგორც მეფეთა შთამომავლებს, რასაც უფრო გარკვევით გამოთქვამდა იონასადმი მიწერილ წერილში: „თქვენ უწყით უკეთუ ამათ არაარა იციან, რა სწავლასა შინა დიდის კაცისა და მცირისა ერთნი და იგივენი არიან. ე. ი. ერთად შესარაცხ არიან მასწავლებლისათანა“².

ამრიგად, ს. დოდაშვილისთვის შვილები „დიდის კაცისა და მცირისა ერთნი და იგივენი... ერთად შესარაცხ

¹ „საისტორიო მოამბე“, 1952, № 6, გვ. 271.

² საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H-2226, გვ. 330, 1827 წლის 16 მარტის წერილი.

იყვნენ“. მხოლოდ ამ ერთი ფრაზიდანაც კი შეიძლება გაკეთ-
დეს დასკვნა, რომ ს. დოდაშვილი წოდებრივი პრივილეგიების
წინააღმდეგი იყო. ამ თვალსაზრისის შედეგი იყო, რომ
ს. დოდაშვილი თვით ბაგრატი ბაგრატიონის გადაკი-
დებასაც კი არ მოერიდა, ხოლო ეს უკანასკნელი იმდენად
უსამართლო აღმოჩნდა, რომ იკადრა სოლომონისათვის კუთვ-
ნილი გასამრჯელოც კი არ მიეცა.

ს. დოდაშვილის ერთგვარი პროტესტი კლასობრივი უთა-
ნასწორობის წინააღმდეგ გამოსჭვივის მის მოთხრობაშიც
„ელენა“, რომელიც მან მოათავსა ჟურნალ „სალიტერატურო-
ნი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“. აღნიშნული მოთხ-
რობის ქარგა მოკლედ ასეთია: დაბალი წრიდან გამოსულა
ქალი ელენა ცოლად მიჰყვება დიდგვაროვან ვაჟს. ვაჟის მამა
აღშფოთებულია. მოთხრობა თავდება იმით, რომ სრულიად
უდანაშაულო ქალი იღუპება და მსხვერპლად ეწირება უკუ-
ლმართ კლასობრივ ურთიერთობას.

ს. დოდაშვილის პროტესტი წოდებრივი პრივილეგიების
წინააღმდეგ კარგად არის გამოხატული სიტყვებში: „არა
გვართა იქნების კაცი, არამედ გონებითად მოქმედებათა
ხელოვნად“...¹

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასახასიათებ-
ლად მნიშვნელოვანია მისი განმანათლებლური იდეები. ს.
დოდაშვილის განმანათლებლობას ადასტურებს მთელი მისი
მოღვაწეობა. განსაკუთრებით მისი მოღვაწეობა ჟურნალში
„სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“.
უკვე ჟურნალის ჩამოყალიბების პირველსავე პერიოდში
გამომქვანდა ს. დოდაშვილის განმანათლებლობა. თავად-
აზნაურთ, რომლებიც ჟურნალის დაარსებაში იღებდნენ მონაწილეობას,
სურდათ გამოეყენებინათ იგი ქართველების
ასაჯანყებლად რუსეთის წინააღმდეგ. ს. დოდაშვილს კი ჟურ-
ნალი ხალხის განათლებისა და მასაში კულტურის შეტანი-
სათვის უნდოდა. ჟურნალის მეხუთე ნომერში ს. დოდაშვილი

¹ იხ. ა. გაწერელია, სოლომონ დოდაშვილი, „მნათობი“, 1955, № 5,
გვ 128.

წერდა: ჟურნალი იმ მიზნით გამოდიოდა, რომ „მისცემოდა ესე გჳარსა სასარგებლოსა გამოცემასა მტკიცე საფუძველსა შესაწევნად განათლებისა, განვრცელებისა, თჳს ბუნებითისა ენის ჩუქნისა და მიახლოებისათჳს განბრძნობილთა მცხოვრებთა ევროპიისათა“¹. გარდა ამისა, ს. დოდაშვილი ჟურნალს მიზნად უსახავდა ქართველობაში „ბუნებითისა ენისა და სიტყვიერებისადმი“ „სურვილისა და სიყვარულის“² გაძლიერებას. ამრიგად, ჟურნალის მიზანდასახულობის გაგებაში სოლომონისა და თავადიშვილების თვალსაზრისი ერთმანეთს არ ემთხვეოდა.

ვეხებით რა სოლომონ დოდაშვილის განმანათლებლური იდეებს, არ შეიძლება არ გავიხსენოთ კიდევ ერთი წერილი, სადაც დოდაშვილი წერს: „სიმდიდრე ენისა არს სიმდიდრე გულისხმისყოფისა, წარმატებანი სწავლათანი ჰმოწმობენ საზოგადოდ აღმატებასა კაცობრივისა გონებისა და წარმატებანი ენისა და სიტყვიერებისანი ჰმოწმობენ აღმატებასა ერისასა. გამოცხადდებიან ხარისხნი განათლებისანი, აღივსებიან გრძნობანი, განვრცელდებიან სიმგრგვლენი გონებისანი შეხედვთა მოქმედებულთა მშუჭნიერებათადმი“³. მაშასადამე, ს. დოდაშვილს „ერის აღმატების“ საშუალებად მიაჩნია ერის განათლება, ენისა და სიტყვიერების განვითარება. ენისა და სიტყვიერების განვითარება თავის მხრივ ხელს უწყობს ერის გონებრივ ამაღლებას, მისი გონებრივი ჰორიზონტის გაფართოებას. საერთოდ, ს. დოდაშვილის ნაწერებს თუ მის პირად მოღვაწეობას წითელ ზოლად გასდევს მისწრაფება ქართველ ხალხში განათლების შეტანისა და კულტურის დონის ამაღლების.

„განათლება არის უუმტკიცესი, და უუხაიმედოესი საფუძველი კეთილმდგომარეობისა ყოვლისა საზოგადოებისა; რომელმან უწყის, რომელ საზოგადოება, შემდგარი კეთილ-აღზრდილთა წევრთაგან, შეიქმნების განწმენდილს წყაროდ

¹ მ. გოცაძე, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია, გვ. 182.

² იქვე,

³ საქ. საზ. მეზ. ხელნაწ. II—2226, გვ. 105.

საერთოა კეთილმოქმედებათა, დიდებისა და შემძლეობისა; მას შინა სცნობს წმინდა ეკლესია — ჭეშმარიტთა ძეთა, მოქალაქეობა — მამულის მოყვარეთა, ხოლო მშობელნი თავისსა ნუგეშსა“¹.

ეურნალში გამოქვეყნებულ ყველა სტატიაში ს. დოდაშვილი იმიტომ მიესალმებოდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების ფაქტს და ქებას ასხამდა რუსეთის მმართველობას საქართველოში, რომ მას შედეგად კულტურისა და განათლების აღორძინება უნდა მოჰყოლოდა. თავის ძმის სტეფანესადმი მიწერილ წერილში სოლომონი წერდა:

„ჭეშმარიტად გამოუთქმელ არიან ზომანი კეთილდღეობათანი, რომელნიცა მოჰქონა ქვეყანასა ზედა ჩუქნსა დიდსულმან ერთმთავარმან ჩუქნმან რომელსაცა ჰსურს, რათა მხოლოდ ვისარგებლოთ ჩუქნ კეთილობითა მისითა, განვინათლოთ გული და გონება, რომელნიცა არს დაწყება ბედნიერებისა ჩუქნისა“². იმავე წერილში ს. დოდაშვილი მხურვალედ მიესალმება საქართველოს რუსეთთან შეერთების ფაქტს, რადგან ამან უზრუნველყო საქართველოში მშვიდობიანი განვითარების შესაძლებლობა, რითაც მოსახლეობის ყურადღება სწავლა-განათლების საკითხებზე გადაიტანა³. ამრიგად, ს. დოდაშვილისათვის ერის ბედნიერების აუცილებელი პირობა ყოფილა განათლება, კულტურის აღმავლობა. რადგანაც რუსეთმა მისცა საქართველოს ამის შესაძლებლობა, ამიტომაც საქართველო უნდა მიესალმებოდეს რუსეთთან შეერთების ფაქტს — ასეთია ს. დოდაშვილის კონცეფცია რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხში.

ისმის კითხვა, რით იყო გამოწვეული ს. დოდაშვილის, ისევე როგორც მის თანამედროვე მოაზროვნეთა, განმანათლებლობა, რა ასაზრდოებდა ასეთ გატაცებას ხალხის განათლებით და კულტურის დონის ამაღლებით? როგორც

¹ გ. თავზიშვილი, ს. დოდაშვილი, ა. ს. პუშკინის სახ. პედაგ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. 5, 1948, გვ. 294.

² „საისტორიო მოამბე“, 1937, № 6, გვ. 202.

³ იქვე, გვ. 281.

ს. დოდაშვილს, ისე მის თანამედროვე მოაზროვნეთა განმანათლებლური იდეები ნაკარნახევი იყო პატრიოტიზმით, პატრიოტიზმის გამოვლენის თავისებური ფორმა იყო.

გარეშე მტრებთან ბრძოლა აღარ იყო საჭირო, ბრძოლას ტახტისათვის კი აზრი აღარ ჰქონდა. რჩებოდა ქვეყნის შიგნით მოუწესრიგებელი და გადაუქრელი საკითხების გადაჭრა და მოგვარება... ვიწრო, პირადი ეგოისტური ზრახვების მქონე თავადაზნაურობა პირადი კეთილდღეობისათვის ზრუნვის გზას დაადგა, ხოლო საერთო კეთილდღეობითა და აღმავლობით დაინტერესებულნი კი ქვეყნის შიგნით გადაუქრელი საკითხების გადაჭრას ცდილობდნენ. ქვეყნის შიგნით კი ყველაზე მეტად სწავლა-განათლების საკითხს ესაჭიროებოდა მოგვარება და ამ პერიოდის გამოჩენილ მოღვაწეთა ზრუნვის საგანი ხდება ხალხის კულტურული დონის ამაღლება, სწავლა-განათლების შეტანა მასაში.

ს. დოდაშვილი წერდა: „აწინდელსა დროსა მამულსა ჩუქნისათჳს დიდ ფრიად საჭირო არს სწავლა“¹.

მამასადამე, პატრიოტიზმმა ს. დოდაშვილს განმანათლებლობა უკარნახა და ისიც თავისი დროის ერთ-ერთი მოწინავე განმანათლებელია საქართველოში; აგრეთვე ერთ-ერთი პირველი განმანათლებელთაგანი და არა „ყველაზე აღრეული განმანათლებელი“, რადგანაც განმანათლებლური იდეები გააჩნიათ მის უფროს თანამედროვეებსაც: იონა ხელაშვილს, იოანე და დავით ბაგრატიონებს. თავისი განმანათლებლური იდეებითაც ს. დოდაშვილი წარმოგვიდგება, როგორც თავისი სამშობლოს უანგარო მოყვარული და მოსარჩლე.

ს. დოდაშვილი, როგორც ერთ-ერთი პირველი განმანათლებელთაგანი საქართველოში, საფუძველს უყრის და ნიადაგს უმზადებს 60-იანი წლების ქართველი განმანათლებლების — თერგდალეულების იდეურ მოძრაობას. თერგდალეულებმა ბევრი რამ აიღეს მემკვიდრეობით ს. დოდაშვი-

¹ „საისტორიო მოამბე“, 1952, № 6 გვ. 111.

ლის მოძღვრებიდან. ამ მემკვიდრეობის მნიშვნელობა კარგად ესმოდა ი. ჭავჭავაძეს, როცა „დროების“ 10 წლისთავის აღსანიშნავ შეკრებაზე ამბობდა: „...სამართალი ითხოვს, რომ ყველას თავისი მიეზღოს. თუმცა იმ დროშაზედ, რომელიც უფ. ს. მესხმა მოიხსენა, ეხლანდელთა „დროების“ მოღვაწეთა თავის მიმართულება ზედ წააწერეს, მაგრამ თვით დროშა კი მემკვიდრეობით გვაქვს გადმოცემული განსვენებული სოლომონ დოდაევისაგან, გიორგი ერისთავისაგან; საუკუნოდ იყოს ხსენება მათი ჩვენში“¹.

ს. დოდაშვილი უდიდესი პატრიოტი იყო. მისი მოქმედების ყოველი ნაბიჯი სამშობლოსადმი სამსახურით იყო გაპირობებული. იგი წერდა: „ვიკრებ სიბრძნესა მამულისათვის... არა თავისა თავისათვის მხოლოდ, გინა ბედნიერებისათვის ვჰმუშავებ, არამედ სიყვარულისათვის მამულისა, რათა ევროპამან ოდესმე ჰსცნოს ივერია საშუალებითა წერილთა სარწმუნოთა“². ამიტომაც მის ღრმა გულისტკივილს იწვევდა ის, რომ მისი თანამემამულენი ზრუნავდნენ არა სამშობლოს, არამედ პირადი კეთილდღეობისათვის, რომ მათ განათლება კი არა, ტიტულები და კარიერა აინტერესებდათ, რომ მათ პირადი, ეგოისტური ინტერესები ამოძრავებდათ და არა საზოგადო საქმე ან ჭეშმარიტების სიყვარული.)

ს. დოდაშვილს განუწყვეტლივ თან სდევდა სულიერი ობლობისა და მარტოობის გრძნობა. „მე გახლავართ ესე ვითარსა სიმგრავლესა შინა საზოგადოებისასა, სადაცა ვერა რაღსა ღირსებასა ვერ ვიხილავ, არა არს მათსა სულსა შინა ჭეშმარიტება, არამედ დანერგილ არს ყოველი ვნება. არა არს მიდრეკა მათ შორის სიბრძნისადმი, არა არს მეცადინეობა, არა არს სიყვარული სწავლისა და სწავლულთა, არა-

¹ „დროება“, 1876, № 74.

² შასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაგ. II, 1944, გვ. 74.

მედ ყოველი სიძულებით და მტრობა, რა ვპყრ მუნ, სადაც ვერ მომიძიებია არა რა ღონე და საშველობა“¹.

სულიერ სიმშვიდესა და კმაყოფილებას ს. დოდაშვილი ვერც პედაგოგიურ მოღვაწეობაში პოულობდა, რადგანაც მისი მოწაფენი, ქართველ თავადაზნაურთა შთამომავალნი, ნაკლებ ზრუნავდნენ ცოდნის შეძენისა და ზნეობის ამბლლებაზე².

ამ შემთხვევაში ს. დოდაშვილის სევდა ნ. ბარათაშვილის სევდას მოგვაგონებს, ნ. ბარათაშვილსაც ხომ ისევე, როგორც ს. დოდაშვილს, სიცოცხლეს უმძიმებდა მარტოობის მძიმე შეგრძნება.

ს. დოდაშვილი, რომელიც არ ესმოდა თანამედროვეობას, გაიგო და დააფასა ჩვენმა ეპოქამ. მისი ნაწერები ახლაც კი იწვევენ მკითხველის აღტაცებას აზრის სიღრმით, გადმოცემის სინათლით, ენის ლაქონურობითა და უბრალოებით, განსაზღვრებების ამომწურავობით და სიზუსტით. ს. დოდაშვილი ყოველთვის წინააღმდეგი იყო უსაგნო მრავალსიტყვაობისა, მოითხოვდა „მოკლედ, ცხადად წერას“ და პირველ რიგში თვითონ წერდა ისე, რომ ვერ უპოვით ვერც ერთ ზედმეტ სიტყვას, ზედმეტ ფრაზას მისი მსჯელობა აზრის სიღრმის მიუხედავად, მკითხველამდე ადვილად აღწევს.

საუკუნეზე მეტი გვაჯორებს ამ დიდი ადამიანის მოღვაწეობის დროიდან, მაგრამ მის ნაწერებს დღესაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. მისი მგზნებარე პატრიოტიზმი, გაბედული და ღრმა აზროვნება, ხალხის კეთილდღეობისადმი უანგარო სამსახური დღესაც გვხიბლავს ჩვენ და მოგვიწოდებს სათანადო პატივი ვცეთ სამშობლოს კეთილდღეობისათვის ბრძოლაში დაღუპული ამ დიდი ადამიანის ნათელ ხსოვნას.

¹ -საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H-2226, გვ. 205.

² იქვე, გვ. 302.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
თავი პირველი. იოანე ბაგრატიონი	11
თავი მეორე. იონა ხელაშვილი	55
თავი მესამე. ბარამ გერმანოზიშვილის „ბჭობა გონებისა“	79
თავი მეოთხე. საქართველოს სახ. მუზეუმის ხელნაწერი H — 2376.	86
თავი მეხუთე. გერასიმე ჭიჭოძე	94
თავი მეექვსე. დავით ბაგრატიონი	104
თავი მეშვიდე. სოლომონ დოდაშვილი	116

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ს. ავალიანი

გამომცემლობის რედაქტორი შ. თოფურია

ტექნიკური ა. თოდუა

კორექტორი გ. ჯაყელი

გადაეცა წარმოებას 12.9.1956; ანაწყოების ზომა $5\frac{1}{2} \times 9$; ხელმოწერილია

დასაბეჭდად 24.12.1956; ქალაქის ზომა $84 \times 108\frac{1}{8}$;

ქალაქის ფურცელი 2,8; საბეჭდი ფურცელი 9,18; საავტორო

ფურცელი 7,67 სააღრიცხვო-საგამომცემლო ფურცელი 7,81;

შეკვეთა 1549; უფ 07940; ტირაჟი 2000

ფასი 5 მან. 50 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა
თბილისი, ა. წერეთლის ქ. 3/5.

ფასი 5 მან. 50 ჯამ.

Тамара Григорьевна Кукава

ОЧЕРКИ ИЗ ИСТОРИИ ГРУЗИНСКОЙ
ОБЩЕСТВЕННОЙ И ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

(на грузинском языке)

Издательство Академии наук Грузинской ССР
Тбилиси — 1956